T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ' NİN İNGİLTERE'YE VERDİĞİ 1675 (H.1086) TARİHLİ İMTİYÂZNÂMENİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

KÜBRA ÖZTÜRK

İstanbul 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ' NİN İNGİLTERE'YE VERDİĞİ 1675 (H.1086) TARİHLİ İMTİYÂZNÂMENİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

KÜBRA ÖZTÜRK

Danışman

PROF. DR. KEMAL YILDIZ

İstanbul 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi KÜBRA ÖZTÜRK'ün OSMANLI DEVLETİ'NİN İNGİLTERE'YE VERDİĞİ 1675 (H.1086) TARİHLİ İMTİYAZNAMENİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN İNCELENMESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 20.06.2019 tarih ve 2019-18/17 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 25 / 06 / 2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. KEMAL YILDIZ	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. CENGİZ KELLEK	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. İSMAİL CEBECİ	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Kübra Öztürk

Anabilim Dalı: Temel İslami Bilimler

Bilim Dalı: İslam Hukuku

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kemal Yıldız

Tez Türü ve Tarihi: Yüksek Lisans Tezi-2019

Anahtar Kelimeler: İmtiyâznâme, ahidnâme, kapitülasyon, emân, Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıl, siyer, uluslararası ilişkiler.

ÖZET

İnsan olmanın ve aynı yeryüzünde yaşamanın getirdiği doğal bir etkileşim olsa gerek ki ulusların ve devletlerin uzaktan ya da yakından birbirleri ile tesis ettiği münasebetlerde isimleri ve karakterleri farklı olsa da aynı gayeye hizmet eden makamlara ve uygulamalara rastlamak mümkündür. İşte imtiyâzlar ya da diğer bir ifade ile kapitülasyonlar bu kadim uygulamalardan biridir. Kuruluşundan itibaren uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin coğrafi ve siyasi konumu dolayısıyla sahip olduğu avantajları ve dezavantajları diplomatik bir maharetle kendi lehine çevirebilmesinin sanatı olarak da tasvir edebileceğimiz imtiyâzlar, fıkhi dayanakları ve uygulamadaki tezahürü ile çalışmamızın esasını teşkil etmektedir. Nitekim bu çalışmada imtiyâzlar, kendisine hukuki mesned teşkil eden klasik islam müesseselerinden emân akdi üzerinden temellendirmeye çalışılmış ve Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye vermiş olduğu 1675 tarihli imtiyâznamenin maddeleri üzerinden fıkhi açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu sayede meselenin hem nazari hem de ameli cephesini tarihi resmi bir vesika özelinde görmek mümkün olmuştur.

GENERAL INFORMATION

Name And Surname: Kübra Öztürk

Main Department: Basic Islamic Sciences

Department: Islamic Law

Supervisor: Prof. Dr. Kemal Yıldız

Degree Awarded And Date: Master- 2019

Keywords : Letter patent, pact, treaty,capitulation, Ottoman Empire, islamic history, XVII. century, international relations.

ABSTRACT

In the relations that nations and states establish with each other remotely or closely, it is possible to encounter authorities serving the same purpose even though their characteristics and nouns differ from each other. This must be caused by the natural interaction brought by being human and living on the same world. Concessions,or in other words, capitulations are one of these ancient practices. Concessions, which we can also define as the Ottoman Empire's art of turning the advantages and disadvantages due to its geographical and political position in favor of themselves with a diplomatic dexterity for many years since it was established, constitute the basis of our study with its intellectual basis and its manifestation in practice. Thus, concessions in this study have been tried to be grounded on one of the classical Islamic establishments, safety treaty, which constitute legal foundation to the concessions itself and has been subjected to a fiqhi evaluation based on the articles of the letter patent that was given to England by the Ottoman Empire in 1675. By this means, it has been possible to view both theoretical and practical aspects specific to a historical and formal document.

ÖNSÖZ

Dünya ticaret tarihinin küresel bir devrim geçirdiği; yeni keşifler ile siyasi ve iktisadi dengelerin yer değiştirdiği bir dönemde tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti, varlığının kıyamı ve bekası için tarihte eşine az rastlanır bir azim ve gayret sergilemiştir. Beylikten imparatorluğa uzanan süreçte muzafferiyetle neticelenen fetihlerin yanı sıra devletin coğrafi konumu dolayısıyla sahip olduğu avantajların ve dezavantajların diplomatik bir maharetle kullanılabilmesi de en az fetihler kadar ustalık gerektirmekteydi. Bu noktada Osmanlı devlet erkânına düşen, uzaktan ya da yakından komşu devlet ve milletlerle geliştirilen siyasi ve iktisadi ilişkileri aynı maharetle idare edebilmekti. Nitekim imtiyâznâmeler, bu idare sanatının birer vesikalarıdır. Bu vesikaların gayr-ı müslim devletlerin vatandaşlarına siyasi, iktisadi, ictimai ve adli yönden temin ettiği çok kapsamlı resmi ayrıcalıkların temelinde ise tarihi Cahiliye dönemine kadar uzanan ve İslam'ın doğuşundan sonra da kendisine hukuki bir varlık sahası bulabilmiş emân müesesesi bulunmaktadır.

Bu araştırmada tezimize konu olan Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye verdiği 1675 (1086) tarihli imtiyâznâme özelinden yola çıkarak imtiyâznâmeler, verilmesinin öncesi ve takip edilen süreçte gözetilen maslahatlar ekseninde klasik emân müessesesi ile ilişkilendirilmiştir. Daha sonrasında imtiyâznâme maddelerinde zikrolunan ayrıcalıklar, kendi içerisinde sınıflandırılarak müste'men ahkâmı çerçevesinde fıkhi açıdan değerlendirilmiştir. Bu sayede örnek bir vesîka ve ona eşlik eden tarihî vakıalar üzerinden bir döneme dair imtiyâzların kitâbi olarak uygulanışına dair bilgi sahibi olmak mümkün olmuştur.

Tez konusunun belirlenmesinde değerli katkılarından ötürü Prof. Dr. Erol Özvar'a, bu süreçte yardımlarını ve görüşlerini esirgemeyen Doç. Dr. İsmail Cebeci'ye ve bilhassa kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Kemal Yıldız'a rehberliği, desteği, sabrı ve müsamahasından ötürü teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bugünlere ulaşmamda büyük emekleri olan ve maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen muhterem kıymetli aileme ve ilmi yolculuğumda hakkı geçen tüm hocalarıma müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **V**

ÖNSÖZ ..... **VII**

KISALTMALAR ..... **XI**

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN AMACI 1

II- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 3

III- KONUNUN KAYNAKLARININ ANALİZİ 4

BİRİNCİ BÖLÜM

İMTİYÂZNÂME KAVRAMI, FIKHÎ DAYANAKLARI, GAYELERİ VE ÖZELLİKLERİ

1.1. İMTİYÂZNÂMELERİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ **7**

1.1.1. İmtiyâznâme 7

1.1.2. Ahidnâme 8

1.1.3. Ahidnâme ve Muâhede Ayrımı 12

1.2. İMTİYÂZNÂMELERİN FIKHİ DAYANAKLARI 14

1.2.1. Zimmet Antlaşması 17

1.2.2. Muhâdene/ Hudne Antlaşması 19

1.2.3. Emân Antlaşması 20

1.2.3.1. Emân Kavramı 21

1.2.3.2. Emânın Meşrûiyeti 24

1.2.3.3. Emân Verme Yetkisi 27

1.2.3.4. Emânın Çeşitleri 28

1.3. İMTİYÂZNÂMELERİN VERİLMESİNDEKİ MASLAHATLAR 32

1.3.1. Siyâsî Maslahatlar 36

1.3.2. İktisâdî Maslahatlar 38

1.3.3. İctimâî Maslahatlar 41

1.3.4. Dinî Maslahatlar 43

1.4. İMTİYAZNÂMELERİN TARİHİ VE FARKLI YÖNDEN ÖZELLİKLERİ 45

1.4.1. İmtiyâznâmelerinin Tarihçesi 45

1.4.2. İmtiyâzların Osmanlı Devleti'ne Bizans'ın Mirası Olması İddiası 48

1.4.3. İmtiyâznâmelerin Muhteva Yönünden Özellikleri 51

1.4.3.1. İmtiyâznâmelerin Şekli Özellikleri 51

1.4.3.2. İmtiyâznâmelerin Süresi 53

1.4.3.3. İmtiyâznâmelerin Bağlayıcılığı 57

1.4.3.4. İmtiyâzların Esasını Teşkil Eden İlkeler 59

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE İNGİLTERE ARASINDAKİ RESMİ MÜNASEBETLERİN TARİHİ SEYRİ VE 1675 TARİHLİ İMTİYÂZNÂME MADDELERİNİN FIKHİ AÇIDAN TAHLİLİ

2.1. OSMANLI VE İNGİLTERE ARASINDAKİ RESMİ MÜNASEBETLERİN TARİHİ SEYRİ 62

2.1.1.Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı 62

2.1.2. Kraliçe Elizabeth Dönemi (1558-1603) 64

2.1.3. Resmi Münasebetlerin Başlatılması 72

2.1.4. İlk Ahidnâmenin Alınması 75

2.1.5 Levant Kumpanyası'nın Kuruluşu 77

2.1.6. Osmanlı Devleti Tarafından İngiltere'ye Verilen Ahidnâmeler 80

2.2. OSMANLI DEVLETİ TARAFINDAN İNGİLTERE'YE VERİLEN 1675 (1086) TARİHLİ İMTİYÂZNÂME MADDELERİNİN FIKHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 86

2.2.1. Siyasi ve İdari Nitelikteki İmtiyâzlar 87

2.2.1.1. İngiliz Müste'menlerin Can ve Mal Güvenliğini Temin Eden Maddeler 87
2.2.1.2. Konsolosluk Hakkı ve Tayininine İlişkin Maddeler 89
2.2.1.3. Elçilerin Siyasi Dokunulmazlıklarına ve Konut Dokunulmazlığına İlişkin Maddeler 95
2.2.1.4. Elçi ve Konsolosların İstihdam Ettikleri Tercümanlara İlişkin Maddeler 98
2.2.2. Adli Nitelikteki İmtiyâzlar 101
2.2.2.1. Müste'menlerin Davalarına İlişkin Maddeler 101
2.2.2.2. Müste'men Tacirlerin Borçlarına İlişkin Maddeler 108
2.3.2.3. Veraset Meselesine İlişkin Maddeler 111
2.3.2.4. Esir Olan İngilizler Hakkındaki Maddeler 113
2.2.3. İktisadi Nitelikteki İmtiyâzlar 115
2.2.3.1. Ticaret Serbestisine İlişkin Maddeler 115
2.2.3.2. Gümrük Resmi Hakkında Maddeler 117
2.2.3.3. Haraçtan Masuniyet Hakkında Maddeler 128
2.2.3.4. Yağmadan Masuniyet Hakkında Maddeler 129
2.2.4. Şahsi Nitelikteki İmtiyâzlar 130
2.2.4.1. Seyâhat Serbestisine İlişkin Maddeler 130
SONUÇ 132
KAYNAKÇA 135
ARŞİV KAYNAKLARI 147
EK-1 OSMANLI DEVLETİ TARAFINDAN İNGİLTERE'YE VERİLEN 1675 (1086) TARİHLİ İMTİYAZNÂMENİN OSMANLICA METNİ 148
EK-2 OSMANLI DEVLETİ TARAFINDAN İNGİLTERE'YE VERİLEN 1675 (1086) TARİHLİ İMTİYAZNÂMENİN TÜRKÇE TRANKRİPSİYONU 160

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz. : bakınız
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bs. : baskı
c. : cilt
çev. : çeviren
d. : defter
DEÜ : Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
H. : hicrî
Hz. : hazreti
İİBF : İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İFAV : İlahiyat Fakültesi Yayınları
m. : miladî
md. : madde
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
Mecelle : Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye
MÜİF : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MÜSBE : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
OTAM : Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi
s. : sayfa
S. : sayı
SAÜSBE : Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
SAV :Sallallahu Aleyhi ve Selem
şrh. : şerh eden
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : tahkik eden

trc. : tercüme eden

TSMA : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TTK : Türk Tarih Kurumu

ty. : tarih yok

v. : vefatı

vd : ve devamı

vb. : ve benzeri

vs. : ve saire

yy. : yayın yeri yok

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN AMACI

Zaman ve mekân bakımından evrensel ve kendinden önceki semâvî dinlerin en mükemmeli ve sonuncusu olan İslâm; hiçbir ırk, dil, cins, toplum, zümre ayırt etmeksizin bütün insanları ilahi vahyin muhatabı ve büyük insanlık ailesinin birer ferdi [1] olarak kabul etmektedir. İslâm dini, aynı ana ve babadan gelen ve bu büyük insanlık ailesini oluşturan ferdlerin farklı ırklardan gelmelerini ve ayrı toplumlar oluşturmalarını; hiç şüphesiz karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmaya ve bu sayede insanlığın ortak ideal ve hedeflerinin hayata geçirilebilmesine bir vasıta olarak görmektedir.[2] Dolayısı ile son din olarak gönderilen İslâm'ın bütün insanlığa tebliğ sorumluluğu nokta-i nazarında Müslümanların diğer gayr-ı müslim devlet ve milletlerle tesis edecekleri her türlü ilişkiye bu temel prensip çerçevesinde yön vermeleri gerekmektedir. Zira İslâm'a davet ve tebliğ ancak sulhun tesis edildiği, barışçıl ilişkilerin hâkim olduğu ve insanoğlunun en temel ve zaruri ihtiyacı olan güvenlik olgusunun temin edildiği bir ortamda hayat ve devam bulabilir. Aksinin söz konusu olduğu kaotik bir durumda ise davet ve tebliğ bir yana insanlık emârelerini görmek dahi pek mümkün olmayacaktır.

İslâmiyet daha en başından beri yeryüzünde toplumları, insani gayelerle birbirlerine yakınlaştıran, karşılıklı insani bağlarını kuvvetlendiren hayırlı ve menfaatli işlerde sergiledikleri dayanışma ve işbirliğine ayrı bir önem atfetmekte ve bu husus Kuran-ı Kerim'de zikri geçen ilgili ayetlerde de sıklıkla dile getirilmektedir. [3] Sulh ortamının sunduğu huzur ve güvence ile tesis edilmesi idealize edilen bu manzara, modern devletler hukuku esaslarından milletlerarası topluluk fikrinin nüvesini

---

[1] Hucurât 49/13.

[2] Maide 5/48; Ahmet Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, 2. Baskı, TDV, Ankara, 2014, s. 11-13; Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 32-34.

[3] Maide 5/48.

oluşturmakla beraber [4] Cenab-ı Hakkın murad-ı ilahisini de temsil ediyor oluşu; Hz. Allah'ın yeryüzünde kullarının ebedi hayrı için öngördüğü ve emrettiği nizamın tüm zamanların üzerinde geçerli olduğunun somut bir ispatıdır.

O halde buraya kadar sarf ettiğimiz tüm bu kelama istinaden diyebiliriz ki ırkı, dili, dini ne olursa olsun insanların birbirleri ile tesis edeceği tek bir ferdi ya da ferdleri ilgilendiren tüm münasebetlerin zuhur edecek hukuki neticeleri, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma esası üzerinden değerlendirilmeye muhtaçtır. İnsanoğlu, bitmek tükenmek bilmeyen isteklerine rağmen sahip olduğu sınırlı imkânlarla salt bireyden, aileye, topluma, milletlere ve nihayet devletlere varıncaya kadar halkasını oluşturduğu sistemler zincirinde hayatta kalabilmek ve yaşam mücadelesini idame ettirebilmek için bu esası, kendi adına ve diğer insanlar adına gözetmek mecburiyetindedir. İşte tam da bu hakikat, ancak ve ancak sulhun tesis edildiği can-mal emniyetinin temin edildiği bir ortamda husule gelebilir. Temel olarak İslâm Hukuku'nda devletlerin birbirleri ile olan münasebetleri özelde ise İslâm devletlerinin diğer gayr-ı müslim devletlerle olan münasebetleri ihtiyatı elden bırakmaksızın ve kuvvet dengelerinden taviz vermeksizin olabildiğince barışçıl yollar üzerinden temellendirilmesi bu vesile ile İslâmiyet'in daha iyi anlaşılabileceği ve yayılabileceği verimli bir ortama zemin hazırlanması öngörülmüştür.

İslâm medeniyetinin önemli bir safhasını oluşturan Osmanlı Devleti özelinde de başta Peygamber Efendimiz (SAV) ve Hulefâ-i Râşidîn olmak üzere geçmiş İslâm devletleri tarafından uluslararası hukuk sahasında gayr-ı müslim devlet ve milletlerle takip edilegelen davet ve tebliğ merkezli siyasi teâmüller, miras-ı nebevinin gayeleri istikâmetinde yönlendirilmiştir. Bu hususta Osmanlı Devleti'nin gayrı müslim devlet ve milletlere bahşettiği ayrıcalıkların vesikaları olan imtiyânâmeler, dini menfaat ve maslahatlara isnad ettirilen söz konusu bu siyasi tavrın somut ve objektif delilleri olması ciheti ile tarihi, iktisadi, ictimai ve dini cihetlerden araştırılmaya değer meselelerdendir.

[4] Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, 2. Baskı, TDV, Ankara, 2014, s. 12,19.

Bu tezde araştırma konumuz olan Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye vermiş olduğu 1675 tarihli imtiyâznâme maddeleri özelinde Osmanlı'nın miras olarak devraldığı takip edilegelen bu usûlün dini, tarihi, siyasi, iktisadi cepheleri ile İslâm Hukuku zemininde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Esasında bu mesele, Osmanlı Devleti bağlamında telif edilen eserlerde ve tezlerde tarihi ve iktisadî açıdan değerlendirilmeye tabi tutulmuş fakat ciddi bir fıkhî zemine dayandığı halde bu noktada kasır bırakılmıştır. Diğer taraftan son dönemler de dâhil olmak üzere İslâm Devletler Hukuku özelinde uluslararası ilişkiler ve antlaşmalar bağlamında telif edilen eser ve tezlerde de Osmanlı Devleti'ne hususen yer verilmeyip sadece teberruken birkaç kelam ile atıfta bulunulmuştur. Meselenin farklı cihetleri arasında meydana gelen bu kopukluk kayda değer ilmî bir boşluk oluşturmaktadır. Hâsıl olan bu kopukluk bizi bu araştırmayı yapmaya sevk etmiştir. Bu çalışmada incelediğimiz imtiyâznâme özelinde maddelerin siyasi, idari, adli ve iktisadi açıdan sınıflandırılmasının yapılarak İslâm Hukukuna arz edilmesi bu sayede maddelerin usul ve füru açısından değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

II- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Asıllarını Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Kütüphanesi'nden BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defterleri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a olarak kayıtlı evraktan temin ettiğimiz Osmanlı Devleti tarafından İngiltere Devleti'ne bahş olunan 1675 tarihli Ahidnâme-i Hümâyûn, tezimizin nüvesini oluşturmaktadır. Esasen bu Ahidnâme, İngiltere'nin Bâb-ı Âli'den elde ettiği ilk ahidnâme değildir. İlk ahidnâmenin elde edildiği 1580 yılından Levant Kumpanyası'nın fesh edildiği 1799 yılına kadar geçen 219 yıl içerisinde Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye verdiği ahidnâmelerin sayısı on birdir. Buna rağmen bizim 1675 tarihli Ahidnâme-i Hümâyûnu tercih etmemizin sebebi Osmanlı arşiv belgeleri içerisinde İngiltere'ye verilen en kapsamlı ve önceki verilen ahidnâmeleri ihtiva etmesi bakımından bütüncül bir ahidnâme olmasından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye vermiş olduğu 1675 tarihli imtiyâznâme maddelerinin fikhi açıdan değerlendirmesinde bulunduğumuz çalışmamızın birinci bölümünde Osmanlı Devleti tarafından gayr-ı müslim devlet ve milletlere verilen

ayrıcalıklar ve bu ayrıcalıkların yazılı olduğu belgeler için kullanılan imtiyâznâme kavramı açıklanacak ve Osmanlı diplomatikasında bir alt başlığını oluşturduğu ahidnâme kavramı ile ilişkilendirilecektir. Sonrasında imtiyâznâmelerin muhtevî olduğu kapsamlı resmi güvencenin ve ayrıcalıkların klasik fıkıh kaynaklarında emân ismi ile bilinen kadim bir müessesenin tezahürü ve uzantısı olması ciheti ile fıkhi dayanaklarına temas edilecek; imtiyâzların verilme sürecinde ve sonrasında gözetilmesi gereken gayeler, hususen maslahatlar başlığı altında ele alınacaktır. Son olarak bölüm, imtiyâznâmelerin şekli, süresi, bağlayıcılığı ve Osmanlı tarihinde geçirdiği evreler ile alakalı müteferrik meselelerin işlendiği bir bölüm ile noktalanacaktır.

İkinci ana bölüm ise kendi içerisinde iki alt bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde imtiyâznâme maddelerini İslâm Hukuku'na arz etmeden evvel vakıayı tarihi bağlamından koparmamak için meselenin tarihi arka planının aydınlatılması hedeflenmektedir. Bu sebepten bu kısımda Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki münasebetlerin başlangıcından ilk ahidnâmenin alınmasına kadar seyreden resmi temaslar, Levant Company'in kuruluşu ve sonrasında 1675 tarihine değin takip eden süreç ele alınacaktır. İkinci alt bölümde ise araştırmamızın esasını teşkil eden 1675 tarihli imtiyâznâmenin maddeleri kendi içerisinde siyasi, idari, şahsi, adli ve iktisadi açıdan sınıflandırılarak Osmanlı Devleti bünyesinde işlerlik bulduğu mecrâlar ve uygulamalar olabildiğince göz ardı edilmeksizin fıkhî açıdan tahlil edilmeye çalışılacaktır. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin kendi toprakları dâhilinde kendi vatandaşları olmayan gayr-ı müslimlerle tesis ettiği ticari, adli ve idari ilişkilerin hukukî mesnedi olarak kabul edilen ahidnâmelerden etraflıca bir örnek görmek ve genel çerçevede resmin bütününe dair ufak da olsa bir fikir edinmek mümkün olacaktır.

III- KONUNUN KAYNAKLARININ ANALİZİ

Tezimizin konusunun tesbitinde ve sonrasında yol haritasının tayininde birinci dereceden etkili olan müracaat kaynağımız Halil İnalcık ve Cengiz Kallek tarafından kaleme alınan DİA "İmtiyâzât" maddesidir. İki bölümde işlenen ilgili maddenin ilk bölümünde genel olarak imtiyâzat kavramı ve tarihi süreci incelenmiş; ikinci bölümde ise imtiyâzat kavramı Osmanlı tarihi ekseninde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Meselenin İslâm ahkâmı ile kesiştiği noktada ise ahidnâme ve emân maddelerine atıfta

bulunmakla yetinilmiştir. Ne var ki bu maddelere de müracaat ettiğimizde yukarıda bahsi geçen her bir konunun hemen hemen bir diğerinden bağımsız olarak işlenildiği tesbit edilmiş memzûc bir metot takip edilmeksizin sadece "Fıkhî dayanağı emân müessesesidir." şeklinde teberruken atıfta bulunmakla iktifa edildiği görülmüştür.

Osmanlı Devleti tarafından gayr-ı müslim devlet ve milletlere bağışlanan İmtiyâznâme maddelerinin şimdiye kadar hususi bir başlık altında fıkhi açıdan ele alınmamış olmasının meydana getirdiği bu ilmi boşluk, bizi bu konu üzerinde çalışmaya râgıb ve tâlib kılmıştır. Bu sebepten tezimiz her ne kadar İslâm Hukuku sahasında yapılan bir araştırmanın mahsulü olsa da müteferrik meseleleri fıkhi açıdan değerlendirebilmek adına bu meselelerin en az kendisi kadar mühim maslahatlar cephesini ve tarihi arka planını tesbit edebilme zaruretini de beraberinde getirmiştir. Bu sebepten konunun Osmanlı iktisat tarihinden bağımsız işlenebilmesi mümkün olmadığı için tezimiz İslâm Hukuku'na dair kaynaklar kadar Osmanlı İktisat Tarihine mesned teşkil eden kaynakları da muhtevîdir.

Kaynak tasnifine Osmanlı Tarihi ve Osmanlı İktisat Tarihi alanında müracaat olunan kaynaklarla başlayacak olursak öncelikle şunu ifade etmeliyiz ki Türk-İngiliz ilişkileri Türk ve İngiliz yazım tarihi açısından yeni bir mesele değildir. Arşiv kaynaklı yerli ve yabancı araştırmaların yapıldığı; telif eserlerin, tezlerin, makalelerin kaleme alındığı tarihî ve iktisadî boyutlarıyla değerlendirilmeye defaatla tabi tutulmuş eski bir meseledir. Bu sebepten Türk-İngiliz ilişkilerinin seyrini etraflıca görebilmek adına başta Alfred C. Wood *"A History Of The Levant Company",* Daniel Goffman *"Britons İn The Ottoman Empire: 1642-1660"* ve *"The Ottoman Empire And Early Modern Europe*", Akdes Nimet Kurat *"Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)"* ve *"Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi"*; Hamit Dereli *"Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler";* Ali Kemal Meram *"Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi"* isimli eserler başta olmak üzere burada ihtisaren zikredemesek de ilgili yerlerde geleceği üzere nice yerli ve yabancı eser ve makalelere müracatta bulunduk. Lakin bunların arasından çokça istifade ettiğimiz ve imtiyâznâme maddelerinin tasnifinde yöntemini tercih ettiğimiz bir eser var ki o da Mübahat S. Kütükoğlu tarafından esasını doktora ve doçentlik tezinin teşkil ettiği *"Balta Limanına Giden Yol:*

Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)" adlı eseridir. Eser, Osmanlı-İngiliz ilişkilerini en başından itibaren bahşedilen ahidnâmeler ekseninde işlemesi ve yenilenen her ahidnâmenin halef ve selefine nisbetle farklarını ortaya koyması açısından mühim bir eserdir.

Osmanlı İktisat tarihi kaynakları arasında ise bilhassa Ahmet Tabakoğlu, Halil İnalcık, Mehmet Genç, Suraıya Faroqhı'nın muhtelif eserleri başta olmak üzere müracaat ettiğimiz kaynaklar Osmanlı iktisadının ana dinamiklerini ve etrafında deverân eden dünyayı anlamlandırmamıza ve imtiyâznâme maddelerindeki muhtelif meselelerin İslâm Hukukuna arzı öncesinde iktisat tarihi açısından asgari düzeyde dahi olsa muhkem bir zemin oluşturmamıza olanak sağlamıştır. Ayrıca İbnü'r-Refet Mehmed Memdûh *"Kapitülasyon yahud Memâlik-i Osmâniye'de Ecnebilerin Hâiz Olduğu İmtiyâzât"*; Halil Cemaleddin-Hırant Asadur *"Ecânibin Memâlik-i Osmaniye'de Hâiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliye"*; Macar İskender-Ali Reşâd *"Kapitülasyonlar Tarihi, Menşei ve Asılları"* isimli Osmanlıca matbu eserler bahşedilen ayrıcalıkların Osmanlı Hukukunda işlerliğini görebilmemiz açısından zikredilmeye değer eserler arasındadır.

Son olarak İslâm Hukuku sahasında yapılan bir araştırmanın mahsulü olan bu çalışmada başta İmam-ı Serahsi'nin *"Şerhu's Siyeri'l Kebir"* isimli İslâm Devletler Hukuku sahasında yazılmış kıymetli eseri başta olmak üzere bilhassa iktisadî ayrıcalıkların değerlendirilmesinde Ebû Yusuf'un *"Kitabu'l Harac",* Ebû Ubeyd'in "*Kitabu'l Emvâl"* isimli eserlerinin rehberliğine müracaat olunmuştur. Ayrıca temel fürû-ı fıkıh kaynaklarının yanı sıra Vehbe Zuhaylî'nin *"Âsâru'l Harb fi'l Fıkhi'l İslâmî: Dirâsetü'l Mukârene"*; Abdulkerim Zeydân'ın *"Ahkâmu'z Zimmiyyîn ve'l Müste'menin fi Dari'l İslâm"*; İbn-i Kayyım el-Cevziyye'nin *"Ahkâmu Ehli'z Zimme"* isimli eserlerinden aynı mesele hakkında farklı mezhepler nezdinde îrad edilen görüşleri ve bu görüşlerin muhtelif dayanaklarını görebilmek ve doğrudan müracaat edebilmek adına çokça istifade edilmiştir. Araştırmamızın Asr-ı Saâdet ve sonrasına uzanan cihetinde ise Muhammed Hamidullah'ın İslâm tarihi alanında Peygamber Efendimiz'in (SAV) risalet vazifesinin yanı sıra aynı zamanda bir devlet başkanı da olması hasebi ile siyasi şahsiyetine dair kaleme aldığı kıymetli eserler, gayretimizin desteklenmesinde ve çalışmamızın bereketlendirilmesinde ciddi katkı sağlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMTİYÂZNÂME KAVRAMI FIKHÎ DAYANAKLARI, GAYELERİ VE ÖZELLİKLERİ

1.1. İMTİYÂZNÂMELERİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1.1. İmtiyâznâme

Sözlüklerde ayrıcalık, üstünlük anlamlarında karşılık bulan imtiyâz kelimesi [5] (çoğulu imtiyâzât), bir devletin kendi toprakları dâhilindeki yabancı şahıs, kurum ya da devletlere tanıdığı iktisâdi ve ictimâi hak ve ayrıcalıkları ifade eder. Kelimenin Farsça mektup anlamındaki nâme sözcüğü ile terakkübünden meydana gelen imtiyâznâme ise söz konusu ayrıcalıkların sınırlarının ve sürelerinin tayin ve tanzim edildiği yazılı belgeye verilen isimdir.[6]

Osmanlı tatbikatında uhûd-ı atîka, uhûd-ı kadîme, imtiyâzât-ı ahdiyye, ahkâm-ı ahdiyye, imtiyâzât-ı ecnebiyye ve müsaadât-ı ecnebiyye [7] gibi muhtevasına uygun farklı terkiplerle adlandırılan imtiyâznâmeler, Hristiyanlığın hâkim olduğu Batı uygarlıklarında kapitülasyon kavramı ile karşılık bulmuştur. Latince baş, şart, fasıl, madde anlamındaki caput kökünden türemiş capitulation kelimesi, maddelerin

---

[5] Nezih Hammad, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, "İmtiyâz" maddesi, çev. Recep Ulusoy, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

[6] Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* Kubbealtı Neşriyât, İstanbul, 1994, s. 163; Kallek Cengiz Kallek, "İmtiyâzât" *DİA*, 2000, c. XXII, s. 242-245; İnalcık Halil, "Osmanlının Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", *Doğu Batı*, S. XXIV, 2003, s. 60.

[7] İbnü'r-Refet Mehmed Memdûh, *Kapitülasyon yahud Memâlik-i Osmâniye'de Ecnebilerin Hâiz Olduğu İmtiyâzât*, Dersaâdet Matbaa-i Ahmed İhsan, 1327/1909, s. 1, 2; Macar İskender-Ali Reşâd, *Kapitülasyonlar Tarihi, Menşei ve Asılları*, Dersaâdet Kanaat Matbaası, 1330/1912, s. 10-17; Halil Cemaleddin-Hırant Asadur, *Ecânibin Memâlik-i Osmaniye'de Hâiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliye,* Dersaâdet Hukuk Matbaası, 1331/1913, s. 2 vd.

sıralandığı antlaşma metinlerinin şekli suretinden olsa gerek bahsi geçen resmi belgelere isim olarak verilmiştir. [8]

İsmi zikredilmeksizin eski bir diplomat tarafından yazıldığı ifade edilen ve Macar İskender-Ali Reşâd tarafından Osmanlıcaya tercüme edilen bir eserde ise *"Osmanlı İmparatorluğunda daimi veya muvakkat surette ikamet edecek Düvel-i İseviyye tebeasına (Hristiyan devletler tebeasına) bahş olunan müsaadeleri ve imtiyâzları ihtiva eden ve Osmanlı Devleti'nin en şevketli ve nüfuz sahibi olduğu, bütün hukuku belirleme gücüne sahip bulunduğu bir zamanda Bâb-ı Âli'nin rıza ve muvâfâkatı ile akd olunan muahedelere kapitülasyon denmektedir."* [9] ifadeleri ile kapitülasyon (imtiyâznâme) kavramı açıklanmaktadır.

Günümüz uluslararası hukuk kurallarına göre ise kapitülasyonlar en kapsayıcı ifade ile XIV-XX. yüzyıllar arasında Avrupalı devletlerin kendi topraklarının haricinde daimi ya da geçici süre ile bulunan vatandaşlarını bulundukları ülkenin kanunlarından mücerred kendi yetkileri dâhilinde tutabilmek için taraf devletlerden bir antlaşma ile elde ettikleri her türlü ayrıcalıklar ve kolaylıklar düzenini ifade etmektedir. [10]

1.1.2. Ahidnâme

İslâm müesseseleri bünyesinde emân, uhûd ve şurût kavramları çerçevesinde hukuki bir hüviyet kazandırılan imtiyâznâmeler (kapitülasyonlar),[11] aynı prensip üzere temellendirilen daha kuşatıcı ve kapsamlı çatı bir tabir olan ahidnâme ismi ile bilinmektedir.

---

[8] Bülent Arı "Osmanlı Kapitülasyonlarının Tarihçesi ve Mahiyeti", *Yeni Türkiye***,** 2000, c. XXXII, s. 242; İnalcık, *"Osmanlının Avrupa ile Barışıklığı",* s. 60; Mehmet Zeki, Pakalın*, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* MEB Yayınları, İstanbul, 1993, c. II, s. 177; İnalcık, *Osmanlı İdare Ve Ekonomi Tarihi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, s. 146,147.

[9] Macar İskender-Ali Reşâd, *Kapitülasyonlar Tarihi, Menşei ve Asılları*, s. 10,11.

[10] Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk***,** 8. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2009, s. 157.

[11] Kallek**,** "İmtiyâzât*", DİA*, c. XXII, s. 242.

Ahidnâme; Arapça "ahd" ve Farsça "nâme" kelimelerinin terkibinden oluşur. Osmanlı diplomatikasında bahşedilen ayrıcalıkların birinci dereceden teminatı bizzat sultanın sözü yani ahdi olduğu için bu yeminin yazılı olduğu belgelere ahidnâme denilir. [12] İslâm tarihi kaynaklarında da hükümdarların emri ile talep ya da antlaşma yolu ile devlet, şahıs veya topluluklara tanınan özel hak ve ayrıcalıkların düzenlendiği her nevi belge için ahidnâme terkibinin kullanıldığı bilinmektedir. [13]

Bu sebepten ibtidâen fusûl, şurût, mersûm, emân, ahd ve sulh gibi ihtiva ettiği mefhûme nisbetle çeşitli isimlerle nitelendirilen bu çeşit resmî vesikaların [14] Asr-ı Saâdetten önce [15] ve sonra [16] mevcudiyetleri ve takip eden asırlarda da İslâm Devletleri bünyesindeki azımsanamayacak derecedeki işlevsellikleri umumiyetle bilinmektedir.[17] Örneğin Hz. Peygamber'in, Hulefâ-i Râşîdînin ve devamında gelen Müslüman hükümdarların talimatları ile tanzim edilen kararlar, veliaht tayini için bırakılan vesikalar, sulh üzere yapılan antlaşmalar, bir şahsa ya da topluluğa tanınan her nevi hak ve ayrıcalıkların sıralandığı belgeler, ahd kelimesi ya da türevleri ile isimlendirilmiştir.[18]

Fıkıh kaynaklarında ise ahd kelimesinin gayr-ı müslimler için delâlet ettiği hususi bir anlam vardır ki o da emân vermek ve himâye etmektir. Şöyle ki İslam hudutları dâhilinde zimmî ya da muâhid sıfatı ile bulunan yabancıların can, mal, ırz, namus ve dinleri yani insan olmaları hasebi ile doğuştan sahip oldukları temel hak ve

---

[12] Kütükoğlu, "Ahidnâme", *DİA*, 1988, c. I, s. 536-540; Nejdet Gök, "Osmanlı Diplomatikasında Önemli Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnâmeler ve Özellikleri", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 2000, S. XCVII, s. 99.

[13] Mustafa Fayda, "Ahidnâme", *DİA*, 1988, c I, s: 535-536.

[14] İnalcık, *Osmanlının Avrupa ile Barışıklığı,* s. 60.

[15] Hamidullah, "el'îlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadi ve Diplomatik Münasebetleri", çev. İsmail Cerrahoğlu, *AÜİFD*, 1961, c. IX, S. I, s. 213-222.

[16] Hamidullah, *Mecmuatu'l Vesâiki's Siyâsiyye li'l Ahdi'n Nebevî ve'l Hilâfeti'r Râşide*, 6. Baskı, Daru'n Nefâis, Beyrut, 1407/1987, no: 11, s. 77.

[17] Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yayınlar, İstanbul, 2016, s. 73-76, 176-179.

[18] Fayda, "Ahidnâme", *DİA,* c. I, s. 535-536; Gök, "Osmanlı Diplomatikasında Önemli Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnâmeler ve Özellikleri", s. 99,100.

hürriyetler, Allah ve Rasulü'nün himayesi altına alınarak garanti edilirdi. Devlet başkanı ya da nâibi cihetinden dostluk ve sadâkat üzere bir âtıfet eseri olarak tek taraflı bahşedilen bu lütfu temsil eden belgeler de ahd, uhud kapsamında değerlendirilirdi.[19]

Meselenin Osmanlı cihetinde ise savaşan taraflar arasında ateşkes kararından sonra bir dizi müzakere neticesinde muhtemel bir uzlaşma üzerine tanzim edilen sulhnâmeler; Eflak, Erdel ve Boğdan gibi iç işlerinde özerk vassal devletlerin statüsünü tayin eden belgeler [20] ve konumuz açısından en mühimi Batılı Hristiyan devletlere tanınan ticari, adli ayrıcalıkların tanzim edildiği [21] belgeler de birer ahidnâme sayılırdı.[22] Bu sebeple padişahın tuğrasının bulunduğu ve ehemmiyetine binaen Hazine-i Evrâk'ta muhafaza edilen ahidnâmeler, resmi bir belgeden çok daha öte devletin iç ve dış siyasetine yön veren taahhüt vesikalarıdır.[23] Nitekim bu belgelerin haiz olduğu yaptırım gücünü ifade etmek için ahidnâme kelimesi, Osmanlı saltanat makamının kudret ve ihtişamını ta'zim için kullanılan ve padişaha ait anlamına gelen hümâyun [24] lafzına izafet edilerek ahidnâme-i hümâyun tabiri ile şüyu bulmuş ve bu tabir zaman içerisinde diplomatik bir kimlik kazanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki antlaşmalı yabancı milletlerin haklarını tayin eden yegâne yasal ve somut dayanağı kapitülasyonlar olarak gören Avrupalılar, ahidnâme-i hümâyûn terkibini kendi dillerine aktarırken; vesikaların kat'iliğini ve

---

[19] Şemsu'l Eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Serahsî, *Şerh-u Siyer-i'l Kebîr*, Daru'l Kütübi'l ilmiye, Beyrut, 1417/1997, c. II, s. 108-110.

[20] İlgili ahidnâmelerin metni için bkz. Feridun Ahmed Bey, *Mecmeâ-i Münseâtü's-Selâtîn,* Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, İstanbul**,** 1275 (1858/59), c. II, s. 553, 554; Ayrıca Papp Sandor ''Eflak ve Boğdan Ahidnâmeleri Üzerine Bir İnceleme: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzeybatı Hududundaki Hıristiyan Vassâl Ülkeleri'' *Yeni Türkiye Yayınları,* Ankara, 2002, c. X, s. 744, 745.

[21] Örneğin III. Murat tarafından 1576 yılında Avusturya'ya tanınan ticari ayrıcalıklar için bkz. *Muâhedât Mecmûası,* c. III, s. 66,67.

[22] Müctebâ İlgürel, *Muâhedât Mecmûası,* TTK, Ankara, 2008, c. I, s. V; Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili***,** s. 167; Gök, "Osmanlı Diplomatikasında Önemli Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnâmeler ve Özellikleri", s. 102, 103.

[23] İlgürel, *Muâhedât Mecmûası***,** c. I, s. V,VI.

[24] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, s. 866.

kendilerince değişmezliğini vurgulamak için "mübarek kapitülasyonlar" tabirini kullanmayı tercih etmişlerdir.[25] Bu kasıtlı tercih, aslında bir çeşit algı yönetimidir. Şöyle ki Avrupalılar bu ayrıcalıklara lafzen kutsiyet atfetmekle Osmanlı diplomasisinde buyruğu her şeyin üzerinde tutulan padişah tarafından ihsan edilen bu ayrıcalıkların bilhassa saltanat tebaası tarafından hor görülmesinin ya da hiçe sayılmasının doğrudan padişaha yapılan bir itaatsizlik sayılacağı iddiasında idiler. Bu nedenle de kendilerince mübarek addettikleri yazılı maddelerin her ne şekilde olursa olsun ihlali yine kendilerince günah anlamına gelmekte idi. Bu sebeple neticesi ahidnâme-i hümâyûnlara isnad ettirilen müşkil meselelerin hallinde padişahın lütfu ihsanı olan bu ayrıcalıkların üstünlüğünü muhâtablarına hatırlatmak ve vurgulamak için hitabette ve kitabette kapitülasyonlar mübarek sıfatı ile tavsif edilerek anlamlı bir metafor tercih edilmiştir.[26]

Batılılar nezdinde Osmanlı padişahlarının bağışladığı mübarek kapitülasyonlar, azimli ve bir o kadar da maharetli Avrupalı elçilerin ellerinde yoğrularak ve yorumlanarak evrim geçirecek nitekim yıllar içerisinde de umulduğu gibi kendine daha fazla mecrada itibar ve üstünlük sağlayacaktır. Örneğin İngilizler 1614 tarihli ahidnâmelerine yürürlükteki ahidnâmenin hükümlerinin aksine bir emrin sadır olabilme ihtimalini bertaraf edebilmek için mevcut ayrıcalıklara aykırı bir emrin asla kabul edilemeyeceğini garantileyen yeni bir madde ilave ettirmeye muvaffak olmuş [27] ve mübarek kapitülasyonlarına tam anlamı ile her mecra ve makamda riayet şartı getirmişlerdir.

Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin hudutları dâhilinde dâimi veya geçici süre ile ikâmet edecek Hristiyan devletlerin vatandaşlarına padişahların tek taraflı iradeleri ile ahd (yemin) ederek bahşettikleri dini, iktisadi, ictimâi ve adli ayrıcalıkları içeren

---

[25] Maurits H. Van Den Boogert, *The Capitulations And The Ottoman Legal System: Qadis Consuls And Beratlıs İn The 18th Century,* Leiden: E.J. Brill, 2005. s. 19 21.

[26] Van Den Boogert, *The Capitulations And The Ottoman Legal System,* s. 20,21.

[27] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri***,** s. 34,35.

berât [28] formundaki metinler de dibâcelerinde vurgulandığı üzere bir ahidnâme-i hümâyûndur. Lakin bu vesikalar zaman içerisinde ahidnâmelerin çatısı altında çok daha hususi bir kimlik kazanarak imtiyâznâme ismi ile isimlendirilmişlerdir. [29]

II. Abdulhamid'in (1876-1909) tahta çıkmasının hemen akabinde 1877 tarihinde basımına karar verdiği *Muâhadât Mecmûası*'nda da arşivlerdeki kıymetli evrak derlenip basıma hazırlanırken imtiyâznâmeler (kapitülasyonlar), ahidnâmelerden ayrı müstakil belgeler olarak değerlendirilmiş ve bu ayrım Türk Tarih Kurumu tarafından 2008 yılında Osmanlıca tıpkıbasımı yapılan mecmuanın takdim bölümünde dile getirilmiştir.[30]

Konumuzun ileriki safhalarında görüleceği üzere araştırma konumuz olan Osmanlı Devleti adına III. Murat tarafından İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'e verilen 1086/1675 tarihli vesikanın [31] umumen bir ahidnâme hususen ise bir imtiyâznâme hüviyeti taşıması, bu iki terkibin zaman zaman birbirlerinin müradifi olarak kullanılmasına da sebebiyet vermiştir. Müracaat ettiğimiz kaynaklarda da bu ayrım üzerinde çokça durulmamış ve her iki kelimenin de birbirlerine eşdeğer anlamda kullanıldığı tesbit edilmiştir. Lakin nacizâne belirtmeliyiz ki aralarındaki külliyet-cüz'iyet bağı gereği her imtiyâznâme, bir ahidnâme olsa da; her ahidnâmenin bir imtiyâznâme olmayışı bu iki terkibin müstakil bir ayrımını gerekli kılmaktadır.

1.1.3. Ahidnâme ve Muâhede Ayrımı

Burada belirtmekte fayda var ki yer yer ahidnâme ismi ile zikredeceğimiz ilgili vesikalar için *muâhede* tabirinin kullanılmasından kaçınılacaktır. Zira sarf kaidelerince

---

[28] Berat: Osmanlı diplomatiğinde padişah tarafından bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir ayrıcalık ya da bağışıklığın verildiğini gösteren ve veren padişahın tuğrasını taşıyan belgedir. bkz. Kütükoğlu*, Osmanlı Belgelerinin Dili***,** s. 124.

[29] Resad Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) Ve Lozan Muahedesi (24 Temmuz 1923)*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934, s. 402; İnalcık, *Osmanlının Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret,* s. 60.

[30] İlgürel, *Muâhedât Mecmûası,* c. I, s. VI.

[31] *Muâhedât Mecmûası***,** c. I, s. 240-262.

muahede kelimesinin geldiği mufâale babı müşâraket ifade eder [32] ki bu takdirde muâhede, taraflar arasında karşılıklı ahidleşerek belirli şartlar üzerinde antlaşmak demek olur. Lakin XVI ve XVII. yüzyıla ait imtiyâznâme ya da ahidnâme metinlerinin tarafları arasında her ne kadar zımnen karşılıklı çıkarlar mevzu bahis olsa da en azından XVII. yüzyılda böyle bir siyasi açıdan bir eşitlik söz konusu değildir. Ancak Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler karşısında siyasi, iktisadi ve askeri açıdan zayıflamaya başladığı XVIII-XIX. yüzyıllarda tanzîm ve tecdîd edilen benzer vesîkalar için ise muâhede kelimesinin kullanılması isabetli olabilir. [33] Nitekim XIX. yüzyıla gelindiğinde Tanzimat (1839) sonrası bu kapsamda tanzim ve tecdid edilen belgeler için hususiyetle ahidnâme değil muâhede kelimesi tercih edilmiştir. [34] Bu tercih, gerek antlaşmaların tarafları olan devletler ve elçileri nezdinde gerekse kamuoyunda kendisine kolaylıkla da yer bulabilmiştir.

II. Abdülhamid'in (1876-1909) saltanata gelir gelmez yaptığı ilk icraatlarından biri Hazine-i Evrâk Dairesi üzerine olmuştur. Sultan, devletin lehine ya da aleyhine teahhüt edilmiş ve zaman içerisinde suiistimale uğradığı aşikâr olan ya da olmayan antlaşma nevinden arşivlerde her ne vesika varsa; dönemin iç ve dış siyasetine yön verebilmek ve müracaat edilebilirliğini kolaylaştırmak için bunların tek bir kalemde toplatılmasını ve sınırlı sayıda basılmasını emretmişti. [35] Kısa zamanda derlenen ve 1877 yılında Ferik Mahmud Mesud Paşa tarafından derlenip yayıma hazırlanan resmi vesikalar, beş cilt halinde *"Muâhadât Mecmuası"* adı ile basılmıştır. Burada başlık olarak ahidnâme yerine muâhede kelimesinin tercih ediliyor oluşu; Tanzimat (1839) sonrası bu nevi vesikaların muâhede olarak adlandırıldıklarını ve bu kavilden şüyu bulduğunu destekler mahiyettedir.

---

[32] Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdillah es Sermari, *Kitabü'l Binâ fi's Sarf***,** t. y. s. 215,216.

[33] İnalcık, "Osmanlının Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret"**,** s. 60,61; Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili,* s. 168-172.

[34] Gök, "Osmanlı Diplomatikasında Önemli Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnâmeler ve Özellikleri" s. 102; Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili***,** s. 163,169-170.

[35] İlgürel**,** *Muâhedât Mecmûası,* c. I, s. VI-VII.

1.2. İMTİYÂZNÂMELERİN FIKHİ DAYANAKLARI

Devletlerin temel unsurlarından biri "insan" unsurudur. [36] Günümüz hâkim ulus-devlet anlayışının temelini oluşturan bu unsur, vatandaş-yabancı taksimini gerektirmekle beraber vatandaşlık kavramı, devletlerin uyruğa dayalı bir sistem üzerinden kurucu ve yönetici unsurunu meydana getiren ırka mensup çoğunluk ve bu ırka mensup olmayan azınlık şeklinde düalist bir anlayış üzerinden mütalaa edilmektedir. [37] İslâm Hukuku'nda ise özellikle kamu alanında bugünkü hâkim ulus-devlet anlayışın aksine devlet ile şahıslar arasındaki hukuki ve siyasi ilişkiyi tanımlayan vatandaşlık kavramına karşılık gelecek hususi bir terim bulunmamaktadır. [38] Bunun yerine İslâm devletinin hâkimiyeti altında yaşayan herkes müslüman ya da gayrı müslim ayırt edilmeksizin "ehl-i dâri'l islâm" [39] olarak adlandırılır. Özelde gayr-ı müslim tebea ise kendileri ile akdedilen zimmet sözleşmesi gereği "ehlü'z zimme" veya "zimmî" [40] olarak isimlendirilir. İslâm devletinin hâkimiyeti altında bulunmayan toprakların ehline ise "ehl-i dari'l harb" veya "harbî" [41] denir. Eğer harbi kimseler İslâm devletinden bir antlaşma ya da izin ile İslâm topraklarına gelirlerse bu takdirde müste'men olarak isimlendirilirler. [42]

Bu sebepten İslâm Hukuku'nda uyruk üzerinden yapılamayan vatandaş-yabancı taksimi, ümmet bilinci üzerinden inanç temeline dayalı olarak yapılarak müslüman-gayr-ı müslim taksimine gidilmiştir. [43] Hususen Osmanlı örneğinde de İslâm

---

[36] Gülnihal Bozkurt, *Gayr-ı Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914),* TTK, Ankara, 1996, s. 1; Türcan Talip, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 62.

[37] Özel, *Daru'l İslâm-Daru'l Harb İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 215.

[38] Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, s. 67.

[39] Serahsi, *el Mebsût*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1983, c. X, s. 7.

[40] Serahsi, *el Mebsût*, c. X, s. 8.

[41] Serahsi, *el Mebsût*, c. X, s. 115.

[42] Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, s. 66,67.

[43] Bozkurt, *Gayr-ı Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, s 7; Özel, *Daru'l İslâm-Daru'l Harb*, s. 214,215; Yaman, "Zimmî", DİA, 2013, c: XLIV, s. 434.

Hukukunun bu inanç temelli taksîminden hareketle insanlar etnik kökenlerine itibar edilmeksizin mensûbu oldukları din ve mezheplere göre sınıflandırılmış ve bu tasnif çatısı altında muamele görmüştür.[44] Her bir ferd, nebevî mirasa talib bir İslâm devleti olma iddiasını taşıyan Osmanlı Devleti'nin tebeası sayılmakla beraber özelde gayr-ı müslimler, İslâm'ın tanıdığı din ve vicdan hürriyeti gereğince ikamet durumlarına göre zimmî ya da müste'men statüsünde mensubu olduğu dinin gerekliliklerini belirli şartlar ve ahkâm çerçevesinde yaşamakta serbest bırakılmıştır.

İbn-i Kayyım el- Cevziyye'nin *"Ahkâmu Ehli'z Zimme"* isimli eserinde fukahânın genel taksimine dayanarak yaptığı üçlü tasniften [45] hareketle hazırlanan aşağıdaki tabloda inanç esası gereği Müslümanların hâkimiyetleri altındaki topraklarda yaşayan ya da geçici süre ile yaşamak isteyen gayr-ı müslimlerle ilişkileri, her biri kendine hâs müstakil başlıklar altında sıralanmış ve detaylandırılmıştır. Biz bu tabloya Abdulkerim Zeydân'ın *"Ahkâmu Ehli'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menin fi Dari'l İslâm"* adlı eserinde muvakkat emânın alt nevilerini oluşturduğu beş başlığı [46] da ilave etmeyi uygun gördük. Zira emân gibi kapsamlı bir konuyu bağlamından koparmadan ana hatları çerçevesinde değerlendirmek tezimizde hedeflediğimiz noktaya ulaşmamızı kolaylaştıracaktır.

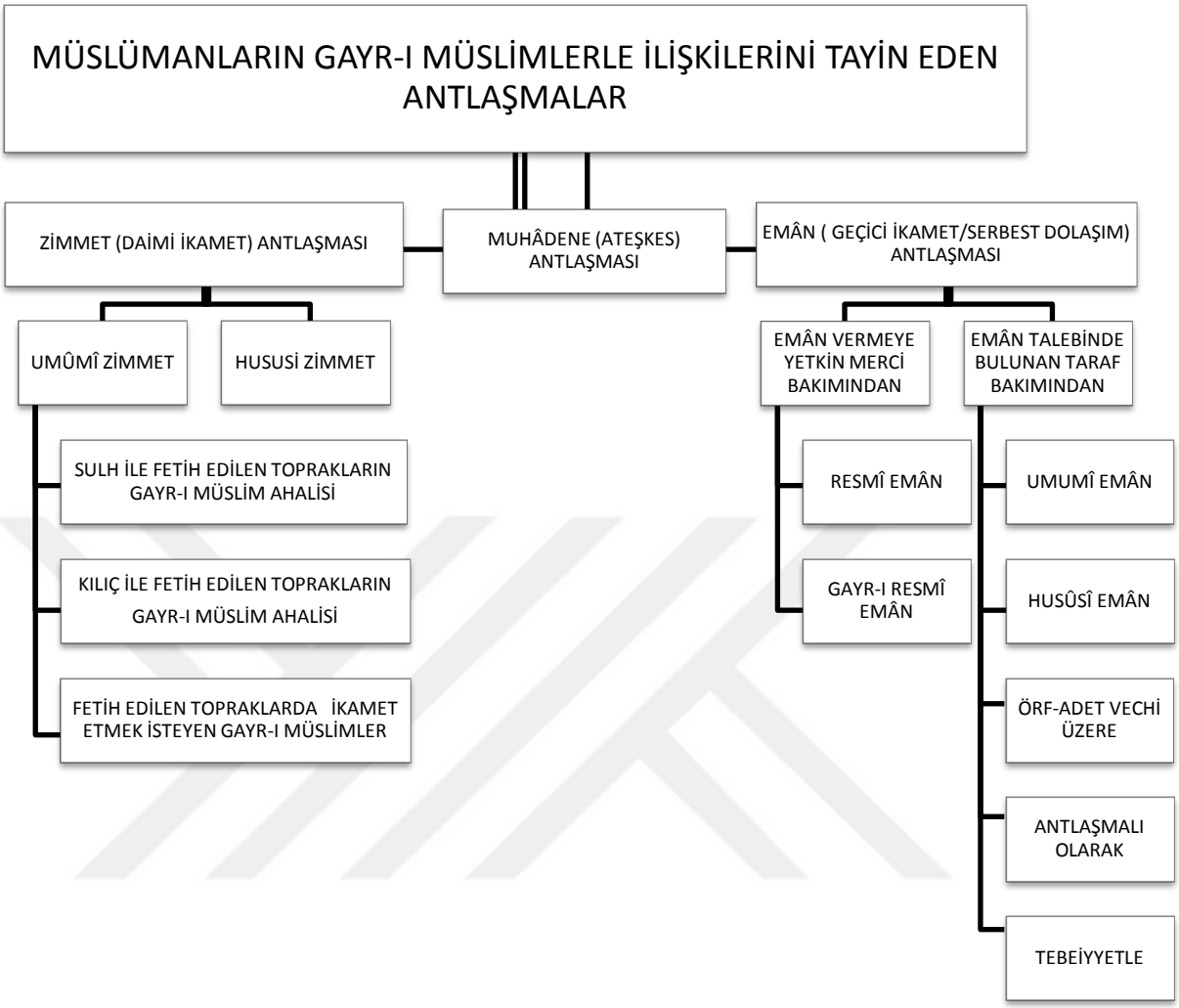
Şimdi aşağıdaki tablo üzerinden konumuzun nüvesini teşkil eden Osmanlı Devleti'nin Hristiyan devletlerin vatandaşlarına verdiği imtiyâznâmelere bir değerlendirme getirmek ve hususi bir yer tayin etmek gerekirse resmi ve umumi emân başlıkları altında incelemenin isabetli olacağını söyleyebiliriz.

---

[44] Bozkurt, *Gayr-ı Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, s. 1.

[45] Alauddin Ebû Bekr b. Mesud el'kâsânî, Bedâi'u-s Sanâi fi Tertibi'ş Şerâi, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 8. Basım, 1424/2003, c. IX, s. 411-426; Şemsüddîn Ebi Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr İbn-i Kayyım el Cevziyye, *Ahkâmu Ehli'z Zimme*, Ramadi'n Neşr, Dammam, 1418/1997, s. 873.

[46] Abdulkerim Zeydân, *Ahkâmu Ehli'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menin fi Dari'l İslâm*, Mektebetu'l Kuds, Bağdad, 1402/1982, s. 47-54.


MÜSLÜMANLARIN GAYR-I MÜSLİMLERLE İLİŞKİLERİNİ TAYİN EDEN ANTLAŞMALAR
ZİMMET (DAİMİ İKAMET) ANTLAŞMASI
MUHÂDENE (ATEŞKES) ANTLAŞMASI
EMÂN (GEÇİCİ İKAMET/SERBEST DOLAŞIM) ANTLAŞMASI
UMÛMÎ ZİMMET
HUSUSİ ZİMMET
SULH İLE FETİH EDİLEN TOPRAKLARIN GAYR-I MÜSLİM AHALİSİ
KILIÇ İLE FETİH EDİLEN TOPRAKLARIN GAYR-I MÜSLİM AHALİSİ
FETİH EDİLEN TOPRAKLARDA İKAMET ETMEK İSTEYEN GAYR-I MÜSLİMLER
EMÂN VERMEYE YETKİN MERCİ BAKIMINDAN
EMÂN TALEBİNDE BULUNAN TARAF BAKIMINDAN
RESMÎ EMÂN
GAYR-I RESMÎ EMÂN
UMUMÎ EMÂN
HUSÛSÎ EMÂN
ÖRF-ADET VECHİ ÜZERE
ANTLAŞMALI OLARAK
TEBEİYYETLE

1.2.1. Zimmet Antlaşması

Zimmet sözlükte bir kimsenin ifası ile yükümlü olduğu borç, alacak; ahd, himaye ve antlaşma anlamlarına gelmektedir. [47] Fıkhî olarak ise Müslümanların hâkimiyetleri altındaki topraklarda yaşayan gayr-ı müslimlerle daimi ikametleri için yapılan antlaşmadır. İslâm'ın kendilerine tanıdığı hukuki sınırlar çerçevesinde İslâm devletine bağlılık ve sadâkat göstermek; cizye ve haraç ödemek karşılığında hak kazanılan daimi ikamet izni, Müslümanların fethttikleri toprakların yerleşik sakinleri olan gayr-ı müslimler için câri olabildiği gibi fetih sonrası bu şartlar altında bu topraklara gelip yerleşmek isteyen gayr-ı müslimler için de geçerlidir. Bu akid sonrası İslâm devletinin tebeası addedilen gayrı müslimler ehl-i zimme ya da zimmî olarak isimlendirilirler. [48].

Tevbe Suresi'nin 9/29 [49] ayet-i kerimesi bağlamında ve Peygamber Efendimiz'in (SAV) ordu kumandanlarına yönelik *"Allah yolunda Allah'ın adıyla savaşınız. Allah'ı inkâr edenlerle vuruşun. Savaşın ama yağmalamayın, çocukları öldürmeyin. Allah'a ortak koşan düşmanlarınıza ulaştığınız zaman onları üç seçenekten birine davet et. Eğer kabul ederlerse sen de kabul et ve onlara dokunma. Önce onları İslâm'a davet et. Eğer kabul ederlerse sen de kabul et ve onlara dokunma. Eğer kabul etmezlerse onlardan cizye vermelerini iste. Kabul ederlerse sen de kabul et ve onlardan*

---

[47] İbn-i Manzur, *Lisanu'l Arab*, c. XV, s. 112; Serahsi, *el Mebsût,* c. X, s. 8; İbn-i Kayyım *Ahkâmu Ehliz Zimme*, s. 76; Zeydân *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 22; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, c. III, s. 422, Vehbe Zuhaylî, *Âsâru'l Harb fi'l Fıkhi'l İslâmî,* Dirâsetül Mukârene, Daru'l Fikr, 3. Baskı, Dımeşk, 1419/1998, s. 662.

[48] Kâsânî, *Bedâi'u-s Sanâi*, c. IX, s. 426,427; Serahsi, *el Mebsût*, c. X, s. 78; Serahsi, *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c. I, s. 252; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, c. III, s. 426,427; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm,* s. 22; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmi ve Edilletuhu*, c. VI, s. 441,442.

[49] Tevbe 9/29 *''Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın. "*

uzak dur. Eğer kabul etmezlerse Allah'ın yardımına sığınarak onlarla savaş." [50] talimatı muktezasınca ihtilaf olmakla beraber talep eden her gayr-ı müslim ile bu antlaşmanın akdedilmesi elzemdir. [51] Zira zimmet antlaşması ile hedeflenen nihai amaç; gayr-ı müslimlerin Müslümanların arasında yaşayarak İslâm Dini'ni yakinen tanımalarına olanak vermek ve bu surette İslâm Dini'ne girmelerini kolaylaştırmaktır. [52] İ'lâyı kelimetullah gibi ulvî bir gaye temeline dayandırılan bu akid ile İslâm devletinin hudutları dâhilinde yaşayan gayr-ı müslimlerin aynı müslümanlar gibi temel vatandaşlık haklarının şer'i şerifin himayesi altında korunması amaçlanmaktadır.

Zimmet akdinin meşruiyetinin delillendirildiği ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerden anlaşılmaktadır ki İslâm'ın cihâd emri gereği savaşılması emredilen gayr-ı müslim topluluklarla barışçıl yollar üzerinden mutabakata varmak hatta mümkünse hiç kan dökülmeksizin savaşı sonlandırmak zimmet antlaşmasının birinci basamağını oluşturur. İkinci basamakta ise zimmet teklifini kabul ederek İslâm devletini resmen tanıyan gayr-ı müslimler, artık dar-ı İslâm vatandaşı kabul edilirler. Her vatandaş gibi ülkesine yardım etmek ve korumakla mükellef olan zimmîlerin düşman ehline karşı meyli ve düşmanla işbirliği yapabilme potansiyeli göz önünde bulundurulduğundan bu vazifeyi bilfiil bedenen îfa etmelerine ise müsaade edilemez. Bunun yerine her bir zimmîden sosyo ekonomik durumu göz önünde bulundurularak yıllık askerlik vazifesine mukabil, cizye; zekâta mukabil, harac vergisini ödemesi talep edilir.[53]

Zimmet akdinin lazım (bağlayıcı) bir akid olması sebebi ile bu akdin Müslümanlar tarafından bozulması da mümkün değildir. Neticede zimmet ehli, cizye ve

---

[50] Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî el-Buhârî, *el Câmiu's Sahîh*, Daru's Selâm, Riyad, 1421/2000, Cihad, 107; Ebû Davud Süleyman b. Eş'as b. İshâk el Ezdi es Sicistânî, *es Sünen*, Daru's Selam, Riyad, 1421/ 2000, Cihâd: 82.

[51] Kâsânî, *Bedâi'u-s Sanâi*, c. IX, s. 439; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 30,31.

[52] Serahsi, *el Mebsut*, c. X, s. 77,78; İbn-i Kayyım, *Ahkâmu Ehli'z Zimme*, c. I, s. 79,80; Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, s. 213.

[53] Ebu'l Hasen Habib el Maverdî, *el Ahkâmu's Sultâniyye (İslâm'da Devlet Ve Hilafet Hukuku)*, çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2017, 270 vd. ; Serahsi, *el Mebsut*, c. X, s. 77-80; Serahsi, *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c. V, s. 287 vd.

haraç vergilerini ödeyerek İslâm Devleti'ne karşı vatandaşlık vecibelerini yerine getirdikleri ve Müslümanlara karşı bir araya gelip savaş açmadıkları müddetçe ebediyen İslâm Devleti'nin himayesinde Müslümanlarla aynı topraklarda yaşamaya hak kazanırlar. [54]

Gayr-ı müslimlerin İslâm devletinin himayesinde masuniyet altında yaşamalarını tesis edecek zimmet akdini icra yetkisi ise çokça tartışmalı bir konudur. Bu hususta Hanefilere göre her bir müslüman ferd, bu antlaşmayı akdedebilme salahiyetine hâizdir.[55] Öte yandan diğer mezhepler nezdinde zimmet akdini yapmaya yetkin tek merci, İslâm devletinin ve Müslümanların genel maslahatlarının belirlenmesinden ve korunmasından sorumlu devlet başkanı ya da onun bu hususta vazifelendirdiği vekilidir. [56] Nitekim Osmanlı Devleti tatbikatında da İslâm hukukunun genel çerçevesine mutabık bir vecih üzere uygulana gelen zimmet antlaşmasını akdedebilme salahiyeti, cumhurun genel görüşüne dayandırılarak ahidleri şahsı ile kaim olan Osmanlı sultanlarına hasredilmiştir. [57]

1.2.2. Muhâdene/ Hudne Antlaşması

Vehbe Zuhayli, *"Asaru'l Harb fi'l Fıkhi'l İslâmî"* isimli eserde bizim esas aldığımız taksimden farklı olarak emân başlığını genel ve özel olmak üzere iki kısımda incelemektedir. Genel emân akdi ile bu emânın ancak devlet başkanı ya da onun naibi tarafından daimi surette barış üzere verilmesinden hareketle zimmet akdini; geçici surette barış üzere verilmesi ile de muhâdene (ateşkes antlaşmasını) kasdetmektedir. [58]

---

[54] Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, c. III, s. 430, 431; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî ve Edilletuhu*, c. VI, s. 447.

[55] İbnü'l Hümam Kemalüddin Muhammed b. Abdulvahid, *Şerhu Fethi'l Kadir*, Daru'l Fikr, Beyrut, ty. c. V, s. 424,425.

[56] Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî ve Edilletuhu*, c. VI, s. 442.

[57] M. Macit Kenanoğlu, "Zimmet", *DİA*, 2013, c. XLIV, s. 438-440; Ayrıca Osmanlı Devleti'nin tebeiyyetinde yaşayan zimmîlerin hukuki statüleri ve tarihçesi için Bkz. Bozkurt, *Gayr-ı Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*.

[58] Zuhaylî, *Âsâru'l Harb* s. 225,226, 662; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmi ve Edilletuhu*, c. VI, s. 429,430.

Sükûnet bulmak, ertelemek anlamlarına gelen hudne kökünden gelen muhâdene kelimesi, karşılıklı olsun ya da olmasın silahların susturulması sureti ile ateşin kesilmesi ve muvakkaten harb ehli ile barışın tesis edilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca musâlaha, musâleme, muvâdaa, muhâdene, muâhede kelimeleri de ateşkes antlaşmasını ifade için kullanılan benzer kelimelerdir. [59]

"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et, çünkü O işitendir, bilendir." mealindeki Enfal 8/61, 62 ayet-i kerimeleri ve Peygamber Efendimiz'in (SAV) Mekkeli müşriklerle on yıl süre ile akdettiği Hudeybiye Barış Antlaşması[60] muhâdenenin meşruiyetine birinci dereceden delil olarak zikredilmektedir. [61] Harb ehli ile barış üzere uzlaşılması takdirinde emân akdinde olduğu gibi düşman taraf, canına, malına, kadın ve çocuklarına İslâm devletinin müslim ya da gayrı müslim her hangi bir ferdinden bir zarar gelmeyeceğine emin olur. [62] Kamu maslahatına ilgilendiren böylesine bir antlaşmayı akdedebilme ve gerektiğinde önceden bildirmek şartı ile fesih edebilme salahiyeti, cumhurun ittifakı üzere devlet başkanı ya da onun bu hususta vazifelendirdiği naibine aittir. [63]

1.2.3. Emân Antlaşması

Hz. Peygamber (SAV) döneminden itibaren İslâm devletlerinin zimmî ya da muahid statüsündeki kişilere tanıdığı her nevi hak ve imtiyâzların İslâm Hukuku'nun umumi emân ve ahid anlayışına isnad ettirildiğini zikretmiştik. Bununla beraber İslâm medeniyetinin tamamlayıcı bir cüzü olan Osmanlı tecrübesinde de meselenin aynı temel mesnedler ve maslahatlar üzerine bina edildiğini göreceğiz. İzah noktasında evvela

---

[59] Serahsi, *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c. V, s. 3 vd; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmi ve Edilletuhu*, c. VI, s. 437; Zuhaylî, *Âsâru'l Harb*, s. 663.

[60] Hudeybiye Barış Antlaşması'nın etraflıca tetkiki için bkz. Abidin Sönmez, *Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Antlaşmaları*, 2. Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 206-252.

[61] Zuhaylî, *Âsâru'l Harb fi'l Fıkhi'l İslâmî*, s. 663,664; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmi ve Edilletuhu*, c. VI, s. 437,438.

[62] Zuhaylî, *Âsâru'l Harb*, s. 664; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmi ve Edilletuhu*, c. VI, s. 438,439.

[63] Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmi ve Edilletuhu*, c. VI, s. 438-440; Sönmez, *Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Antlaşmaları,* s. 34-37.

emân kavramı açıklanarak emân müessesenin risalet öncesi ve sonrası Arap toplumundaki kurumsal kimliğine temas ederek meselenin fıkhi açıdan asli ve fer'i delillerden dayanakları zikredilerek meşruiyeti açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2.3.1. Emân Kavramı

"Emn" kökünden gelen emân kavramı; güven içinde olmak, güvence vermek ve emniyette olmak[64] gibi anlamlara gelir ki; bu mana, toplumdan mücerred düşünülemeyen insanoğlunun ihtiyaçlar piramidindeki belki de en temel ve zaruri ihtiyacını temsil eder. [65] Ayrıca aynı kökten gelen ve müreffeh toplumlar için idealize edilen emniyet kavramının zıddının hıyanet oluşu[66] ve hıyanetin toplum algısında ifade ettiği karamsarlık ve huzursuzluk hissiyatı, bizlere bu temel ihtiyacın insanlık tarihi açısından ne denli mühim ve kadim olduğunu hatırlatmaktadır.

Bu sebepten yeryüzünün ilk ve tek halifesi insanoğlunun[67] medeniyet tarihi kadar geriye götürülebilecek bu köklü uygulamayı İslâm'ın zuhuru ile başlatmak ve Müslümanlara hasretmek vahim bir hata olur.[68] İslâm'ın zuhurundan evvel siyasi bir birliğin bulunmadığı ve tüm sistemin asabiyet bağı üzerine bina edildiği Arap toplumuna bakıldığında görülecektir ki; emân uygulaması, bireyler arasındaki ikili ilişkilerden tutun da kabileler arasındaki çok yönlü ilişkilere varıncaya kadar topluma hayat ve nizam veren bir nevi güvenlik teminatı olarak addedilmektedir.

Örneğin Cahiliye toplumunda yerel ya da uluslararası düzeyde organize edilen panayırlara güvenli bir saha temin edebilmek, uzak mesafelere sevk edilen ticaret kervanlarının emniyetle seyâhat edebilmelerini garanti altına almak, haram aylarda kan dökülmesinin yasaklanması, hac ibadetini ifa için gelen misafirlerin can ve mal

---

[64] İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. XVI, s. 160.

[65] Bkz. Sedat Kula-Bekir Çakar, "Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki", *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2015, c. VI, S. XII, s. 191-210.

[66] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIII, s. 22.

[67] Bakara 2/30.

[68] Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi,* Beyan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 176,177.

emniyetleri için ya da kabileler arasında sıklıkla yaşanan kanlı çatışmalarda müttefik edinebilmek gayesi ile sıklıkla müracaat olunan emân müessesesi[69] toplumda hayati, ictimâi, iktisâdi ve siyasi birçok cihetten ciddi öneme hâiz idi.

Cahiliye döneminde emân kavramının toplum algısında temsil ettiği bu çok yönlü anlam, herhangi bir güvenlik halini değil; bir kişi ya da topluluk tarafından sağlanan can ve mal güvenliğini, bu güvenlik temeline dayandırılan her türlü hak ve sorumlulukları ve en önemlisi bu güvenliğin teşkil edildiği süreci kapsamakla bir tasarruflar sisteminin bütününe tekabül etmektedir. [70] Bu sistem bütünlüğü içerisinde haram aylar zaman olarak, hac ve panayırlar ise mekân olarak emânın temin ve tesis edildiği süreci ifade etmektedir.[71]

Emâna dayandırılan bu tasarruflar sistemi, akitlerdeki gibi tarafların bir noktada mutabakata varması sureti ile karşılıklı tesis edilen bir güvenlik hali olabileceği gibi karşı tarafın talebi üzerine tek taraflı bir iradenin lütfu ihsanı mahiyetinde taahhüt edilerek tesis edilecek bir güvenlik hali dahi olabilir.[72] Bu takdirde emân müessesesi, toplumun sivil ya da siyasi anlayışındakin uygulanışı, tarafları, yükümlülükleri ve uzantıları bir arada değerlendirildiğinde ihtiva ettiği bir çok unsur sebebi ile kompleks bir yapı arz etmektedir.

Coğrafi konumları dolayısıyla uzaktan ya da yakından komşu kabile ve devletlerin iktisadi açıdan birbirlerine olan ihtiyaçları bilhassa karşılıklı siyasi ve ticari ilişkilerde esneklik ve yumuşaklığı elzem kılmaktadır. Kureyş Suresi'nde de bahsi geçtiği üzere Peygamber Efendimiz'in (SAV) ikinci kuşaktan dedesi Haşim'in Kureyş ticaret kervanlarının can ve mal güvenliğini temin edebilmek ve bölgenin ekonomik istikrarını sağlamak üzere güzergâh üzerindeki civar kabile ve devletler ile anlaşarak bir

---

[69] İbn-i Sa'd, Ebû Abdillah Muhammed, *et-Tabakâtu'l Kübrâ*, Dâru Sadr, Beyrut, 1377/1957, c. I, s. 78.

[70] Büşra Sıdıka Kaya, "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *SAÜSBE*, Sakarya, 2007, s. 14.

[71] Kaya, "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları", s. 11.

[72] Ahmet Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınları, Ankara, 1998, s. 235.

güvence (Îlâf) [73] elde ettiği bilinmektedir. İslâm öncesi dönemde emân kapsamında değerlendirebileceğimiz ve ziyadesi ile şüyu bulmuş bu uygulama (îlâf), emân müessesesinin konumuz dâhilindeki ticari veçhesine bir örnek teşkil edecektir.

İslâm'ın Arap yarımadasında zuhurundan sonra ise ekonomik amillerin uluslararası ticarete dayandığı bir toplumda risâlet gelinceye değin bilfiil iâşesini ticaretten temin eden bir tüccar sıfatı ile Peygamber Efendimiz (SAV), atalarının temin ve tesis ettiği bu geleneğin ticari hayatı ne denli kolaylaştırdığına ve sistemleştirdiğine yakinen şahid olmuştur. Hicret ile başlayan Medine döneminde Peygamber Efendimiz (SAV), risalete ilaveten devlet başkanı sıfatı ile İslâm devletinin ve Müslümanların azami menfaatlerini temin için Medine Site Devleti adına bölgedeki mevcud ticari ilişkilerin devamlılığını sağlayacak ve potansiyel ticaret ağının hacmini geliştirecek adımlar atmıştır. Bu meyanda henüz müslüman olmamış civar kabile ve devletlerle kurulan ilk resmi temaslar, ticari düzenlemeleri ihtiva eden antlaşmaları ve ittifakları da [74] beraberinde getirmiştir.

İslâm'ı tebliğ ve davet safhasından evvel Hz. Peygamberin (SAV) liderliğinde Mekkeli muhacirler ile Medineli ensarın kendi içlerinde siyasi birlik ve beraberliği sağlayarak civar kabile ve devletlere karşı sergiledikleri bu manzara ve uyandırdığı intiba; Müslümanların bir site devlet olarak hareket edebildiklerinin ve dahası bunu sürdürebileceklerinin aleni olarak Hicaz bölgesine ilanı anlamına gelmekteydi. Bu tesis edilmesi muhtemel ilk ticari ve siyasi temaslar sayesinde İslâm'ı tebliğ ve davet safhasından evvel Medine civarında İslâm'ın yayılması için uygun bir iklim oluşturulması ve Müslümanların bölgedeki siyasi ağırlıklarının hissettirilmesi hedeflenmiştir.

---

[73] İbn-i Sa'd, *et-Tabakâtu'l- Kübrâ,* c. I, s. 78.

[74] Hamidullah, *Mecmuatu'l Vesâiki's Siyâsiyye li'l Ahdi'n Nebevî ve'l Hilâfeti'r Râşide*, 6. Baskı, Daru'n Nefâis, Beyrut, 1407/1987, no:11/s. 77,no:48/s. 169, no:84/s. 172, no:90/175, no:94/s. 240, no:122/s. 292'deki vesikalara müracaat edilebilir.

1.2.3.2. Emânın Meşrûiyeti

İslâm Hukuku'na göre daru'l-harbden yani İslâm'ın egemen olmadığı topraklardan daru'l İslâm'a [75] yani Müslümanların hâkimiyeti altındaki topraklara güvencesiz gelen yabancılar yani harbîler, fiili ya da muhtemel düşmanlıklarından ötürü tehdit olarak görüldükleri için esir edilebilir veyahut öldürülebilir. Devlet başkanı veya herhangi bir Müslümanın bu kimselere seyahat, ikamet, ibadet ve ticaret gibi şahsiyetlerine tealluk eden hususlarda belirli bir süre için emân yani güvence vermesi halinde ise canları, malları ve her türlü hakları şer-i şerifin himayesinde sayılmaktadır. Bu himaye gereğince emân altındaki kimselerden erkeklerini öldürmek, kadın ve çocuklarını esir etmek, mallarını ganimet statüsünde değerlendirmek ve dahi onları köleleştirmek ahde binaen haram kılınmıştır. [76]

Kavramsal olarak emân talebinde bulunan kimseye müste'min, emâna nail olan kimseye müste'men, emânı veren kimseye ise bu güvenceyi te'min edici sıfatına binâen müemmin denir. [77]

Belirli bir süre için verilen bu güvence, İslâm topraklarında diplomatik [78] ya da ticari [79] misyonları sebebi ile bulunan harbilere geçici ikametleri için verilmiş olabileceği gibi İslâm ordusu tarafından muhasara altına alınmış bir beldenin ya da kalenin ehline [80] ateşkes kasdı ile ferd ferd ya da top yekûn verilmiş de olabilir. Burada altını çizmekte fayda var ki konumuzun genel çerçevesi dâhilinde işleyeceğimiz kısım,

---

[75] Daru'l harb ve daru'l islâm kavramlarının ayrıntılı izahı için bkz. Özel, *Daru'l Harb-daru'l İslam İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*.

[76] Serahsî, *Şerhu's Siyeri'l Kebîr*, c. I, s. 175,176; İbn-i Abidin, *Reddu'l Muhtâr ale'd Dürri'l Muhtâr Şerhu Tenvîri'l Ebsâr*, Dâru Alemi'l Kütüb, Riyad, 1423/2003, c. VI, s. 275,276; Bilmen Hukuk-u İslâmiyye, c. III, s. 335,336; Zuhaylî, *Âsâru'l Harb,* s. 245-247; Zuhaylî*, el Fıkhu'l İslâmi ve Edilletuhu*, c. VI, s. 429,430; Zuhaylî, "Emân", *DİA*, 1995, c. XI, s:79-81.

[77] İbn-i Abidin, *Reddu'l Muhtâr,* c. VI, s. 275; Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye*, c. III, s. 432; Zuhaylî, *Âsâru'l Harb*, s. 227 vd. ; Bozkurt, "Emân", *DİA*, c:XI, s. 75.

[78] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 52.

[79] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm,* s. 53.

[80] Serahsî, *Şerhu's Siyeri'l Kebîr*, c. II, s. 3 vd.

İslâm topraklarında diplomatik ve de ticari gayeler ile bulunan harbilere verilen emân ve bu emânın tarafları arasında cereyan eden ahkâmdır. Bu sebeple İslâm ordusunun muharebe ya da muhasara esnasında vermiş olduğu emâna konumuz sınırları dâhilinde olmadığı için kısaca temas edinmekle yetinilecektir.

Toplumların dâhili ve harici bünyelerinde can ve mal güvenliğinin garantisi olarak addedilebilecek bu denli mühim bir uygulamaya Kur'an-ı Kerim'de doğrudan (أَمَان) "emân" lafzı ile yer verilmemiştir. Lakin meseleye temas noktasında yine emân kapsamında değerlendirebileceğimiz hilf [81], ilâf [82], civâr [83], zimmet [84], menn [85], himâ [86] ahd [87]gibi yakın anlamlı lafızlar zikredilmiştir. Hadis-i Şeriflerde de meselenin, özü aynı lafzı farklı kelimelerle ifade ediliyor oluşu bizlere konunun umumi ehemmiyeti ve risâlete şahid toplum tarafından bilinirliği hakkında fikir vermektedir.

Şu kadarı var ki emân kelimesi, Kuran-ı Kerim'de doğrudan zikredilmese de Hicri ikinci asırdan itibaren sistemleşmeye başlayan fıkıh literatüründe kast ettiğimiz anlam bütünlüğü çerçevesinde kullanım açısından bir adım öne çıkarak yakın anlamdaki mezkûr kelimeleri geride bırakmış ve sistemin tamamını muhtevî çatı bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Yakın anlamlı mezkûr kelimeler ise zaman içerisinde her biri diğerinden farklı müstakil anlamlar kazanmıştır. [88]

---

[81] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 52-55.

[82] Kureyş 106/1-2.

[83] Tevbe 9/6; Mü'minûn, 23/88.

[84] Tevbe 9/8, 10.

[85] İbrahim 14/11; Âli İmrân 3/164.

[86] Fetih 48/26.

[87] Nahl 16/91; Mâide 5/1.

[88] Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 236.

Emân müessesesinin dayandırıldığı [89] Tevbe Sûresi'nin 6. ayet-i kerimesinde ise bu uygulamaya yukarıda bahsi geçtiği üzere yakın anlama gelen "civar" kelimesi ile temas edilmiştir. Ayrıca yine aynı ayet-i kerimede emân kökünden müştak ve güvenli yer anlamına gelen "me'mene" kelimesi de zikredilmektedir. [90] Söz konusu mesned kabul edilen ayet-i kerimede mealen *"Eğer Allah'a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa (civâr) korunma isterse, Allah'ın kelâmını işitebilmesine fırsat vermek için ona sığınma hakkı tanı, koruma altına al. Sonra da onu güven içinde olacağı yere (me'mene) ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir"* [91] buyrulmaktadır.

Risâletin Medine döneminde nazil olan mezkûr ayet-i kerimede toplumsal ya da siyasal nedenlerden dolayı henüz Hz. Allah'ın kelamından haberdar olamamış ya da olmuşsa da tevhid inancı ile buluşamamış müşriklere bir fırsat verilmesi ve bu fırsatın İslâm'ın özüne yakışır güvenilir bir ortam dâhilinde arz edilmesi emredilmektedir. [92] Bu noktada İslâm topraklarına elçi, tacir, seyyah ya da başka bir sıfatla gelip Müslümanların kendilerine verdikleri güvence ile İslâm'ı ve de Müslümanları tanıma fırsatı bulan kimseler İslâm'ı kabul edip etmemekte serbesttirler. Davetin neticesiz kalması takdirinde dahi Müslümanlara düşen vazife, ayet-i kerimede açıkça ifade edildiği üzere bu kimselerin İslâm topraklarından vatanlarına dönünceye değin güvenliklerini temin etmektir. Bu tavır; kökü, özü, sözü selamet olan İslâm'a teslim olan her Müslümandan Hz. Allah'ın beklediği temel tutumdur. Zira Müslüman, Peygamber Efendimiz'in (SAV) her fırsatta ifade ve işaret ettiği gibi insanların elinden ve dilinden zarar görmediği [93] ve verdiği sözden dönmeyen, ahdine vefa gösterendir.[94]

---

[89] İbn-i Abidin, *Reddu'l Muhtâr*, c. VI, s. 219; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 46; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmi ve Edilletuhu*, c. VI, s. 432.

[90] Bozkurt, "Emân", *DİA*, c. XI, s. 75.

[91] Komisyon, *Kuran Yolu Meali*, Ankara, DİB, 2016, 5. Baskı, s. 186.

[92] Tevbe 9/6. Ayet-i Kerime'nin izahı için bkz. Sadık Kılıç, "Tevbe 6. Ayeti Bağlamında Kur'an Hoşgörüsü ve Dini Çoğulculuk Paradigması" *Diyanet İlmi Dergi*, 2014 50/2, s. 79-87.

[93] Muhammed b. İsmail el Buharî, *el Camiu's Sahih*, Îmân 4, 5, Rikâk 26; Komisyon, *Hadislerle İslâm*, DİB, 2 Baskı, Ankara, 2013, c. V, s. 349.

1.2.3.3. Emân Verme Yetkisi

Emân vermede yetkinlik meselesi fıkhi eserlerin çokça ihtilaflı konularından birini teşkil eder. Bu hususta emânı verme yetkisini tartışırken verilen emânın nevi ve kimlere verildiği gibi unsurların her biri ayrı ehemmiyet arz etmektedir. Bu nedenle bahsi gelecek emânın çeşitleri başlığı altında söz konusu emân çeşitlerinin kimler tarafından verilebileceğine ayrıca temas edilecektir. Burada ise emânın îrad edildiği merciiye istinaden taşıdığı hüviyetin resmi ya da gayr-ı resmi nitelikte oluşundan bahsedilecektir.

Eğer emânı veren taraf İslâm devleti adına karar verme ve icra etme yetkisine sahip devlet başkanı ya da onun bu hususta vazifelendirdiği nâibi ise bu emân resmi niteliktedir ve resmi emân olarak isimlendirilir. [95] *"Müslümanların zimmeti (taahhüdleri) birdir. Onların en aşağı seviyede olanı dahi bu zimmeti taşır. Her kim bir Müslümanın garanti etmiş olduğu bir zimmeti bozarsa Allah'ın meleklerinin ve bütün insanlığın laneti onun üzerine olsun. Kıyamet gününde ondan herhangi bir tevbe ya da fidye kabul edilmesin."* [96] hadis-i şerifi muktezasınca İslâm toplumunun her bir ferdi emân vermeye yetkin kılınmakla beraber bu çeşit bir emân, geçerli olmasına ilaveten devletin resmi makamlarından izinsiz icra edilmesi nedeni ile gayr-ı resmi niteliktedir ve gayr-ı resmi emân olarak isimlendirilir.[97]

Gözlemlediğimiz kadarı ile klasik fıkhi eserlerde bizzat devlet başkanı ya da onun nâibi tarafından verilen emân için "resmi" izafesi ile bir isimlendirmeye rastlanmamaktadır. Aynı şekilde devlet başkanın izni dâhilinde verilmeyen bireysel emânlar için de gayr-ı resmi izafesi söz konusu değildir. Lakin son dönemde bu hususla alakalı eserlerde neticesi tüm İslâm toplumunu ilgilendiren su-i istimale açık böylesine

---

[94] İsra 17/34; el Buharî, *el Camiu's Sahih*, Îmân 24, Mezâlim 17, Cizye 17.

[95] Macid Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, çev. Fethi Gedikli, Ekin Yayınları, 2. Baskı, 2018, s. 172; Şemsettin Ulusal, *İslâm Hukukunda Uluslararası Antlaşmalar*, TDV Yayınları, Ankara, 2011, s. 61.

[96] Buhari, *el Camiu's Sahih*, Cizye:10, Ferâiz, 21.

[97] Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 172.

bir meselede işin diplomatik boyutlarını ve siyasi arka planını ortaya koyabilmek için böyle bir tavsife gidildiği düşünülmektedir. [98]

Konumuza geri dönecek olursak gayr-ı resmi emânın geçerli olabilmesi için öne sürülen bir takım şartlar üzerinde çeşitli ihtilaflar serdedilse de fakihlerin ekserisi bu nitelikteki bir emânın imamın iznine bağlı olmamakla beraber cinsiyet ayrıt etmeksizin akıllı, baliğ, hür her bir Müslüman tarafından verilebileceği ve geçerli olacağı kanaatindedirler.[99] Bu emâna hak kazanmış kimselerin canları, malları, onurları ve namusları Müslümanların şahsında şer'i şerifin güvencesi altındadır. Lakin İslâm devleti adına devlet başkanının ya da onun bu hususta vazifelendirdiği nâibinin bireysel nitelikte verilen gayr-ı resmi emânları kontrol ve denetleme yetkisi ve aynı yetki dâhilinde gerekli gördüğü takdirde kısıtlama getirebilme ve bozabilme hakkı her daim mahfuzdur. [100]

Biz burada gayr-ı resmi nitelikteki bireysel emânlar için söz konusu edilen ihtilaflara konumuz sınırları dâhilinde olmadığından ayrıca yer vermeyeceğiz. Zira gücünü Şer-i Şerif'den alan Osmanlı hukukunda gayr-ı müslim devletlerin tebeasına emân kapsamında verilecek güvence ve ayrıcalıklarda yetkin tek merci vardır ki o da Osmanlı sultanlarıdır. [101] Dolayısı ile imtiyâznâmeler ile verilecek güvencenin yukarıdaki tasniften hareketle resmi nitelikte oluşu bizi gayr-ı resmi emân üzerinden yapılan ihtilafları burada zikretmekten müstağni kılmaktadır.

1.2.3.4. Emânın Çeşitleri

İslâm topraklarının hudutları dâhilinde gayr-ı müslim yabancıların can ve mal güvenliğinin teminatı olarak karşımıza çıkan mutlak emân kavramı, fıkhi eserlerde zaman, kapsam, yetkinlik gibi farklı cihetlerden taksime tabi tutulmuştur. Bu taksim

---

[98] Bkz. Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*.

[99] Serahsî, *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c. I, s. 175; İbn-i Abidin, *Reddu'l Muhtâr*, c. VI, s. 219; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, c. III, s. 381; Zuhaylî, *el Fıkhul İslâmî*, c. VI, s. 430-432.

[100] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 50; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî*, s. 433.

[101] İnalcık, "İmtiyâzât", *DİA*, c. XXII, s. 245,246.

neticesinde verilecek güvencenin zaman açısından süresiz daimi surette verilmesi müebbed emân (zimmet) başlığı altında incelenirken geçici süreli verilmesi muvakkat emân başlığı altında incelenmiştir. [102] Daimi nitelikteki emân ile kasdedilen zimmet akdi olup bu akdin mevzusu zimmîler ve ahkâmı olduğundan [103] konumuzun sınırları dâhilinde değildir. Bizi ilgilendiren muvakkaten verilen geçici süreli emândır.

Ehl-i harb olarak nitelendirilen gayr-ı müslim devletlerin vatandaşlarına fiili ya da muhtemel düşmanlıklarından veyahut savaş ya da çatışma gibi somut bir gerekçeden ötürü İslâm toprakları dâhilinde tayin edilen süre zarfında temin edilen can-mal güvenliğine istinaden müstemen denildiğine temas edilmişti. Müste'menin tabi tutulduğu muvakkat emân; hususi, umumi, antlaşmalı, örf-adet veçhi ile ve son olarak tebeiyyet olmak üzere beş alt neviye ayrılmaktadır. [104]

Muvakkat emânın ilk alt başlığını hususi emân oluşturmaktadır. Hususi emân ile kasdedilen, harbi bir şahsa ya da on kişiden fazla olmamak üzere bir topluluğa, küçük bir kafileye ya da kale halkına verilen emândır. Bu emân vermede *"Müslümanların zimmetleri (teahhüdleri) birdir. En aşağı mertebede olan dahi bu zimmeti taşır."* hadis-i şerifi muktezasınca her bir müslüman ferdin bu emânı vermeye yetkisi olmakla beraber nihai yetki devlet başkanı ya da onun nâibine aittir [105]

Umumi emân ise sayısı belirtilmeksizin büyük harbi bir topluluğa ya da bölge halkına verilen emândır. Bu emânı vermede Hanefiler dışında[106] fukahânın genel kanaati üzere yetkin tek bir merci vardır ki o da devlet başkanı ya da onun nâibidir. Zira

---

[102] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fî Dâri'l İslâm*, s. 46, 47.

[103] Kâsânî, *Bedâi'u-s Sanâi,* c. IX, s. 425, 426; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, c. III, s. 336; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn*, s. 46.

[104] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fî Dâri'l İslâm*, s. 47-54.

[105] Serahsi, *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c. I, s. 175; Kâsânî, *Bedâi'u-s Sanâi*, c. IX, s. 416; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, c. III, s. 336; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fî Dâri'l İslâm*, s. 47; Ulusal, *İslâm Hukukunda Uluslararası Antlaşmalar*, s. 62.

[106] Hanefiler nezdinde tek bir Müslümanın bir şehrin halkına ya da kale ehline emân vermesi ve devlet başkanının izni olmaksızın muvadaa (ateşkes) akdi yapması mümkündür ve bu emân geçerlidir. Serahsi, *Şerhu's Siyeri'l Kebir,* c. II, s. 108,109; Kâsânî, *Bedâi'u-s Sanâi*, c. IX, s. 416.

neticeleri umumu ilgilendiren ve su-i istimale açık böylesine kritik bir meselede İslâm Devleti'nin mevcut ve umulan maslahatlarının tayini ve dahi muhafazası devlet başkanı ya da onun nâibine aittir. [107] Nitekim Osmanlı tatbikatında da mezheplerin ortak görüşü üzere bu yetki devlet başkanı sıfatı ile Osmanlı sultanlarına hasredilmiştir. [108]

Muvakkat emânın üçüncü alt kısmı olan anlaşmalı (muvâdaa) emân ile savaşı, çatışmayı bırakmak üzere gayr-ı müslimlere verilen güvence kasdedilmektedir. Muâhede, musâleme ve muhâdene isimleri ile bilinen bu nevi emânı vermede aynı umumi emân da olduğu gibi yetkili tek merci, devlet başkanı ya da onun nâibidir.[109]

Örf ve adet çerçevesinde verilen emân ise muvakkat emânın dördüncü alt nevini oluşturur. Bilindiği üzere İslâm topraklarına emân almadan giren ehl-i harbe casus muamelesi yapılması ve esaret ahkâmının tatbik edilmesi gereklidir. Lakin bu kimseler elçi ya da tacir olduklarını iddia eder ve bu iddialarını yanlarında taşıdıkları belge ve mektup gibi resmi bir vesikayla ya da ticaret malları ile ispat ederlerse bu takdirde insanoğlunun kadim adet ve teâmülleri gereğince canlarına ve mallarına dokunulmaz ve bu cihetle emân altına alınmış sayılırlar. [110] Bu türden bir emânın izlerine İslâm öncesi cahiliye döneminde [111] rastlamak mümkün olduğu gibi Asr-ı Saâdetten Peygamber Efendimiz'in (SAV) şahsında [112] dahi rastlamak mümkündür.

---

[107] Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, c. III, s. 336; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 51; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî*, c. VI, s. 430; Ulusal, *İslâm Hukukunda Uluslararası Antlaşmalar,* s. 59.

[108] İnalcık, İmtiyâzât, DİA, c. XXII, s. 245,246.

[109] Serahsi, *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c. V, s. 3,4; Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye, c. III, s. 386-390; Zeydân, Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm, s. 51,52; Zuhaylî, El Fıkhu'l İslâmî, c. VI, s. 437,438.

[110] Serahsi, *el Mebsût*, c. X, s. 92 Serahsi, *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c. I, s. 250-254. İbn-i Abidîn, *Reddu'l Muhtâr*, c. VI, s. 220, 394; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 51,53; Özel, "Harbi", *DİA*, s. 112-114.

[111] Cahiliye dönemi emân örnekleri için bkz. Büşra Sıdıka Kaya, "İslâm Öncesi Emân Uygulamaları" *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* SAÜSBE, Sakarya, 2007.

[112] Asr-ı saâdetten Peygamber Efendimiz'in şahsında emânın örnekleri için bkz. Memduh Çelmeli, "Hz. Muhammed Döneminde Emân" *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, DEÜ, İzmir, 2013.

Meseleyi İslâm medeniyetinin önemli bir safhasını oluşturan Osmanlı tecrübesi ekseninde örneklendirmek de pekâlâ mümkündür. Bu cihetten Osmanlı memleketlerine diplomatik ya da ticari gayeler ile gelen gayr-ı müslimlerin emân altına alındığını söyleyebiliriz. Nitekim Osmanlı iktisat tarihinde gayr-ı müslim tacirlerin bireysel teşebbüslerle elde ettikleri güvencelerin zamanla daha şümullü ve diplomatik bir hüviyete büründüğü ve ilerleyen zaman içerisinde resmi bir uluslararası ilişki biçimi olarak kullanıldığı görülecektir. Bu sebepten elçi ve tacirlerin İslâm devletlerinden örf-adet çerçevesinde muvakkaten elde ettikleri emânın iktisadi ve diplomatik ilişkilerin küreselleşmesine bağlı olarak şahıslarında kalmayıp; mensubu olduğu milletlerden aynı vasfa hâiz diğer insanlara teşmil edilmesi ile bu tip bir emânın umumi bir emâna dönüştüğünü ve umumi emânın niteliklerini taşıdığını söyleyebiliriz.

Muvakkat emânın son alt başlığını ise tebeiyyet ile verilen emân teşkil eder. Bizce bu nevi emân aslında müstakil bir alt başlık olabilmeye çok elverişli değildir. Bununla birlikte İslâm topraklarında bulunan bir müste'menin şahsı adına hâiz olduğu emânın kapsamına tebeasından kimlerin dâhil olup olamayacağının sınırlarını tayin için ayrıca zikredilmiştir. Bu hususta mezhePler arasında farklı görüşler serdedilmekle beraber bir müste'menin sahip olduğu emânın, eşi, küçük çocukları, hizmetçileri ve köleleri gibi bakmakla yükümlü olduğu ve sorumluluğunu taşıdığı her bir ferde ve de yanında taşıdığı mallarına teşmil edilebileceği söylenebilir. [113] Nitekim Osmanlı Devleti'nin Hristiyan devlet tebeasına vermiş olduğu imtiyâznâmelerde harbi bir müste'menin şahsına tabi olarak emân kapsamına dâhil edilebilecek şahıslar hususen kalem kalem zikredilmektedir.

[113] Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, c. III, s. 382, 383; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fî Dâri'l İslâm*, s. 53,54; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî*, c. VI, s. 433.

1.3. İMTİYÂZNÂMELERİN VERİLMESİNDEKİ MASLAHATLAR

İnsan olmanın ve aynı yeryüzünde yaşamanın getirdiği doğal bir etkileşim olsa gerek ki ulusların ve devletlerin uzaktan ya da yakından birbirleri ile tesis ettiği münasebetlerde isimleri ve karakterleri farklı olsa da aynı gayeye hizmet eden makamlara, kurumlara, uygulamalara rastlamak mümkündür. İşte imtiyâzlar ya da bahsi geçtiği üzere diğer bir tabirle kapitülasyonlar da bu uygulamalardan biridir. Yeryüzünün halifesi İnsanoğlunun medeniyet tarihi kadar geriye götürülebileceğimiz bu uygulamaya mesned kabul edebileceğimiz örneklere Asr-ı Saâdetten evvel Cahiliyye adetleri içerisinde rastlanıldığı gibi [114] Peygamber Efendimiz (SAV)ile birlikte [115] müteâkib asırlardaki İslâm devletlerinde sıklıkla rastlanır.

Devletlerin coğrafi ya da siyasi konumları dolayısıyla sahip oldukları avantajları ve dezavantajları diplomatik bir maharetle lehlerine çevirebilmesinin sanatı olarak da tasvir edebileceğimiz bu uygulama, insanoğlunun hayatında devam ettirdiği ve kurumsallaştırdığı her iş gibi bir gaye ve hikmete matuftur. Bu sebepten klasik İslâm müesseselerinden emân uygulamasının bir yansıması ve uzantısı olarak niteleyebileceğimiz Osmanlı imtiyâznâmelerini tetkik ederken, emân akdinin kurulabilmesi ve işlerlik kazanabilmesi için gerekli olan bir takım tartışmalı şartlar üzerinden meseleyi açıklamakla başlayacağız.

Emân akdinin kurulabilmesi için gerekli olan şartların en başında temin edilecek güvencenin bir maslahat üzerine bina edilip edilmemesi gelmektedir. Bu hususta Hanefiler ve Malikiler verilecek güvencenin somut ve objektif bir maslahata mebni olmasını şart koşarlar. [116] Zira emân akdi ile kıyamete kadar farz olan mutlak cihâd emri [117] bir müddet askıya alınmaktadır. Lakin Şafiiler ve Hanbeliler, verilecek güvencenin İslam toplumunun aleyhine herhangi bir zarara mahal vermemesini yeterli

---

[114] Hamidullah, "el İlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadi ve Diplomatik Münasebetleri", çev. İsmail Cerrahoğlu, *AÜİFD*, c. IX, S. I, 1961, s. 213-222.

[115] Hüseyin Baysa, *Kureyş Kervanları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 184-187.

[116] Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, c. III, s. 381; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî*, c. VI, s. 435.

[117] Serahsi, *el Mebsût*, c. X, s. 2, 86.

görürler. [118] Bu bağlamda Hanefilere göre emân, bir takım maslahatlara dayandırılarak verildiği için imtiyâznâmeler ekseninde bu meselenin bir cihetten usul-u fıkıh konularından maslahat başlığı altında incelenmesinin isabetli olacağını düşünmekteyiz. Bu sebepten imtiyâzların elzemiyetini açıklamak için evvela maslahat kavramını açıklamanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Uygunluk, münasib olmak, iyi ve yerinde olmak anlamındaki salah kökünden gelen maslahat kavramını; menfaat, fayda, iyiliğe vesile olmak, bozulduktan sonra bir işi düzeltmek, fert ve toplum yararına gerçekleştirilmesi uygun olan şey, adil ve dürüst olmak gibi bağlamına göre özü bir, istimali farklı anlamlara gelmekte ise de kısaca bir şeyin kendisinden beklenen amaca uygun olması şeklinde açıklayabiliriz. [119] Gazzali *"el Mustasfa"* adlı eserinde maslahatı, mahlûkat (toplum) açısından bir zararı defetmek; faydayı celb etmek şeklinde izah ederken[120] şer'i açıdan Hz. Allah'ın mahlûkatın din, can, akıl, nesil, mal olmak üzere beş vazgeçilmezinin korunmasına ilişkin gözettiği amaçlar şeklinde tarif etmektedir. [121]

Şer'i hükümlerin konulmasına sağlam bir zemin teşkil eden ve âmil (neden) kabul edilen maslahatlara[122] gerek ferdin gerekse ferdlerin bir araya gelerek oluşturduğu devletin özne kabul edildiği her hal ve ahvâlde itibar edilmesi ilah-i irâdenin bir gerekliliği olsa gerektir. Bu takdirde bir devletin dış siyaseti ve uluslararası yaptırım gücü ile yakından alakalı kapitülasyonlar gibi bir uygulamadan beklenecek maslahat, devletin ve milletin istikbali adına husule gelmesi muhtemel menfaatleri elde etmek ya da antlaşmadan kaçınılması halinde doğabilecek zararların önüne geçmek olacaktır. [123]

---

[118] Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, c. III, s. 381; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmi ve Edilletuhu*, c. VI, s. 435.

[119] İbn-i Manzur, *Lisanul Arab*, c. V, s. 374.

[120] Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed Gazzali, *el-Mustasfa fi İlmi'l-Usul*, Beyrut, , c. I, s. 286; Ayrıca bkz. çev. Yunus Apaydın, *İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1994, c. I s. 333.

[121] Gazzâlî, *el Mustasfâ*, c. I, s. 287.

[122] Zekiyyüddin-i Şaban, *Usulü'l Fıkhi'l İslâmî*, 2. Baskı, Metabii Darı'l Kütüb, Beyrut, 1971, s. 159.

[123] İbnü'l Hümâm, *Şerhu Fethi'l Kadir*, Daru'l Kütübü'l İlmiye**,** Beyrut, c. V, s. 441**.**

Bu sebepten klasik fıkıh kitaplarından emân başlığı altında incelemeye değer görülebilecek Osmanlı Devleti'nin gayr-ı müslim devletlere verdiği imtiyâzlar, eğer Müslümanların lehine bir takım maslahatların gerçekleşmesine vesile olacak ise bu takdirde elzemdir. Hanefilerce emânın verilmesi için temel kıstas kabul edilen bu nokta, [124] yani verilecek ayrıcalıkların bir maslahata mebni olması klasik dönem olarak adlandırılan ve tartışılmaz Osmanlı üstünlüğünün teslim edildiği XVI ve XVII. yüzyıllarda ferasetle ve titizlikle uygulanmış ve hazırlanan vesikalar Şeyhü'l İslâm fetvaları ile desteklenmiştir. [125]

Ne yazık ki XVIII. ve XIX. yüzyıllara gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu buhran ve kilit bölgelerde yaşadığı güç kaybına paralel olarak Hristiyan Tebeadan olan devletlere ve onların vatandaşlarına evvelden vermiş olduğu ayrıcalıklar, hukuki ve fiili himaye hakları geri çevrilemez ve içinden çıkılamaz bir hal almıştır. [126] Bu sebeptendir ki *"İtibar Sonadır"* kaidesince kapitülasyonlar denildiğinde hatırlara hep bu son evre geldiğinden olsa gerek; kapitülasyonların tek işlevinin bu nimete mazhar milletleri Osmanlı Tebeasından üstün tutmak olduğu gelmektedir. Lakin yukarıda da temas ettiğimiz gibi verilecek ayrıcalıkların arz edileceği tek kıstas vardır ki o da Müslümanların maslahatıdır. Osmanlı Devleti özelinde ise bu maslahat, en kuşatıcı ifadesi ile ilelebed devletin ve milletin kıyâm-ı bekâsıdır.

Geriye dönük tarihi seyri içerisinde farklı dinlerin ve medeniyetlerin sulh üzere tesis edecekleri çok yönlü ilişkilerin teminatı olarak karşımıza çıkan imtiyâzlar, tarafları arasında hoşgörü ve müsamahanın tezahürî bir vesikası olmaktan çok daha öte anlamlar taşıdığını klasik dönem Osmanlı Devleti cephesinden söyleyebiliriz.

Osmanlı Devletinde her ne kadar imtiyanâme nevinden tanzim edilen vesikalarda bu ayrıcalıkların, Bâb-ı Âli nazarında dostluk ve sadâkat üzere riâyet şartı

---

[124] Şeyhü'l-Îslâm Burhanüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir Merginânî, *el Hidayetü Şerhi Bidayeti'l Mübtedi*, 1. Baskı, 1417/1997, İdaratu'l Kur'an ve'l Ulûmu'l İslâmiyye, Pakistan, c. IV, s. 292,293; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî*, c. VI, s. 435.

[125] İnalcık, "İmtiyâzât", *DİA*, s. 246; İnalcık, Osmanlının Avrupa ile Barışıklığı; Kapitülasyonlar ve Ticaret, s. 62.

[126] Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayr-ı Müslimler*, s. III.

ile lütuf ve ihsandan ibaret olduğu ısrarla vurgulansa da işin aslının böyle olmadığı muhakkaktır. Aksi takdirde Bâb-ı Âli'nin iştah kabartan ayrıcalıklarına sahip olabilmek için müracaat olunan her talebe müsbet cevap vermesi beklenirdi. Şu takdirde imtiyâzlara talip olan devletlerin mümessilleri olan elçilerin saraya vasıl olup huzura kabul olunabilmek için türlü türlü entrikalar çevirmelerine ve tabiri caizse adım başı külfetli hediyeler dağıtmalarına da gerek kalmazdı.[127] Bu sebepten kapitülasyonlara sahip olabilmek hem Bâb-ı Âlî hem de o coğrafyaya ev sahipliği yapan dost-düşman cümle devletler nezdinde gerçekten bir itibar meselesi idi.

İmtiyâzlar, bir cihetten bahşeden taraf için her dâim siyasi bir üstünlük ve övünç vesilesi iken diğer bir cihetten bahşedilen taraf için lütuf ve ihsan kisvesi altında taraf devletin az ya da çok kendilerine duyduğu muhtâciyet anlamını da içermektedir.[128] Zımnen ya da alenen karşılıklı menfaatlere gebe olan bu diplomatik ilişkide imtiyâza hak kazanan devlet, kendisinden beklenilen performansı gösteremez ve taraf devletin çıkarlarını tehlikeye sokarsa mevcut dostluk ve sadâkat üzere verilen ayrıcalıkların ihlal edildiği ilan edilerek temin edilen tüm ayrıcalıklar ve kolaylıklar geri çekilebilirdi. [129]

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde gayr-ı müslim bir devlete bahşedilmesi muhtemel bir imtiyâznâme için bazı hususlar göz önünde bulundurulur ve bu imtiyâzların devletin kıyamı ve bekasının teminatı olan mühim hususlara hizmet etmesi beklenirdi. İmtiyâznâmelerin tarihi arka planından, genel karakterinden ve muhtevasından hareketle tesbit etmeye çalıştığımız bu maslahatları; bir devletin kıyamı ve bekasının teminatı addedebileceğimiz dini, siyasi, iktisadi ve ictimai amiller başlığı altında sınıflandırabiliriz.

Şimdi bu dört asli amili Osmanlı Devleti örneği üzerinden açıklamaya gayret edeceğiz. Konumuzu teşkil eden 1675 tarihli İngiltere'ye verilen imtiyâznâmede

---

[127] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 16-21, 49, 53, 78-79; Ayrıca bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları (İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Konsoloslukları 1580-1900),* İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

[128] İnalcık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, s. 146,147.

[129] Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî*, c. VI s. 434; İnalcık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, s. 147.

gözetilen maslahatları ise burada zikretmeyip Türk-İngiliz münasebetleri başlığı altında işleyeceğimiz bölümde ayrıca ele alacağız.

1.3.1. Siyâsî Maslahatlar

Dünya ticaret tarihinin küresel bir devrim geçirdiği; yeni keşifler ile siyasi ve iktisadi dengelerin yer değiştirdiği bir dönemde [130] tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devleti, varlığının kıyamı ve bekası için kurtlar sofrasında yerini alacak ve bu manzara varlığının isbatı ve devamı için insanüstü bir mücadeleye sahne olacaktır. Beylikten imparatorluğa uzanan süreç içerisinde çoğunlukla muzafferiyetle neticelenen fetihler, din-i İslâm'ın cihâd emrini edâ etmenin verdiği gönül huzuru ile içeride devlet-millet bütünlüğünü diri tutarken dışarıda diş bileyen düşmanların da hayli çoğalmasına sebebiyet verecektir.

Ne var ki Türkler, kurtlar sofrasına bir kez oturmuşlardı. Eğer bu coğrafyaya ev sahipliği yapacaklarsa uzaktan ya da yakından komşuluk nedeni ile paylaşılan topraklarda, denizlerde, sürdürüle gelen diplomatik ya da ticari ilişkilerde kontrolü elden bırakmaksızın ve asli gayelerden taviz vermeksizin müsamaha göstermek mecburiyetinde olduklarını unutmamalıydılar. Bu hususta Hz. Peygamber'in ve Hulefâ-i Râşidîn'in siyasi hayatlarından ve tarihin derin kuyularına gömülmüş olsalar da geçmiş İslâm Devletleri'nin tecrübelerinden nakledilen vâkıalar, her daim göz önünde bulundurulmalı asırlar ve mekânlar değişse de vahyin ve aklın rehberliğinde bir şiar edinilmeli idi.

Bu minvalde Mehmet Genç'in din-i İslâm'ın ikinci büyük hamlesi olarak nitelendirdiği Osmanlı tecrübesi, [131] İslâm'ın bütün kültür ve medeniyet birikimine yani mîrâs-ı nebeviye vâris ve hâmî olmaya adanmıştır. [132] Böylesine âlî ve iddialı bir makâma vâsıl olabilmek ise ancak fütûhât ile mümkin olabilirdi. Bu sebepten

---

[130] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s. 155.

[131] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 14. Basım, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2017, s. 203, 205.

[132] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 310.

Osmanlılar, tarihin kanlı basamaklarında adım adım zirveye tırmanırken her dâim fetihlerle alakadar oldular. Saltanat için ticaret hiçbir zaman amaç olarak telakki edilmedi ama hali üzere de terk edilmedi. Ticaret ancak ve ancak fetihlere araç olabilirdi. [133] Bu sebepten muhtemel siyasi hamleler planlanırken iktisadi kaygılar her daim göz önünde bulundurulmuş ekseriyetle de bu hususta taviz verilmemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren başta dönemin en kıymetli ticaret güzergâhlarından olan İpek Yolu başta olmak üzere belli başlı ticaret merkezleri ve transit yolları üzerinde hâkimiyet kurmak adına sarfettiği çaba ve neticede bu sahadaki muvaffakiyetleri övgüyle hatırlanmalıdır.[134]

İlkten ya da devralınan ticari ilişkiler vesilesi ile Avrupalı devletler ile kurulan temaslar ve akabinde tek taraflı surette verilen imtiyâzlar, iki devlet arasında tesis edilen dostluk ve sadakatin bir nişanesi olduğundan zaman içerisinde diplomatik ilişkilerin geliştirilmesine ve siyasi ittifakların kurulmasına da zemin hazırlamıştır.

Bunun en bariz örneklerinden biri 1535 tarihli Kanuni Sultan Süleyman tarafından Şarlken'e karşı türklerin ittifakına talib Fransa Kralı I. Fransua'ya ihsan edilen ayrıcalıklardır. [135] Yine bir diğeri 1571 İnebahtı Savaşı'ndan sonra Akdenizdeki Türk varlığını tehdit eden Kutsal Liga (Hasburg İspanyası, Venedik Ve Papalık İttifakı) tehlikesine karşı Katolik ittifakını kırmak için Protestan İngiliz ve Hollandalılara verilen imtiyâzlardır. [136] Hristiyan dünyasının mevcut bölünmüşlüğünü destekleyerek müttefik edinmek gayesi ile verilen bu nevi imtiyâzlar, derin politik hesapların vesikası niteliğindedir. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerle kurduğu münasebetlerde

---

[133] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 203, 204, 208, 310.

[134] İsmat Parmaksızoğlu, *Türklerde Devlet Anlayışı (İmparatorluk Devri 1299-1789),* 1. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, Haziran, 1982, s. 52; İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 14; İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s. 167-179.

[135] Taner Tahir, "Lozan Muahedesi Ve Kapitülasyonların İlgası*", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1941, c. VII, S. IV, s:724.

[136] İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 13,15; İnalcık, *Osmanlının Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret*, s. 61,62; İnalcık-Arı, "Bir Deniz Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu", *Uluslararası Piri Reis Sempozyumu Tebliğler Kitabı,* İstanbul, 2004, s. 25.

çıkarlarını ve emniyetini korumak gayesi ile diplomatik bir araç niyeti ile kullandığı imtiyâzlar sayesinde bölgedeki oyun kurucu rolünü hemen hemen XVIII. yüzyıla kadar devam ettirebilmiştir.[137]

1.3.2. İktisâdî Maslahatlar

XV. yüzyılda gemi yapım tekniklerinde ve okyanus gemiciliğindeki önemli gelişmeler Avrupa ekonomisinin coğrafi sınırlarının hızla gelişmesine ve tüm dünyaya yayılmasına zemin hazırlamıştır. Amerika kıtasının keşfi ve Afrika'nın güneyinden dolaşarak Hindistan yolunun bulunması başta Atlantik'e kıyısı olan Portekiz ve İspanya'da sonraları ise dalga dalga Kuzey Avrupa Ülkeleri'nde özellikle İngiltere ve Hollanda için yeni fırsatlara kapı araladı. Dahası Yeni Dünya'nın (Amerika) keşfi ile beraber Peru ve Meksika toplumlarının asırlardır biriktirdiği altın ve gümüş yağmalanmaya ve Avrupa'ya aktarılmaya başladı. Ancak aktarılan bu değerli madenler Avrupa'da da kalamadı ve hatırı sayılır bir yekûnü ithâl edilen emtiâya mukâbil Asya Kıta'sına aktarıldı.[138]

Yeni Dünya'nın ve onun kıymetli altın ve gümüş rezervlerinin keşfi, Avrupa'ya değerli madenlerin akmasına ve zenginliğin başat kaynağının değerli madenler olduğu düşüncesinin hâkim olmasına zemin hazırlayacaktır. [139] XVI. yüzyılın başlaması ile birlikte ise Osmanlı Devleti'nin kapı bir komşusu olan Avrupalı milletler,

---

[137] Osmanlı Devleti, Venediklilerle olan mücadelesinde başka bir İtalyan devleti olan Cenovalıları kendi safına çekebilmek için I. Orhan zamanında 1352 tarihinde Avrupa tekstil sanayiin ihtiyacı olan Manisa bölgesindeki şap rezervlerinin tekelini vermiştir. Diğer taraftan Venedikliler ile ilişkilerin tamamen kopma ihtimali göze alınamayacağı için ihtiyaç fazlası Anadolu ve Rumeli buğdayının ihracına müsaade edilmiştir. Bkz**.** Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayr-ı Müslimler*, s. 2,16.

[138] Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914),* 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 103.

[139] Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 285; Rona Turanlı, *İktisadi Düşünce Tarihi,* 3. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 29,30.

derin uykularından uyanacak devletin dâimiyetinin yalnız askeri ve siyasi güce değil iktisadi güce de bağlı olduğunun idrâkine Osmanlılardan daha önce varacaklardır. [140]

Avrupa'da üreticilerin ve tacirlerin siyasal nüfuzlarının artması ile devlet politikalarını yönlendirmeleri sayesinde filizlenen [141] ve Merkantilizm olarak adlandırılan bu akım, siyasi olduğu kadar iktisadi açıdan da devletin bütün veçheleri ile gelişmesini idealize etmektedir ki bu hususta ekonominin devlet eli ile düzenlenmesi şarttır. Temelinde ulusların gücünü zenginliklerine yani mevcut değerli maden stoklarına bağlayan akım, ulusları güçlendirebilmek için tüm iktisadi âmillerin millileştirilmesini, iç ticaretin ve yerli endüstrinin dışa karşı himaye edilerek dış ticarette yapılacak her türlü antlaşmanın ve atılımın ulus menfaatlerine hizmet etmesini öngörmektedir. [142]

İktisat tarihçilerinin "Uzun XVI. yüzyıl" olarak adlandırdıkları ulusların uyanış döneminde denizaşırı yayılmalarla ivme kazanan Avrupa ekonomisinde metâ üretimi artmış ve yaygınlaşmıştır. Bu durumun hammaddeye ve eldeki ihtiyaç fazlası mamullere pazar bulma ihtiyacını beraberinde getiriyor oluşu bizzarûre uzun mesafeli ticareti canlandırmış ve kısa sürede de tüm Akdeniz havzasını etkisi altına almıştır. [143]

XV. yüzyılda Amerika Kıtası'nın ve Ümit Burnu'nun keşfi ile İpek Yolu Ticareti'nin kıblesi Batı'ya doğru kaymıştı. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise Suriye ve Mısır'ın Osmanlı topraklarına idhâl edilmesinin akabinde Osmanlılar için uzun mesafeli ticaretin ve ticaret yollarının denetimi daha bir önem kazanacaktır. [144] Osmanlı Devleti, Suriye ve Mısır'ın ardından Bağdat, Basra, Aden'in fethi ve Hind Denizi'ne düzenlenen

---

[140] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdi ve İctimâi Tarihi (1453-1559),* c. II, 2. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 195.

[141] Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914),* s. 88.

[142] Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, s. 208,209, Hançerlioğlu*, Ekonomi Sözlüğü*, s. 284,285;Turanlı, *İktisadi Düşünce Tarihi,* s. 29.

[143] Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 103.

[144] İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, 3. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 155; Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi,* s. 88.

seferlerle Doğu transit ticaretinin deniz yolu ile Batı'ya akmasını önleyecek ve transit ticaretin kıblesini tekrar Yakın Doğu'ya çevirebilmek için ciddi bir sınav verecektir.

Bu noktada verilen imtiyâzlar sayesinde transit ticaretten elde edilecek gelirlerin devlet için daimi bir gelir kapısı oluşturması[145] ve fetih olunan bölgelerde mevcut ticaret ağının işlerliğini kesada uğratmadan gümrük gelirlerinin arttırılması amaçlanmaktadır. Bu sayede para durgunluğundan şikâyetçi Osmanlı hazinesine sıcak para girişinin temini gibi hususlar, [146] Osmanlı Devletinin ekonomisine yön veren ilkelerden fiskalizm (gelircilik) ilkesi ile doğrudan ilgilidir.[147] Hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar en yüksek seviyeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı çıtanın altına düşmesini engellemek şeklinde özetleyebileceğimiz fiskalizm ilkesi [148] bu ciheti ile imtiyâzların, Osmanlı Devleti'nin temel iktisat politikalarını desteklediğini söyleyebiliriz. Ayrıca yine bu sayede barut, kurşun, kalay, çelik gibi silah ve savaş sanayiin demirbaşı sayılan hammadde ihtiyacının tedarik edilebiliyor oluşu bizlere imtiyâzların iktisadi veçhesi kadar askeri bir veçheye de sahip olduğunu ve milli menfaatleri desteklediğini göstermektedir.[149] Öte taraftan Osmanlı memleketlerinin ihtiyaç duyduğu her nevi kaliteli Avrupa mallarının iç pazara ithal edilmesine mukabil yerli üretim hammadde ve mamullerin dış pazara arzı sayesinde canlı tutulan piyasa da kamu yararını desteklemekte, toplumun refah ve nizamını etkilemektedir.[150] Bolluk ekonomisi prensibinin temelini teşkil eden bu yaptırım ile her türlü malın piyasada bol

---

[145] Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayr-ı Müslimler*, s. 2.

[146] İnalcık, Osmanlının Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret, s. 62, İnalcık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi,* s. 146,147; Arı, Osmanlı Kapitülasyonlarının Tarihçesi ve Mahiyeti s. 249.

[147] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 46-48, 60-63.

[148] Genç, *Osmanlı İmparatorluğu Devlet ve Ekonomi*, s. 46.

[149] Parmaksızoğlu, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 53,54; Zeki Arıkan, "Sır Paul Rycaut: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir" *Osmanlı Araştırmaları*, XXII, İstanbul, 2003, s. 113; Kütükoğlu, Balta Limanına Giden Yol, s. 24,25.

[150] Genç, "Osmanlılar", *DİA,* c. XXXIII; s. 525; Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 41-44, 55-58.

ve ucuz olarak temini sağlanırken Osmanlı insanının maîşet sıkıntısı ve darlık çekmemesi amaçlanmaktadır. [151]

Konumuzun nüvesini teşkil etmesi ciheti ile Osmanlı memleketlerinde bulunmayan emtiayı piyasaya atz ettikleri için yabancı tacirlere her daim husûsî ihtimâm gösterildiğini burada bir kez daha hatırlatmakta fayda görüyoruz. [152] Devletin kuruluş evresinden itibaren ithâlât ve ihrâcâtı teşvik için gösterilen bu ihtimâm ve müsamaha, XVI. yüzyılın başlaması ile beraber imtiyâzât ismi ile resmi bir hüviyete kavuşturulacak ve hukuki bir standartlar zeminine oturtulacaktır.

Osmanlı makamlarından elde ettikleri ayrıcalıklar ve kolaylıklar vesilesi ile memleket dâhilindeki ticari faaliyetlerine güvenilir hukuki bir zemin bulan Avrupalı tacirler için çekim merkezi haline gelen Osmanlı Devleti, bu sayede farklı bölgeler arasındaki ticaret ağının geliştirilmesini teşvik ve temin etmiş olacaktır. [153] Ayrıca Osmanlı Devleti'nin transit ticaret noktalarında üstlendiği bu misyon, hem imtiyâz tanınan devletler ve hem de onların temasta bulunduğu diğer devletler nezdinde Osmanlı Devleti'nin bölgedeki siyasi ve iktisadi hâkimiyetini teslim ettikleri anlamına da gelmektedir ki bu, imtiyâzlardan beklenen menfaatlerin ötesinde her açıdan ayrı bir önem arz etmektedir.

1.3.3. İctimâî Maslahatlar

Osmanlı Sultanlarının kendi tebeasından olmayan diğer milletlere ve devletlere gösterdikleri müsamaha çerçevesinde değerlendirilebilecek önemli bir uygulama da imtiyâzlar ya da Avrupalıların tabiri ile kapitülasyonlardır. [154]

---

[151] Arı, Osmanlı Kapitülasyonlarının Tarihçesi ve Mahiyeti, s. 248.

[152] Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 88.

[153] İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 157,158; Gülay Tulasoğlu, "Tarihin Tarihsizleştirilmesine Örnek Olarak Kapitülasyonlar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXXII, S. II, s. 253.

[154] Tulasoğlu, Tarihin Tarihsizleştirilmesine Örnek Olarak Kapitülasyonlar, s. 253.

Osmanlı sultanlarının lütuf ve ihsan ederek gösterdikleri müsamahanın tecessüm etmiş resmî bir vesikası olan kapitülasyonların esas amacı, yabancı milletleri Osmanlı Tebeası karşısında daha ayrıcalıklı bir konuma getirmek değildir. Aksine verilen ayrıcalıklar sayesinde bizzat ya da bilvasıta Osmanlı toplumunun yaşam standartlarının daha müreffeh seviyelere çıkartılması gibi bir maslahat hedeflenmektedir. Bu maslahat bizlere üretim, dağıtım, tüketim, ticaret, değişim ve bölüşüm ile ilgili etkinliklerin bütünü olarak nitelendirilen ekonomiyi [155] tüketici cephesinden ele alan iaşe ilkesini hatırlatmaktadır.

Özünü toplumun ve devletin ihtiyaçlarını gidermenin temsil ettiği iâşe ilkesi, Mehmet Genç'in *"Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi"* kitabında etraflıca izah ettiği üzere Osmanlı iktisat politikasının birinci ve en önemli ilkesidir. Memleket dâhilindeki mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması gayesine matuf olan iâşe ilkesinde çekirdekten başlayarak mal ve hizmet üretenler kendi ihtiyaçları öncelikli olmakla beraber halka halka toplumun ihtiyaçlarına cevap vermelidir. Toplum refâhının idâmesi, nizâmın muhâfazası ve ordu, saray ve bürokrasi de dâhil olmak üzere devletin icraatlarının kesintisiz yürütülebilmesi iaşe ilkesine bağlıdır. [156]

Bu kapsamda ilk üreticiden nihai tüketiciye kadar uzanan ekonominin her safhasında ziraat ve hayvancılıktan başlayarak esnaf örgütlerinde, ihracat ve ithalat da dâhil ticaretin her merhalesinde devletin ciddi müdâhelesi söz konusudur. [157] Bu sebepten Osmanlı memleketlerinde bulunmayan emtiayı temine vasıta olarak görülen müste'men tacirlere her daim husûsî bir ilgi ve alaka gösterilmesi ve haklarına riayet edilmesi Osmanlı Devleti'nin tebeasından beklediği standart bir vatandaşlık görevidir. Hiç şüphesiz ticârî faaliyetleri teşvik için gösterilen bu ihtimâm ve müsamaha, XVI.

---

[155] Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, s. 78,79.

[156] Genç, "Osmanlılar", *DİA*, c. XXXIII; s. 525; Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 41-44.

[157] Genç, "Osmanlılar", *DİA,* c. XXXIII; s. 525; Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 41-44; Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 87,88.

yüzyıla gelindiğinde kânunnâmelerin ve mahalli kanunların üzerinde[158] hukuki ve fiili standartlara kavuşturularak resmi bir hüviyet bulmuştur. Diğer yandan idaresi devralınan topraklarda sürdürülegelen ticari faaliyetlerin kesintiye uğramadan ve mümkün olduğu ölçüde mevcut hal üzere devam ettirilme gayesi Osmanlı Devleti'nin temel iktisat politikalarına yön veren ilkelerden gelenekçilik (tradisyonalizm) ilkesinin [159] bir yansımasıdır.

1.3.4. Dinî Maslahatlar

Osmanlı Devleti'nin dünya ticaret yollarındaki ani değişimin yıkıcı etkilerini bertaraf edebilmek ve transit noktaların hâkimiyetlerini tekelinde tutabilmek için ciddi bir çaba sarf ettiğinden bahsetmiştik. Osmanlı Devleti'nin sergilediği bu tahkim gayreti,[160] mevcud toprakların emniyetini garanti etmekle beraber gün be gün yeni bölgelerin fetih edilmesi ve fütühâtın hız kesmeden devam ettirilebilmesi gayesine matuftur. Nihâî gâye ise her daim hatırlanması gerektiği üzere Osmanlı sultanlarının yed-i kudreti ile din-i celil-i İslâm'ın arz-ı cihâna yayılmasıdır.

İşte bu ulvi gaye uğruna Osmanlı Devleti, fetih olunan bölgelerde gerek fetih öncesinde yaptığı tetkikler ve istihbârât neticesinde gerekse fetih sonrası sahada müşâhede ettiği tecrübeye binâen sosyal hayattan tutun dini ve iktisadi alana kadar mevcut uygulana gelen nizâmın devlet politikaları ve İslâm hukukunun asli gayeleri ile çatışmadığı sürece idamesi yoluna gitmiştir.[161]

Halkı ve özellikle de gayr-ı müslim tebeayı gözetme, hoşgörülü muamele ve raiyyet-perverlik tanımları ile lafız bulan istimâlet [162] siyasetinin neticesi olan bu durum, fethe konu olan bölgelerde kalıcı izler bırakabilmek için intibâk sürecinde fevrî

---

[158] Arı, Osmanlı Kapitülasyonların Tarihçesi ve Mahiyeti, s. 244.

[159] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 44-46.

[160] Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 197, 203, 207, 208.

[161] Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 5. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 170-172.

[162] İlgürel, "İstimâlet", *DİA*, c. XXIII, s. 362.

ve radikal değişikliklerden olabildiğince kaçınmayı ve halkı İslâm'a meylettirebilmek adına zamana bırakılmış tedrîcî bir politika izlenilmesini gerektirmiştir.

Türklerin fetihlerle beslenen cihâd ruhu, eş zamanlı olarak ayak bastıkları topraklara getirdikleri emniyet, adalet, huzur, refâh, ve din hürriyeti gibi şimdilerde modern dünyanın arayıp da bulamadığı idealler ile tecessüm etmiştir. Bu bütünlük de gösteriyor ki Türkler, pekâlâ zorbalık ile hükmedebilecekleri halde kendilerinden olmayan gayrı yok saymayı değil aksine gayrı, örf-kanun ve şeriat ekseninde özleri ile bütünleştirecek zahmetli ve meşakkatli bir yol izlemeyi tercih etmişlerdir. Şüphesiz bu, İslâm'ın hamisi olmaya adanmış bir devletin i'lây-ı kelimetullah muktezasınca sarf ettiği bir gayrettir. Fetih edilen yerlerde işgalci değil kalıcı olmanın gayreti ile [163] verilen bu mücadele, hakkını teslim etmek gerek ki sadece toprak kazanmak, yağmalamak, ezip geçmek gibi ucuz çıkarlara teslim edilmeyen Osmanlı'nın cihân hâkimiyeti mefkûresinin bir tezahürüdür.

Türklerin fetih olunan topraklarda gayretullah'a dokunur endişesi ile gözettikleri tüm bu müsamaha ve hoşgörünün semeresi, Osmanlı'nın zirveyi gördüğü yüzyıllarda akıllı devlet ve ilim adamlarının nezâretinde defaatle tecrübe edilecektir. Altını çizmekte fayda var ki Osmanlı'nın Balkanlarda ve Orta Avrupa'da tutunabilmesinin yegâne sebebi olmaya aday gösterilebilecek bu müsamaha [164] her ne kadar Osmanlı'ya Selçuklu geleneğinin mirası [165] olsa da asıl kökleri vahy-i ilâhîde [166] ve sünnet-i nebevide vücut bulmaktadır.

---

[163] Ertuğrul Acartürk- Ramazan Kılıç, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektifinden Analizi" *HÜİİBF Dergisi*, 2011, c. XXIX, S. II, s. 3.

[164] Parmaksızoğlu, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 15; Murat Tuğluca, "Osmanlı Hukukunun Yeniden Üretiminde Balkan Fetihleri ve İstimâlet Politikası", *Studies Of The Ottoman Domain*, c. IV, S. VI, Şubat, 2014, s. 21-38.

[165] Melek Delilbaşı, "Ortaçağda Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnâmelerle Verilen İmtiyâzlara Genel Bir Bakış", *Belleten*, c. XLVII, S. CLXXXV, s. 95-104.

[166] Enfal 8/61. Ayet-i Kerime'de mealen: "Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven; O her şeyi işitendir ve bilendir. " *Kur'an Yolu Tefsiri*, c. II, s. 704; Ayrıca bu meseleye kaynak teşkil etmesi açısından zekatın sarf edilebileceği yerlerin arasında müellefe-i kulübün zikredilmesinden hareketle Tevbe 9/ 60. Ayet-i Kerimesine de müracaat edilebilir.

1.4. İMTİYAZNÂMELERİN TARİHİ VE FARKLI YÖNDEN ÖZELLİKLERİ

1.4.1. İmtiyâznâmelerinin Tarihçesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş döneminden itibaren Hristiyan milletlere emân anlayışı çerçevesinde vermiş olduğu imtiyâzların (kapitülasyonların) karakter ve mahiyeti, duraklama ve gerileme dönemlerinde verilen imtiyâzlara nisbetle farklılık arz etmektedir. [167] İşte bu sebepten kapitülasyonların kadim tarihçesine dair yazılmış kitap ve makalelerde konunun Osmanlı Devleti ekseninde zaman, karakter ya da mahiyet açısından çeşitli dönemlere tasnif edildiğini ve farklı her bir cihetten tetkike tabi tutulduğunu görmekteyiz. [168] Biz ise söz konusu imtiyâzların, mesned kabul edilen emân müessesesine uyum çerçevesinde dönemsel açıdan tahlil edilmesinin tezimizin fıkhi alt yapısını destekleyeceği kanaatinde olduğumuzdan bu cihette bir tasnife gideceğiz.

Tahir Taner, 1941 yılında Osmanlı kapitülasyonlarının ilgasına dair kaleme aldığı makalede imtiyâznâmelerin vehametinin ulaştığı son noktayı gözler önüne serebilmek için geçirdiği merhaleleri *"lütf-u âtıfet, müsâmaha ve gaflet, acz ve mutâvât"* [169] şeklinde veciz bir uslub ile özetlemektedir. Bu manidar tasnifin, Aybars Pamir'in *"Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri"* isimli makalesinde takip edildiğini ve bu merhalelerin sınırlı ayrıcalıklar dönemi, geniş kapsamlı kapitülasyonlar dönemi, sürekli kapitülasyonlar dönemi suretinde üç döneme tekabül ettiğini görmekteyiz. [170]

İmtiyâzların geçirdiği ilk dönem için şunları söyleyebiliriz; her ne kadar günümüze ulaşabilmiş bir vesikadan yoksun olsa da Osmanlıların 1352 de Cenevizlilere

---

[167] Mehmet İpşirli, "Emân (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, c. XI, s. 77.

[168] Halil Cemaleddin-Hrand Asador, *Ecânibin Memâlik-i Osmaniyede Hâiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye*, s. 5; Kurdakul, *Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*; İnalcık, "İmtiyâzât", *DİA*, c. XXII, s. 247,248, s. 23-33; Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, s. 38,39.

[169] Taner, Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgası, s. 725.

[170] Pamir, *Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri*, s. 85.

tanıdığı ilk ticari imtiyâzlar, sınırlı ayrıcalıklar döneminin ilk örneklerini oluşturmaktadır. Döneme ismini veren, sınırlı alanlarda ve sınırlı bölgelerle kısıtlanmış bu ayrıcalıklar; Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından 1536 yılında Fransızlara verilen ilk resmi imtiyâznâmenin vüruduna kadar hemen hemen aynı karakterde ve mahiyettedir. Bu merhalede imtiyâznâmeler, Orta Çağ'ın hâkim hukuk anlayışı olan şahsilik prensibi gereğince [171] bir âtıfet eseri, lütuf ve ihsan nişânesi olarak Osmanlı sultanları tarafından tek taraflı bir irade ile ihsan edilmekte ve gerektiğinde de yine tek taraflı olarak geri çekilebilmektedir. [172]

İkinci dönem olarak nitelendirilen geniş kapsamlı kapitülasyonlar dönemi, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından 1536 tarihinde Fransızlara verilen ve bundan sonraki verilecek imtiyâznâmelere örnek teşkil eden ilk imtiyâznâme ile başlatmak mümkündür. [173] Bu dönem, I. Mahmut (1730-1754) tarafından 1740 tarihinde yine Fransızlara verilen imtiyâznâme ile son bulmaktadır.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethi ile kapattıkları Orta Çağ'dan miras şahsilik prensibi üzere temellendirilen imtiyâznâmeleri [174] üç kıtaya hükmetmenin vermiş olduğu azamet ve kudretle imtiyâz talebinde bulunan devletler ile oturduğu diplomatik pazarlıkta üstün el olmasına rağmen [175] lutf-u ihsan etmekte bir mahzur görmediler. Dönemin siyasi ve iktisadi kaygılarından ve uluslararası teamüllerden ötürü devletin ve milletin menfaatlerine hizmet etmesi umularak bir atıfet eseri olarak verilen bu imtiyâzlar,[176] henüz bu merhalede bir tehlike arz etmemekte aksine devletin milli

---

[171] Taner, *Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgası*, s. 724.

[172] Pamir, *Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri*, s. 86,87.

[173] Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, s. 405-410.

[174] Taner, *Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgası*, s. 724.

[175] Colin İmber, *Osmanlı imparatorluğu (1300-1650)*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2006, s. 414 vd.

[176] Taner, Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgası, s. 725.

menfaatlerine büyük ölçüde hizmet etmekteydi. Ayrıca bu imtiyâzların ihsan eden sultanın ömrü müddetince geçerli olması dönemin en belirgin özelliklerindendir. [177]

Osmanlı üstünlüğünün devam ettiği müteakib XVII. yüzyılın başlamasına yakın imtiyâzların Avrupalı devletler arasında siyasi bir denge unsuru olarak kullanılmasına bağlı olarak bir müsamaha dönemine girilmiştir. Konumuzun ileriki safhalarında temas edeceğimiz 1580 tarihli İngiltere'ye verilen imtiyâznâme de tam da bu döneme tekabül etmektedir. Bu dönemde siyasi, askeri ve iktisadi gelişmelerin muktezası dâhilinde ilkten imtiyâz müracaatında bulunan devletlerin masumane talebleri müsbet cevaplandığı gibi sonraki yıllarda mükteseb imtiyâz sahibi devletlerin imtiyâzların kapsamının genişletilmesine dair hırslı talebleri geri çevrilmemiş ve yeni ilave maddelerle kapsamlarının genişletilmesinde bir mahzur görülmemiştir.

Avrupalı milletlerin Osmanlı saltanatı nezdinde *"en ziyade müsaadeye mazhar millet"* statüsünü elde etmek için girdikleri rekabet neticesinde sergiledikleri manzara karşısında rehavete kapılan Osmanlı makamlarının ardı arkası kesilmeden verdiği tavizler; imtiyâzların takib ve denetiminde gösterdiği gaflet ve zafiyet, Avrupalıların kapitülasyonların ulaşabileceği nihai yaptırım gücünün sınırlarını görebilmelerine fırsat sunmuştur.

Nihayet Fransızlar, 1740 tarihinde I. Mahmut (1730-1754) tarafından verilen imtiyâznâmede bu ve bundan sonra verilecek imtiyâzların süresiz geçerli olduğu maddesinin ilavesine [178] muvaffak oldular. Kapitülasyonların tarihi seyrini değiştiren bu madde, taraf devletlere süresiz kapitülasyonlar döneminin miladını müjdelemekle beraber Osmanlı Devleti'ni taraf devletler karşısında büyük bir acziyet içerisinde bırakmaya tek başına dahi kâfi geleceğini adeta haykırmaktaydı.

XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde imtiyâz sisteminin menfaatten çok mazarrata sebebiyet verdiğinin yeni yeni farkına varan Osmanlı makamları, sedd-i zerâi gereğince bu kötü gidişata dur diyebilmek için bir takım teşebbüslerde bulunmaya

[177] Pamir, *Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri*, s. 87-89.

[178] Pamir, *Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri*, s. 89, 90.

çalıştı ise de evvelden verilmiş taahhüdlerinin altında ezilerek aczini itiraf etmek ve buna boyun eğmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu tabloda kapitalist-emperyalist devletler ve onların himayelerinde kapitülasyon sistemi adı altında oluşmuş, gayri müslim ticaret burjuvazisi tarafından [179] teşbihte hata olmaz iliklerine kadar sömürülmeye devam edilen Osmanlılar, yakın gelecekte kendilerini bekleyen tehlike ile önceden ayak seslerini duymuş olsalar da ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru yüzleşebildiler. Neticede iktisadi ve adli konularda verilen nihai ayrıcalıkların; tatbikat ve denetimde sergilenen zafiyetlerin uzun vadede Osmanlı Devleti'nin aleyhine işlemesi gerçeği; kapitülasyonları Osmanlı Devleti için âdeta harekât alanını kısıtlayan, hastalıklı ve dokunulmaz bir kurum haline getirmiş ve kaçınılmaz sonu hazırlamıştır. [180]

1.4.2. İmtiyâzların Osmanlı Devleti'ne Bizans'ın Mirası Olması İddiası

Her toplum kendi özünü ve gayesini temsil eden medeniyetini inşa etmek ve bu medeniyeti ayakta tutmak için var olur. Bu sancılı var oluş sürecinde medeniyetlerin şekillenmesine etki eden tüm âmiller, dâhili ve hârici tüm kurumlar ve makamlar, sistem bütünlüğü içerisinde birbirlerini desteklemek ve eşgüdümlü çalışabilmek adına en baştan gözden geçirilir. Çok yönlü bir çaba ve mesai gerektiren bu tetkik neticesinde bazı olgular, islâh edilerek bazıları ise mevcut hali üzere bırakılarak sistemin bir parçası kılınır. Bazı olgular da vardır ki ne ibkâsı ne de ıslahı mümkün olmadığından ancak ilga edilebilir. Aslında bu manzara bizlere çok da yabancı gelmemektedir. Aksine bu vaziyet, İslâm'ın zuhuru ile beraber Cahiliye adet ve müesseseleri üzerinden defaatle müşâhade edilmiş tarihi bir hakikattir. Şöyle ki İslâm'ın zuhuru ile beraber kimi Cahiliye adet ve kurumları, vahy-i ilâhinin ya da sünnet-i nebevinin denetiminde mevcut hal üzere veya yenilenerek varlığını devam ettirebilme olanağı bulabilmişken;

---

[179] İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 99.

[180] Taner, Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgası, s. 723,724; Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayr-ı Müslimler*, s. 15,16; Arı, Osmanlı Kapitülasyonlarının Tarihçesi ve Mahiyeti, s. 242; Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 51,203; İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 16; Türkmen, Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış, s. 331,336.

kimi adet ve kurumlar, Hz. Allah'ın murad-i ilâhisi doğrultusunda ebediyyen âtıl kılınmıştır. [181]

Örfün İslâm Hukuku'nun asli kaynaklarına arzı neticesinde meydana gelmesi muhtemel bu tabloda eğer öteden beri var ola gelen uygulamalar; zamanın ve mekânın gerekliliğine mebni siyasi-idari tutum ve davranışlar, ticaret ehline mahsus adetler ya da toplumsal hayatın nizamının teminatı olan bir takım düzenlemeler gibi bir topluma yön veren akl-ı selim sahibi kimseler tarafından teamül edinildi ise ve Hz. Allah'ın Şer'i Şerifine de mugayir değil ise bu, muteber bir örftür. [182] Hz. Allah'ın murad-ı ilahisi toplumun maslahatı adına bu örfün devam ettirilmesi doğrultusundadır. Zira unutulmamalıdır ki İslâm Hukukunda hükümlerin vaz edilmesindeki esas gaye, insanların durumlarını islâh (iyileştirmek) ederek aralarındaki adaleti ikame etmek ve bu surette sıkıntılarını gidermektir. [183]

O halde neticesini şer'i şerife isnad ettireceğimiz meselelerde bir hüküm verirken insanı içinde yaşadığı toplumdan, örf ve adetleri ile bütünleştiği bağlamdan tecrid ederek sürekli değişen ve gelişen zaman döngüsünde kendisinden bağımsız olarak geliştirdiği ahval ve nizamı dikkate almamak, gâye-i ilâhiye ters düşecektir. [184] Bu sebepten şer'i şeriften aldığı güç ile yayılmacı fetih politikalarına hız kesmeden devam eden Osmanlı Devleti'nin bu ilahi gayeye duyarsız kalması ve hâkimiyeti altına giren topraklardaki insanların ihtiyaçlarına mebni mevcud düzeni hiçe sayması tahayyül dahi edilemezdi.

Şimdi tüm bunlar ışığında Osmanlı Devleti'nin doğup serpildiği ve hâkimiyet kurduğu topraklarda kendinden önce var ola gelen işler bir hukuki sistem olarak hazır

---

[181] Şaban, *Usulü'l Fıkhi'l İslâmî*, s. 193.

[182] Şaban, *Usulü'l Fıkhi'l İslâmî*, s. 193,194; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 49 vd. ; Zeydân, el Veciz fi Usûli'l Fıkhi, s. 253,255.

[183] Şaban, *Usulü'l Fıkhi'l İslâmî*, s. 162, 163, 194; Zeydân, *el Veciz fi Usûli'l Fıkhi*, s. 238, 254.

[184] Şaban, *Usulü'l Fıkhi'l İslâmî*, s. 194.

bulduğu kapitülasyonlara [185] Bizans adetlerinin uzantısı [186] gözü ile bakmak ve bu kadim uygulamayı İslâm'ın asli ve tali kaynaklarından soyutlayarak doğrudan Bizans müesseselerine hasretmenin yanlış olacağı kanaatindeyiz. Bir de Bizanslıların yabancı tacirleri memleketlerine çekmek için sundukları kapitülasyonlar, o dönemde sadece Osmanlılar'da değil Selçuklular'da hatta Akdeniz kıyılarında hüküm süren İslâm Devletleri'nde de pekâlâ mevcuttu. [187]. Zaten insanoğlunun maslahatlarına hizmet eden böylesi bir uygulamanın; bir devlet kurabilme ve onu ikame edebilme maharet ve kabiliyetine hâiz firesetli devlet adamları tarafından bilinmemesi ya da bilinip de tatbike konulmaması biraz muhal olurdu.

Evet, Osmanlı Devleti, Bizans'ın kontrolündeki ticaret güzergâhlarını ve geçiş noktalarını ele geçirince mevcut sistemin ve gelirlerin devamlılığı adına uluslararası bir ilişki müessesesi olarak hazır bulduğu kapitülasyonları nazarı dikkate almış [188] Mecelle'nin *" Adet Muhakkemdir "* [189] külli kaidesi gereğince devamlılığı yoluna gitmiştir. Lakin Osmanlı Devleti'nin hükümranlığın zirvesinde olduğu Klasik Çağ'da Hristiyan tebeadan olan devletlere bahşettiği imtiyâznâmelerin mahiyetlerine bakılacak olursa bu uygulama, devralındığı hal üzere mevcut sistemler zincirine idhal edilmemiştir. Aksine kapitülasyonlara İslâm dininin yabancılara gösterdiği müsâmaha dâhilinde İslâm hukukunun temel prensiplerine mutâbık hukukî ve şer'î bir kimlik kazandırılmış ve bu kimlik, devletin dini cephesini temsilen şeyhu'l islâmın fetvaları ile desteklenmiştir.[190] Bu da bizlere gösteriyor ki söz konusu uygulana gelen

---

[185] Alfred C Wood, *A History Of The Levant Company*, Frank Cass& Co Ltd, Second Impression, London, 1964, s. 9, 10; Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 51.

[186] Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986, s. 10, 11.

[187] Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, s. 149, 150, 170-173; Delilbaşı, Ortaçağda Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnâmelerle Verilen İmtiyâzlara Genel Bir Bakış, s. 95.

[188] Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, s. 10,11; Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 51.

[189] Ali Haydar Efendi, *Dureru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm*, Şirket-i Murattibiyye Matbaası, 2. Baskı, İstanbul, 1317, c. I, s. 156, Md. 36.

[190] İnalcık, *Osmanlının Avrupa ile Barışıklığı*, s. 61; İnalcık, "İmtiyâzât", *DİA*, c. XXII, s. 245-252.

kapitülasyonlarda Bizans'tan miras olduğu hal üzere bir ibkâ değil; ıslâh ile beraber idâme söz konusudur.

1.4.3. İmtiyâznâmelerin Muhteva Yönünden Özellikleri

1.4.3.1. İmtiyâznâmelerin Şekli Özellikleri

İmtiyâznâmelere kaynaklık eden emân uygulamasının ibtidâi örneklerinde bu güvencenin bir alameti ve isbatı niteliğinde müemmin tarafından müste'mene yüzük, mühür, hırka, sarık, kılıç gibi şahsına ait bir eşyanın verildiğine rastlanmakla beraber ilerleyen zaman içerisinde geliştirilen diplomatik kaidelere paralel emânnâme ismi ile tesmiye olunan yazılı belgelerin verildiği bilinmektedir. [191]

İlk örneklerini Peygamber Efendimiz'in (SAV) şahsında ve siyasi hayatında müşahede ettiğimiz emânnâmelerin, Osmanlı tecrübesine değin uzanan ayağında değişmeyen bazı karakterler vardır ki bunlar: emânın taraflarının açıklanması, Hz. Allah adına yemin edilerek verilen güvence ve ayrıcalıkların sıralanması, zaman ve mekânın ibrazı ve en mühimi resmi belgelerin olmazsa olmazı bir vasf-ı mümeyyiz olarak devlet başkanının mührünü taşımasıdır.

Bu bağlamda en kapsamlı ifade ile müslüman hükümdarlar tarafından teminatı bizzat sultanın kendi zatı olmak üzere bazı devlet, millet, topluluk ya da şahıslara; adli, idari, ictimaî veya iktisadi alanlarda tanınan bir takım hak, yetki ve ayrıcalıkların verildiğinin isbatı niteliğindeki sulh, bağış ve ihsan belgeleri olarak tanımlayacağımız imtiyâznâmelerin, bir alt başlığını oluşturduğu ahidnâmeler ile aynı karaktere hâiz olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebepten şekli özelliklerini açıklarken meseleyi ahidnâmeler üzerinden açıklamanın isabetli olacağı kanaatindeyiz.

XV. ve XVII. yüzyıllarda verilen ahidnâmeler, tıpkı Osmanlı sultanlarına ait ferman ve beratlarda olduğu gibi Hz. Allah'a hamd-u senâ, Peygamber Efendimiz (SAV) ve râşid halifelere salât ve dua edilerek Hz. Allah'ın avn-ı inayetinin temenni

[191] Bozkurt, "Emân", *DİA,* c. XI, s. 75-77.

edildiği davet rüknü ile başlanılır. [192] Bu bölümün hemen altında da ahidnâmelerin sultana ait anlamındaki Hümâyûn lafzına izafe edilmesine sebeb teşkil eden padişah tuğrası yer alır. [193]

Davet rüknundan sonra klasik beratlardaki gibi *"Nişan-ı hümâyûn oldur ki…"* şeklinde bir nişan bölümü gelir. Nişan bölümü ile tanzim edilecek bu ahidnâmenin bahş olunacak lütf-u ihsanın alameti olacağı daha en baştan tescil edilmekte ve muhatabların dikkatine veciz bir uslub ile arz edilmektedir. Nişanın akabinde gelen ünvan bölümünde ahidnâme sahibi Osmanlı sultanının ismi, sıfatları, hâkimiyeti altındaki topraklar ve birkaç nesil evveline kadar uzanan ecdadının isimleri ve lakabları sırasıyla veciz bir kelam eşliğinde zikredilir.[194]

Ünvanın hemen sonrasında kısa bir dua ile geçilen nakil ya da daha bilinir şekli ile dibace (önsöz) kısmında ise ahidnâmenin ihsan edildiği tarafın evsâf ve elkâbı kısaca zikredilerek vesikanın veriliş nedeni açıklanmaktadır. [195] İlk defa verilecek bir ahidnâme için karşı tarafın elçileri vasıtası ile ulaştırdığı nâmelere ve ısrarcı taleblerine de bu bölümde atıfta bulunularak yer verilir. Şüphesiz ahidnâmenin girişinde bu hususun hatırlatılmasındaki gaye, Osmanlı Devleti'nin pazarlıktaki üstün el olduğunu bir kez daha hatırlatmaktır. Yine eğer yürürlükteki bir ahidnâme, yeni bir hükümdarın tahta cülüsüne istinaden olduğu hal üzere yenileniyorsa ya da mevcud ahidnâmeye yeni maddelerin ilavesi söz konusu ise bu hususlar da dibace bölümünde açıklanır. Ayrıca konumuzun sınırları dâhilinde ticari ayrıcalıkları ihtiva eden ahidnâmelerde talebte bulunan tarafa ihsan edilen ayrıcalıklar ve kolaylıklardan bahsedilerek bu lütf-u ihsanın ancak karşı tarafın dostluk ve sadâkat şartına riayet ile devam ettirilebileceği şiddetle

---

[192] Yılmaz Kurt-Muhammed Ceyhan, *Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatikası*, 3. Baskı, Akçağ Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 210, 216.

[193] Kütükoğu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 163, Gök, Osmanlı Diplomatikasında Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnâmeler ve Özellikleri, s. 104-106.

[194] Kütükoğu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 164,165; Gök, Osmanlı Diplomatikasında Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnâmeler ve Özellikleri, s. 106-109.

[195] Kütükoğu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 165,166; Gök, Osmanlı Diplomatikasında Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnâmeler ve Özellikleri, s. 109.

vurgulanmaktadır. Dibacenin son bölümünde ise ahidnâmeyi ihsan eden Osmanlı Sultanı, zikri gelecek şartlara riayet ve sadâkat kaydı ile ahdine sadık kalacağına dair yemin eder.[196] Dibaceden hemen sonra ise veriliş amacına uygun olarak mutâbakâta varılan maddeler tek tek sıralandırılır. Maddelerin nihayetinde yer alan tekid bölümünde ise dibacelerin ahirinde yer alan ahde sadâkat bölümü yinelenerek ahid bir kez daha kuvvetlendirilmektedir.[197]

Ahidnâmenin son kısmını teşkil eden bölümde ise evvela tarih düşülür. XV. ve XVI. yüzyılın başına değin tanzim edilen ahidnâmelerde yalnızca hicri takvime göre tarih atılırken sonraki dönemlerde hicri ve miladi tarihlere beraberce yer verilmiştir. Son olarak ise mahalli tahrir diye tabir edilen kapanış bölümünde ahidnâmenin kaleme alındığı mekân ve sadır olduğu makam imza formunda hatlı bir yazı ile kaydedilir. [198]

1.4.3.2. İmtiyâznâmelerin Süresi

Klasik dönem İslâm Hukuku'nda antlaşmalar için belirli bir sürenin tayin edilmesi, akdin rükunlarından sayılmaktadır. Öyle ise elzem bir maslahata binaen farz olan cihâdı askıya alarak ve İslâm topraklarında kendilerine tanınan can ve mal güvencesi ile serbest dolaşım hakkı elde eden harbilere verilen imtiyâznâmelerin mutlak bir surette süre ile sınırlandırmaksızın verilmesi farz olan cihâd emrinin süresiz terkine sebebiyet vereceği için doğru olmayacaktır.[199]

Fıkhî kaynaklarda emân başlığı incelenirken verilen güvencenin bir süre ile sınırlandırılıp sınırlandırılmamasına nisbetle müebbed (daimi) emân ya da muvakkat

---

[196] Kütükoğu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 166. Gök, Osmanlı Diplomatikasında Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnâmeler ve Özellikleri, s. 109.

[197] Kütükoğu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 166,167; Gök, Osmanlı Diplomatikasında Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnâmeler ve Özellikleri, s. 111.

[198] Örnekler İçin bkz. Kütükoğu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 113,116; Gök, Osmanlı Diplomatikasında Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnâmeler ve Özellikleri, s. 112-114.

[199] Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî*, c. VI, s. 435; Ulusal, *İslâm Hukukunda Uluslararası Antlaşmalar*, s. 82.

(geçici) emân ayrımına gidilir. [200] Müebbed emân ile kasdedilen zimmet akdi olup zimmîleri alakadar ettiği için konumuz dâhilinde olmadığı için bizi ilgilendiren kısım müste'menlere verilen muvakkat emândır. Bu sebeple muvakkaten verilen emânın süresi bu konu başlığının muhtevasını oluşturmaktadır.

İslâm Hukuku'nda bir harbinin emân ile İslâm topraklarında dolaşabileceği süreye dair farklı görüşler serdedilmekle beraber Hanefiler indinde bu süre azami bir yıldır. Bu sürenin bir yılı aşması durumunda müste'menin İslâm devleti aleyhine casusluk yapabilmesine olanak sunan bir fırsat verilmiş olacağı düşünülmektedir. Bunun içindir ki daha en baştan emân verilirken bu sürenin bir yıl ile sınırlandırıldığının ve süre aşımı takdirinde cizye vergisi ile mükellef zimmî ahkâmının tatbik edileceğinin ibraz edilmesi gereklidir. [201]

Şafilere göre ise bu süre dört aydan fazla verilmiş olsa da sadece ilk dört ay için geçerlidir. Sonraki aylar için emânın bir geçerliliği yoktur. Lakin emân vermede yetkin olan merci sürenin bir seneye kadar uzatılmasında ayrı bir maslahat görürse bir yıla kadar uzatabilir. Malikilerin de görüşü bir cihet ile Şafiiler ile aynı noktada birleşmektedir. Şu kadarı var ki Malikiler, süresi dört ayı aşkın verilen emânlarda ilk dört aydan sonraki süreçte karşı taraftan emânın ihlaline sebebiyet verecek bir tavır sadır olmadığı müddetçe bu güvencenin takdir edilen sürenin nihayetine kadar devam edeceği kanaatindedirler.[202]

Hanbeliler ise meseleye biraz daha müsamahakâr çerçevede yaklaşarak bir yıldan az bir süre için verilen emânın müste'menin işine yaramayıp aleyhine bir zarara mahal vereceği düşüncesinden hareketle asgari süresi bir yılın altına düşmemek üzere

---

[200] Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye*, c. III, s. 336; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 46; Zuhaylî, *,el Fıkhu'l İslâmî*, c. VI, s. 429,430.

[201] Serahsi, *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c. V, s. 241, 242; İbnü'l Hümâm, *Şerhu Fethi'l Kadir*, c. IV, s. 351; İbn-i Abidîn, *Reddu'l Muhtâr*, c. II, s. 430; c. VI, s. 394; Zeydân, *Ahkâmuz Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn*, s 115; Zuhaylî, *,el Fıkhu'l İslâmî*, c. VI, s. 434, 435; Ulusal, *İslâm Hukukunda Uluslararası Antlaşmalar*, s. 85.

[202] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s 116; Ulusal, *İslâm Hukukunda Uluslararası Antlaşmalar*, s. 85.

müste'menden Müslümanların aleyhine bir faaliyet sudur etmediği müddetçe anlaşma süresinin on yıla kadar uzatılabileceğine ve zimmî ahkâmının da tatbik edilmeyeceği yönünde fikir beyan etmişlerdir. [203] Burada bir parantez açmakta faide var ki; tüm bu süre sınırlamaları erkek müste'men üzerinden öne sürülmektedir. Müste'menin kadın ya da çocuk olması durumunda ise herhangi bir süre tahdidi söz konusu değildir. Zira erkek müste'meni süre nihayetinde bağlayan zimmet ahkâmı ve dolayısı ile cizye mükellefiyeti bu iki gruba tatbik edilemez. [204]

Tüm bunlar ekseninde görülmektedir ki fakihlerin müste'menin ikamet müddeti için serdettikleri azami ve asgari sınırlamalar, şer'i bir hüküm ifade etmeyip sadece birer ictihaddan ibarettir. Bu sebeple emâna yetkin olan mercii yani devlet başkanı, müste'menin ihtiyaçları ile beraber Müslümanların maslahatını göz önünde bulundurarak bu süreyi bizzat kendi yetkisi dâhilinde takdir edebilir. [205]

Devlet başkanın süreyi kendi takdiri ile sınırlandırabileceği bu son ictihaddan hareketle Osmanlı Devleti'nin klasik dönemde müste'men sıfatı ile Osmanlı topraklarında bulunan harbilere tanıdığı hak ve ayrıcalıkların vesikası olarak ihsan olunan ahidnâmelerde herhangi bir süre tayin edilmeksizin; bu müddet, ahidnâmeyi veren Osmanlı sultanının hayatı ile yani tahtta kaldığı süre ile sınırlandırılmıştır. [206] Zira XVII. yüzyılın sonlarına kadar tanzim edilen ahidnâmeler, tıpkı beratlardaki gibi tuğrasını taşıdığı padişahın yemini üzerine verilip ve bu yemin padişahın şahsı ile kaim

---

[203] Zeydân, *Ahkâmuz Zımmiyyîn vel Müste'menin*, s 115,116; Ulusal, *İslâm Hukukunda Uluslararası Antlaşmalar,* s. 85.

[204] Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim, *Kitabu'l Harac*, Dâru'l Marife, Beyrut, 1399/1989, s. 122-126; Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim b. Habib b. Sa'd el-Kufi, *Kitabu'l Harac*, çev. Ali Özek, 2. Baskı, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 200; Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habibi'l Basri el Maverdi, *el Ahkâmu's Sultaniye ve'l Vilâyetü'd Diniye,* Mektebet-i Dar-ı İbn-i Kuteybe, Kuveyt, 1409/1989, s. 183; İbn-i Kayyım, *Ahkâmu Ehli'z Zimme*, s. 149; Zeydân, *Ahkâmuz Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn*, s. 116; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî*, c. VI, s. 444.

[205] Zeydân, *Ahkâmuz Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn*, s. 116.

[206] Bkz. 1536 Tarihli Fransızlara verilen ahidnâmenin ilk maddesi; yine bu ahidnâmede Osmanlı topraklarında ikamet eden bir müste'menîn 10 yıllık ikametten sonra zimmî statüsünü alarak cizye ile mükellef olacağına hükmedilmektedir. Bkz. İnalcık, "İmtiyâzât", *DİA*, c. XXII, s. 246.

olduğundan [207] saltanat müddetince geçerli idi. Tahtın el değiştirmesi ile evvelden verilmiş hak ve ayrıcalıkların devam ettiğinin isbatı niteliğindeki ahidnâmelerin güncellenmesi ve tecdid edilmesi icab ederdi. Bu sebepten her ahidnâmenin tahta çıkan her yeni padişah tarafından tasdik edilmesi gerekli idi.

Bu durum aslında bir önceki selefinden saltanatı teslim alan sultan için devletin ve milletin içinde bulunduğu ahval ve şerâitin gözden geçirilebilmesine ve bu vesile ile gerekli görülecek ta'dil ve tanzime elverişli sağlıklı bir zemin sunmak içindir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin milli menfaatlerini ve bütünlüğünü korumak adına getirilmiş bu uygulama, XVII yüzyılın sonlarına değin titizlikle uygulanmıştır. Ne yazık ki 1700'lerin başlarından itibaren evvelden verilmiş hak ve ayrıcalıklardan tatmin olmayan ve hep daha fazlasına talip olan harbi milletlerin elçileri için ayrı bir fırsat kapısı olarak görülmesi çok da geç olmamıştır.

Her yeni padişahın tahta cülüsü ile beraber temsilcici oldukları devletlerin hükümdarlarından getirdikleri tebrik mahiyetindeki mektub ve envâ-i çeşit hediyeler ile Bâb-ı Âliye çıkan elçiler, olması gerekli usul üzere ahidnâmelerini yeniletme şansı buldular. Dahası bu güncelleme ve tecdid esnasında mevcut ahidnâme maddelerine yeni maddeler ilave ettirmek, maddelerin kapsamlarını genişletmek ve kendileri cihetinden tatbikinde zorluk çekilen maddelere izahat getirtebilmek için diplomatik bir maharetle olanca gayretlerini sergileyerek son yüzyılda Osmanlı kapitülasyonlarının geldiği son noktada ciddi söz sahibi oldular.

Nihayet 28 Mayıs 1740 tarihinde I. Mahmut tarafından Fransızlara verilen 84 maddelik ahidnâmede ahdi veren sultanın saltanat müddetince sınırlandırılan ayrıcalıkların bundan sonra tahta geçecek tüm sultanları bağlayacak şekilde mutlaklığına hükmedilmiştir. [208] Neticede ahidnâmelere isnad edilerek verilen kapitülasyonların XVIII. yüzyıl ile başlayan kötüye giden seyri, XIX. yüzyılda

[207] Kütükoğu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 168; İnalcık, Osmanlının Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret, s. 61; Arı, Kapitülasyonların Tarihçesi ve Mahiyeti, s. 244; İnalcık, "İmtiyâzât", *DİA*, s. 246.

[208] Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, 3. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2017, s. 81.

durdurulamaz ve önüne geçilemez bir hal alacak; adeta bir bedenin tüm uzuvlarına inen felç gibi vaz' edildiği gayenin hilafına devletin ve milletin varlığını ve bütünlüğünü tehdid eder hale gelecektir.

1.4.3.3. İmtiyâznâmelerin Bağlayıcılığı

Osmanlı İmparatorluğunda daimi veya muvakkat surette ikamet edecek Düvel-i İseviyye Tebeasına (Hristiyan devletlere) bahş olunan müsaadeleri ve ayrıcalıkları ihtiva eden ve Osmanlı Devleti'nin en şevketli ve nüfuz sahibi olduğu, kâffe-i hukuku ta'yine muktedir olduğu bir zamanda Bâb-ı Âli'nin rıza ve muvâfâkatı ile akd olunan ahidnâmelere İmtiyâznâme (kapitülasyon) denildiğini [209] ifade etmiştik. Kavram karmaşası yaşatmamak adına burada bir kez daha imtiyâznamalerin, ahidnâmelerin bir alt türevi olduğunu vurgulamayı elzem görüyorum.

And ve yemin anlamındaki Arapça "ahd" ve Farsça "mektub" anlamındaki nâme kelimelerinin terakkübünden oluşan ve zikri geçen vesikaları tesmiye için kullanılan ahidnâme tabiri, ismi ile müsemmadır. Şöyle ki bir ahidnâmenin en belirgin özelliği, vaad edilen tüm ayrıcalıkların, kolaylıkların ve güvencelerin bir yemine yani sultanın yeminine bağlanmasıdır.[210]

"Onlar, Allah'a verdikleri sözü yerine getiren ve misakı (antlaşmalarını) bozmayanlardır." [211] *"Yine onlar emânetlerine ve verdikleri sözlere riâyet ederler."* [212] meâlindeki Ayet-i Kerimeler'den de hatırlayacağımız üzere Cenab-ı Hak, bir mümini tavsif ederken ahdine vefa gösteren, emâneti gözeten ve verdiği sözden dönmeyen, ahlaki vazgeçilmezleri net; ideal bir insan portresi sunmaktadır. Cenab-ı Hakk'ın bir müminin ferdi sorumluluğundaki dini ve dünyevi işlerinde dahi tavizsiz bir şekilde irad etmesini beklediği bu tavrı, varlığını İslâm'ın hâmisi olmaya adamış Osmanlı gibi cihan

---

[209] Macar İskender-Ali Reşâd, *Kapitülasyonlar Tarihi, Menşei ve Asılları*, s. 10,11.

[210] Kütükoğu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 163; Gök, Osmanlı Diplomatikasında Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnâmeler ve Özellikleri, s. 101.

[211] Rad 13/20.

[212] Müminûn 23/8.

şümul bir devletin sultanından devleti ve milleti adına beklemek elbette ki elzemdir. Bu sebepten ahidnâmelerin verilme nedenleri ve muhtevaları farklılık arz etse de değişmeyen tek şey vardır ki o da sultanın Hz. Allah'a olan ahdidir. Hz. Allah'a verilen bu ahid üzerine bina edilecek teahhüdün birinci dereceden muhatabları ise ahdin taraflarıdır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin önemsediği hususların en başında itaat ve riayet; sadâkat gelirdi.[213] Taraf devletler, ahidnâme şartlarına riayet ettiği ve sadâkat üzere sebât ettiği müddetçe ahdin ihlali ya da ilgası söz konusu değildir. Aksi takdirde karşı taraftan somut bir sadâkatsizlik sadır olur ise bu ahdin bozulduğu anlamına gelmkteydi.

İmtiyâznâmalere klasik İslâm müesseselerinde karşılık gelen emân uygulaması Hanefilere göre bir takım maslahatlara dayandırılarak verildiği için [214] lazım olmayan bir akittir yani bağlayıcı değildir. Emânı ihsan eden taraf, emânın kaldırılması sebebi ile husule gelecek daha büyük bir maslahattan ötürü önceden ilan ederek akdi fesih edebilir. Bu takdirde Tevbe Suresi 9/6 ayet-i kerimesinde alenen emredildiği üzere müste'menin kendini güven içerisinde hissedeceği noktaya kadar himaye edilmesi ve ulaştırılması şarttır. [215] Emâna hak kazanmış taraftan sadır olacak düşmanlık ya da sadâkatsizlik durumunda ise akdin bağlandığı şartlarının ihlali söz konusu olacağı için Hz. Allah'a verilen ahid bozulmuş olur ve bu ahdin tezahürü olan emân, Enfal Suresi 8/58. ayet-i kerimesi gereğince geri çekilir. [216]

Hanefilerin dışındaki mezheplere göre ise emânın bir maslahata mebni olması şart değildir. Akdin muhtemel bir zarara yol açmaması emânın verilebilmesi için yeter sebeb teşkil ettiğinden bu denklemde emân akdi Müslümanlar cihetinden lazım, müste'menler cihetinden ise caiz bir akid olup akid şartlarına riayet edildiği ve sadâkat

---

[213] Halil Cemaleddin, Hırant Asadur, *Ecânibin Memâlik-i Osmaniye'de Hâiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliye*, s. 2.

[214] Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî*, c. VI, s. 435.

[215] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyin ve'l Müste'menîn*, s. 49,50; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî*, c. VI, s. 433,434, Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler,* s. 245.

[216] Kâsânî, *Bedâiu's Sanai*, c. VII, s. 107; Zuhaylî*, el Fıkhu'l İslâmî*, c. VI, s. 434.

üzere sebat edildiği müddetçe lüzumu icab eder. [217] Bu sebepten yukarıdaki tarife bir kez daha atıfta bulunmak gerekirse Osmanlının en şevketli ve nüfuz sahibi olduğu muktedir bir zamanda verilen bu ayrıcalıkların bağlandığı şartlara sıkı sıkıya riayet, taraf devletler için kaçınılmazdı.

Osmanlı tecrübesinin geriye dönük tarihi seyrine baktığımızda Osmanlı memleketlerine ticaret gayesi ile gelen tüccarın bireysel teşebbüslerle elde ettikleri imtiyâznâmelerin zamanla daha şümullü ve diplomatik bir hüviyete büründüğü ve uluslararası antlaşmalar standartlarına ulaştığı görülmektedir. İmtiyâznâmelerin, padişahın diğer buyrukları gibi Osmanlı hukukunda normlar hiyerarşisinde kanunnâmeler ve mahalli kanunlardan üstün tutuluyor oluşu; kanun, ferman ya da nizamnâme ile aralarında bir çelişki vuku bulduğunda imtiyâznâmelerin esas alınıyor oluşu [218] bu evrimin en büyük isbatı niteliğindedir. Ne var ki kapitalist- emperyalist güçler ve onların himayelerinde kapitülasyon sistemi adı altında oluşmuş, gayri müslim ticaret burjuvazisi tarafından [219] teşbihte hata olmaz iliklerine kadar sömürülen Osmanlılar yakın gelecekte kendilerini bekleyen tehlikenin ciddiyetine ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru uyanabildiler. Neticede iktisadi ve adli konularda verilen nihai kararların; tatbikat ve denetimde sergilenen zafiyetlerin uzun vadede Osmanlının aleyhine işlemesi gerçeği; kapitülasyonları Osmanlı Devleti için âdeta harekât alanını kısıtlayan, hastalıklı ve dokunulmaz bir konuma getirdi. [220]

1.4.3.4. İmtiyâzların Esasını Teşkil Eden İlkeler

Devletlerin coğrafi konumları dolayısıyla hâiz oldukları avantajları ve dezavantajları diplomatik bir maharetle lehlerine çevirebilmesinin sanatı olarak da tasvir

---

[217] Zuhaylî, el Fıkhu'l İslâmî, c. VI, s. 434; Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 245.

[218] Van Den Boogert, *The Capitulations And The Ottoman Legal System*, s. 21,22; İnalcık, "İmtiyâzât", *DİA*, s. 246.

[219] İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 99.

[220] Zekeriya Türkmen, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış", *OTAM*, Ankara, 1995, S. VI, s. 331,336; Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayr-ı Müslimler*, s. 15,16; Arı, Osmanlı Kapitülasyonlarının Tarihçesi ve Mahiyeti, s. 242; Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 51,203; İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 16.

edebileceğimiz imtiyâzlar (kapitülasyonlar), insanoğlunun geliştirdiği sistemlere dayalı olarak bir takım hukuki ilkeler ve evrensel teamüller üzerine temellendirilmiştir.

Egemen devlet anlayışının zuhurundan evvel devletlerin adli, idari, şahsi, mali ya da ticari çok çeşitli sahalarda kendi tebaasından olmayan yabancılara verdiği güvence hak ve ayrıcalıkların esasında Ortaçağın hâkim hukuk anlayışını temsil eden şahsilik ilkesi yer almaktadır. [221] Yasaların uygulanmasında kişinin göz önünde bulundurulması gerçeğini temel alan hukukun şahsiliği ilkesi, bir devletin yurttaşının hangi ülkede bulunursa bulunsun kendi ulusal yasalarına bağlı kalması demektir. [222]

Fakat zaman içerisinde devletlerin siyasi bağımsızlıklarını bir üstünlük aracı olarak kullanmalarına bağlı olarak şahsilik ilkesi, yerini mülkilik ilkesine devretmiştir.[223] Devlet egemenliği esası üzerinden temellendirilen mülkilik ilkesi, yasaların uygulanmasında sınırları dâhilinde bulunulan ülkenin göz önünde bulundurulması gerçeğinden hareketle uyruklarına itibar edilmeksizin ülke hudutları içerisinde bulunan herkesin vatandaşı olsun ya da olmasın o ülkenin yasalarına tabi olması anlamına gelmektedir. [224] Elbette ki bağımsız bir devletin yasalarının kendi hâkimiyetindeki topraklarda icra edilmesinden daha doğal bir olgu olamaz. Ne var ki egemen devletler; kendi topraklarında bulunan yabancıların can, din, ırz, mal, neseb gibi temel insani zaruretlerini korumaya yönelik tanıdığı bir takım hak ve hürriyetleri kendi yasalarıyla garanti altına alabilme imkânına da aynı potansiyel güçte kabildir. Bu sebeple mülkilik prensibinin icra edilmesi, ülke sınırları dâhilinde bulunan yabancıların maddi ve manevi şahsiyetlerinin ihlaline bir bahane kabul edilemez. Diğer taraftan mülkilik prensibinin asgari insani değerlerden yoksun olarak katı bir şekilde icrası menfi manada mütekabiliyet gibi bir diğer uluslararası yaptırımın icrasına yol açacaktır.

---

[221] Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, s. 1; İnalcık, "İmtiyâzât", *DİA*, s. 246; Tahir Taner, "Lozan Muahedesi Ve Kapitülasyonların İlgası", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1941, c. VII, S. IV, s. 724,725.

[222] Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, s. 163-165.

[223] Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, s. 1; Taner, *Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgası*, s: 724,725.

[224] Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, s. 153-155.

Bu, su-i muameleye maruz kalan yabancıların uyruğunu taşıdığı devlet ya da devletlerin ilk fırsatta misilleme yaparak taraf devletin vatandaşlarına aynı muameleyi yapmaktan geri durmayacağı anlamına gelmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE İNGİLTERE ARASINDAKİ RESMİ MÜNASEBETLERİN TARİHİ SEYRİ VE 1675 TARİHLİ İMTİYÂZNÂME MADDELERİNİN FIKHİ AÇIDAN TAHLİLİ

2.1. OSMANLI VE İNGİLTERE ARASINDAKİ RESMİ MÜNASEBETLERİN TARİHİ SEYRİ

2.1.1.Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı

XV. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa büyük devletleri arasında siyasi ve iktisadi münasebetlerin mevcudiyeti bilinmekle beraber İngiltere ile resmi düzeydeki temaslar ancak XVI. yüzyılın ortalarına doğru varlık bulabilmiştir. [225] Diplomatik ve ticari açıdan Bizans İmparatorluğu ile doğrudan bağlantıları dahi olmayan İngilizlerin [226] coğrafi konumları dolayısı ile bu topraklardan uzak olması [227] bu gecikmeyi makul bir mazeret gibi düşündürse de asıl sebep, İngilizlerin Doğu Akdeniz (Levant) ticaret faaliyetlerine kraliyetin de desteğini almak sureti ile resmi manada iştiraklerinin ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısına tekâbül etmesidir.[228]

Avrupa kıtasında İspanya, Portekiz ve Fransa, coğrafi keşiflerin gün geçtikçe kıymete binen avantajları ile deniz aşırı ülkelerde yeni topraklara ve ticari pazarlara girmeye çalışırken, henüz deniz aşırı seferler düzenlemeye muktedir olamayan

[225] Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar" adlı makalesinde İngilizler ile Türkler arasındaki ilk ilişkilerin Haçlı Seferlerinde başladığı ifade edilmektedir. Bkz. Uzunçarşılı "XIX. Asrın Başlarına Kadar Türk–İngiliz Münasebetlerine Dair Vesikalar", *Belleten*, c. XIII, S. LI, s. 573-648.

[226] Alfred C Wood, *A History Of The Levant Company*, Frank Cass& Co Ltd, Second Impression, London, 1964, s. 1-3.

[227] Akdes Nimet Kurat, *Türk İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952,)*Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1952, s. 5.

[228] Hamit Dereli, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, Anıl Matbaası, İstanbul, 1951, s. 36; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 2-5.

İngilizler, ancak XVI. yüzyılın ortalarına doğru Akdeniz'e inebilmişler ve İtalyanların tevassutu olmaksızın Doğu pazarında varlık gösterebilmenin gayretine düşmüşlerdir.[229]

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin Haçlılarla mücadelesi neticesinde Papa'nın Müslümanlar'la ticareti men etmiş olması [230] ve dönemin İngiltere Kralı VIII. Henry' nin (1509-1547) Papa ile olan sözde dostluğundan ötürü İngilizlerin Müslümanlarla ticaretini men etmemekle beraber teşvik de etmeyişi; dönemin İngiltere'sinin günbegün gelişen Doğu Akdeniz ticaretinden niçin bu kadar uzak kaldığını açıklar mahiyettedir. [231]

İngilizlerin Doğu Akdeniz (Levant) ticaretindeki gecikmeyi sadece Kraliyetin Papa ile olan münasebetlerine binaen hissi âmillere hasretmemek de gerekir. Zira XVI. Asırda İngiltere'yi Türklerle resmi münasebetlerin başlatılmasına icbâr eden sebeplerden bir diğeri de Akdeniz'deki İngiliz ticaretini baltalayan ve nerede ise bitirme noktasına getiren korsanlık faaliyetlerini durdurabilme gayretidir. [232] Septe (Cebel-i Tarık) Boğazı'nı geçtikten sonra güneye inen ticaret gemilerinin güzergâhı üzerinde Cezâyir, Tunus ve Trablusgarb korsanlarının tehlike arz ediyor oluşu [233] ve Osmanlı Devleti'nin Akdeniz sularındaki hâkimiyetinin 1522 de Rodos'un 1571 de Kıbrıs'ın fethi ile ivme kazanması [234] can ve mal güvenliği gerekçesi ile İngilizleri bilinçli olarak Doğu Akdeniz ticaretinden uzak tutuyordu.[235] Akdeniz'deki bu gergin durumun da

---

[229] Hasan Şahin, "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış" *Atatürk Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2006, S. XXIX, s. 214.

[230] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s. 155.

[231] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 3-5.

[232] Dereli, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 62-66

[233] Ahmet Refik Altınay, *Türkler ve Kraliçe Elizabeth (1200-1255)*, İstanbul Matbaacılık Ve Neşriyât, İstanbul, 1932, s. 18.

[234] Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 3, 4.

[235] Kurat, Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi, s. 4; Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yayınları, İstanbul, 1969, s. 16; Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire And The World Around İt*, I. B.Tauris, London, 2004, s. 30,31.

etkisiyle İngilizler, Doğu Akdeniz ülkeleri ile özelde de Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan ticaret yapmaya başlayamamışlardı.

XVI. yüzyılın sonlarına kadar pasif bir kimlik taşıyan İngiliz dış ticareti, Ortaçağ boyunca şiddetle rağbet gören baharat, şap, şarap, şeker ipek, pamuk, sırma, tıbbi ecza ve bitkiler gibi doğu mallarını Ceneviz ve Venedikli tacirler vasıtası ile ithal ederken karşılığında yün, bakır ve kalay ihraç etmekte idiler. [236] Bu dönemde Venedik, Ceneviz ve Floransalı tacirlerin komisyonculuğunda doğu mamullerinden istifade edebilmek İngilizler için en zahmetsiz yol gibi görünmekte idi.[237]

Geriye dönük zaman içerisinde Kraliçe Elizabeth dönemine kadar İngilizlerin Doğu Akdeniz (Levant) ticaretine dair ufak çapta atılımları olduysa da bu birkaç kişisel teşebbüsten ileri gidememiş ya da daha kârlı ticaret güzergâhlarından dolayı tercihe şayân olamamıştır. Üstelik hem muhtemel riskleri göze almak uğruna kârı da geçelim öz sermayeyi kaybedebilme ihtimali, belki de dahası, birkaç girişimcinin gayretleri ile aşılabilecek bir durum gibi de görünmüyordu. Doğunun iştah kabartan hammaddelerinin yanı sıra bâkir ve verimli pazarlarına erişebilmek için devlet destekli daha güçlü ve koordineli bir teşkilâta ihtiyaç vardı. [238] Nitekim İngilizlerin bu risksiz ve garantici dış ticaret politikaları, Kraliçe Elizabeth'in tahta çıkması ile son bulacaktır.

2.1.2. Kraliçe Elizabeth Dönemi (1558-1603)

XVI. yüzyıl İngiltere için dâhilî ve hâricî çıkarların gözden geçirildiği ve ulus bilinci ile hareket edilerek bütünleşme yoluna girildiği bir döneme sahne olmuştur. [239] Sırası ile babası VIII. Henry (1509-1547), kardeşi VI. Edward (1547-1553) ve ablası I.

---

[236] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 9-13.

[237] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 4; Orhan Burian, "Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1951, C. IX, S. I-II, s. 5; Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 3.

[238] Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 2, 3.

[239] Zeki Arıkan, "Sır Paul Rycaut: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir", *Osmanlı Araştırmaları*, XXII, İstanbul, 2003, c. XXII s. 110; Daniel Goffman, *The Ottoman Empire And Early Modern Europe,* Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 17-19.

Mary (1553-1558)'den sonra tahta geçen Kraliçe I. Elizabeth, babası gibi hem ülke hem de kiliseyi yönetimindeki başarılı ve istikrarlı bir tutum sergilemiştir. [240]

Kraliçe Elizabeth (I558-1603) döneminin genel bir çerçevede tablosuna bakacak olursak Kraliçenin Avrupa'da hüküm süren çağdaşlarına kıyasla içeride ve dışarıda çok başarılı ve dengeli bir siyaset izlediği muhakkaktır. [241] Muktedir devlet adamları ile memleket dâhilinde ikâme edilen siyasi hayatı, halkı temsil eden meclis çatısı altında kuvvetli merkezi bir sistem ile kontrol altında tutarken diğer taraftan devletlerarası münasebetlerde ulus menfaatlerinden ödün vermeyen kararlı ve tarafsız bir politika izlemiştir. [242] Bu hususta Fransa başta olmak üzere diğer Avrupalı memleketlerin diğer milletlerle olan temasları yakından takip edilmiş [243] ve ikili ilişkilerin tesisindeki olumsuz gidişata dur denilmiştir.[244]

XVI. yüzyılın ortalarında hızla gelişen denizcilik faaliyetleri bir taraftan memleket dâhilinde imâlatı arttırırken aynı oranda mamullere pazar bulma ihtiyacını da beraberinde getiriyor oluşu [245] İngilizlerin, Fransız ve Venedikliler gibi devlet esaslı Doğu Akdeniz (Levant) ticaretine iştiraklerini şiddetle gerektiriyordu.

Esasen İngilizler, Levant ticaretinden çok da uzak kalmış değillerdi. Osmanlı Devleti ile arada bir aracı millet olmaksızın ticaret yapabilmek üzere girişimde bulunan Anthony Jenkinson [246] isimli bir tacir bu hususstaki gayretini başarı ile neticelendirmişti.

---

[240] Altınay, *XVI. Asırda Türkler ve Kraliçe Elizabeth*, s. 3,4.

[241] Altınay, *XVI. Asırda Türkler ve Kraliçe Elizabeth*, s. 3.

[242] Burian, *Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları*, s. 1-17, Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 5.

[243] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 6.

[244] Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841),* Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 24, 25.

[245] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 9; Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi*, s. 103.

[246] Burian, *Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları*, s. 6; Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 40-49; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 10-11; Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 12-17.

XVI. asrın ortalarında kurulan Moskova Kumpanyası'nın da âzalarından olan Jenkinson, 1553 yılında İran Seferi'nde bulunan Kanunî'den aldığı fermanla Fransızların bandırası olmaksızın serbestçe ticaret yapmak ve mut'ad gümrük resminden başka hiçbir vergiye tabi tutulmamak üzere bir nişân-ı şerif almaya muvaffak olmuştu. [247] Ne yazık ki Jenkinson'dan sonra bir bakıma teşkîlatsızlık bir bakıma da devrin dini taassupları yüzünden nice menfaatleri muhtevî bu müsaadeyi değerlendiremeyen İngilizler, Osmanlı memleketlerinde ilk imtiyâzların verilmesine kadar üçüncü bir devletin himayesinde ticaret yapmaya devam etmişlerdir. [248]

İngilizler, Akdeniz sularında 1536 [249] yılında Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından I. François'e bir ahidnâme ile verilen imtiyâzların gölgesinde Fransız bayrağı altında ticaret yapabiliyorlardı. Fransızlar, 1536 yılında kendilerine tanınan imtiyâzlar [250] sayesinde Doğu Akdeniz'deki ticaret ağını güçlendirmiş ve geliştirmişti. [251] Venediklilerin haricindeki tüm harbîlerin yani Osmanlı Devleti ile aralarında ahidnâmeleri olmayan Hristiyan devletlerin ancak Fransız bayrağı

---

[247] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 10; Burian, *Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları*, s. 6.

[248] Burian, *Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları*, s. 6; Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 67; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 11.

[249] Fransızlara verilen ilk imtiyâzların 1535 ya da 1536 Şubat tarihli olduğu hususunda ihtilaf vardır. Bkz. Joseph Matuz, "Osmanlı İmparatorluğu Ve Fransa Arasındaki 1536 Kapitülasyonlarının Geçerliliği Hakkında", *Türkiye Günlüğü*, 1999, S. LVIII, s. 130-132.

[250] Bu imtiyâzlar Memlüklü hâkimiyetindeki Mısır'da Fransız ve Katalonyalı tacirlere verilmiş imtiyâzların yenilenmiş suretidir. İlk olarak Mısır'ın fethinden sonra I. Selim tarafından daha sonra 21 Eylül 1528 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman tarafından yenilenmiştir. Bkz. Mahmud Esad Bozkurt, *Kapitülasyon Rejimi Üzerine,* çev. Ahmet Öylek, Ankara, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, 2008, s. 44-49. Ayrıca 1528'de yenilenen ahidnâmenin Osmanlıca metni için Bkz. Macar İskender-Ali Reşâd, *Kapitülasyonlar Tarihi, Menşei ve Asılları*, s. 51-60. 1536 tarihli muahedenin Osmanlıca metni için Bkz. Macar İskender-Ali Reşâd, *Kapitülasyonlar Tarihi, Menşei ve Asılları*, s. 60-69. Türkçe metni için bkz. Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar,* 1. Baskı, İstanbul, Döler Neşriyât, 1981, s. 33-38; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri,* C. I, *Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, Ankara, TTK Basımevi, 1953, s. 9-15; Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar ve Lozan Muahedesi*, s. 402 vd.

[251] Bkz. Goffman, *The Ottoman Empire And Early Modern Europe*, s. 169-188; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 5-6.

altında ticaret yapabileceklerini icbâr eden ahidnâmenin ilgili maddesi gereğince de [252] Fransızlar, Osmanlı makamları nezdinde Hristiyanların tek hâmisi ve müracaat makamı oldukları mutlak gerçeğinin idrakinde idiler. [253]

Fransızlara bahşedilen bu lütuf ve beraberinde getirdiği özgüven, sadece İngiltere değil diğer Avrupa devletleri tarafından kıskanılmayacak gibi değildi. Fransızlar, ticaret yaptıkları limanlarda bulundurdukları konsoloslar vasıtası ile hem kendi ticaretlerine bizzat nezâret ediyorlar hem de harbî devletlerin kendi bayrakları altında yaptıkları ticaretten konsolosluk resmi almak sureti ile nemalanıyorlardı.[254] Osmanlı Devleti ile resmi münasebetlere girilebilirse İngilizler, Bâb-ı Âli nazarında bir dost olarak muhatap alınacak dahası Fransızların aradan çekilmesi ile mevcud vergi kayıplarının önüne geçilebilecekti. Dolayısı ile İngilizler sadece beyneddüvel güçlü bir dost edinmekle itibarını arttırmakla kalmayacak Doğu Akdeniz ticaretindeki kârını ve ticaret filosunu da geliştirebilecekti.[255] Tüm bu artılar bir arada düşünüldüğünde Osmanlı Devleti ile resmi temaslarının başlatılması İngilizler adına geç kalınmış bir hamle gibi görünmekte idi.

---

[252] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 5-6.

[253] Altınay, *XVI. Asırda Türkler ve Kraliçe Elizabeth*, s. 5; Burian, *Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları*, s. 3.

[254] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 6; Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 6.

[255] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 12.

İngilizlerin Osmanlı Devleti ile tesis edilecek olası bir temastan temenni ettiği tüm bu menfaatler, iktisadi kaygılardan ziyade Avrupa'da yükselen İspanyol tehlikesini topraklarından savuşturabilmek içindi. Zira gün geçtikçe İngiltere aleyhine cephe alan İspanya Kralı II. Philip'in Kraliçe Elizabeth'i tahttan indirmek için çevirdiği entrikalar ve başlattığı askeri hazırlıklar tüm Avrupa tarafından tepkisizse izleniyordu.[256] Yapayalnız kalma korkusu ile yüzleşen İngilizler, çoktan güçlü bir müttefik arayışı içerisine girmişti. [257]

Hemen hemen aynı dönemde İnebahtı (Lepanto) Deniz Muharebesi'nde (1571) Osmanlı deniz kuvvetleri karşısında zafer kazanan ve Akdeniz'deki Osmanlı üstünlüğüne son veren [258] İspanyollar, bu vakitten sonra Türklerin Avrupa'daki en büyük düşmanı olmuştu.[259] Dahası Osmanlılar, bu mağlubiyet neticesinde uluslararası çatışmalar için İmparatorluğun kaynaklarının bir sınırı olduğunu ve Avrupa'nın modern

---

[256] II. Philip, Kraliçe Elizabeth'in babasının ilk eşi Aragonlu Catherinei'nden dünyaya gelen ablası Mary Tudor'un eşidir. Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı samimi bir dindar olarak yetişen Mary Tudor, Katolik dünyasının en güçlü siyasi lideri, İspanya Prensi II. Philip ile evlenmişti. 1558 yılında Mary Tudor'un vefatından sonra Kraliçe Elizabeth ile evlenmek niyetinde olan fakat reddedilen II. Philip, bu noktadan sonra Kraliçe Elizabeth'e ve İngiltere'ye karşı cephe almıştır. Bu bağlamda dönemin İngiltere'sinin Papalık Makamı ile olan ilişkilerine de kısaca değinmek konumuz açısından çok açıklayıcı olacaktır. 1533 yılında dünyaya gelen Kraliçe Elizabeth'in babası, Anglikan Kilisesi'nin kurucusu VIII. Henry'dir. VIII. Henry, ilk karısı Aragonlu Catherine'yi bir erkek varis veremediği gerekçesi ile boşayarak Anne Boleyn ile evlenir. Boşanmaları tasvib etmeyen kadim Katolik inancına ters düşen bu hareket, VIII. Henry'nin Papalık Makamı tarafından aforoz edilmesi ile cezalandırılır. Katolik camia tarafından dışlanan VIII. Henry, Anglikan Kilisesi'ni kurar ve zatını da kilisenin başı ilan ederek her türlü dini kararda son sözü söyleme yetkisini sadece ve sadece kendisine hasreder ki bu yetki dâhilinde ilk karısını boşamayı kendisine meşru bir hak olarak görür. VIII. Henry, İngilizlerin Papa'ya raci tüm bağları koparmakla kalmayıp tüm Hristiyan akımlarına karşı çok cepheli bir mücadele başlatır. Bkz. Altınay, *XVI. Asırda Türkler ve Kraliçe Elizabeth*, s. 3; Mehmet Şahin, "Anglikanizm Öncesi İngiltere Ve Anglikanizm'in Doğuşu", *SÜİFD* /18, s. 137-154.

[257] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610),* s. 13-14,72; Dereli, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 77; Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 5, 6.

[258] İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 13; İnalcık-Arı, Bir Deniz Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu, s. 25.

[259] Goffman, *The Ottoman Empire And Early Modern Europe*, s. 161-164; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi* s. 121; Altınay, *XVI. Asırda Türkler ve Kraliçe Elizabeth*, s. 4.

savaş teknolojisi ve askeriye sahasında ne denli mesafe kat ettiğini görmüştü. [260] Bu acı tecrübenin getirdiği dikkat ve şuur ile Osmanlılar, XVI. yüzyıla değin hakkı teslim edilen evrensel hâkimiyet gâyesine matuf süper güç olma iddialarından [261] vazgeçmemek için silkelendiler ve çözüm yolları aramaya başladılar. Diğer taraftan Venedik-İspanya-Papalık ittifakının Akdeniz'deki Türk varlığını tehdit ediyor oluşu sadece Osmanlılar cephesinden değil Kuzey ülkeleri cephesinden de tedirginlikle izleniyordu. Hem Osmanlı hem de Avrupa için dönüm noktası olan İnebahtı mağlubiyetinin [262] getirdiği bu tablo, yakın zamanda Osmanlı Devleti ile Kuzey ülkeleri arasında özelde ise İngiltere ile siyasi bir yakınlığın doğuşunu tetikleyecektir. [263]

Osmanlı Devleti'nin İspanyollardan intikamını alması halinde kazanacağı muhtemel bir zafer, İspanya'nın İngiltere üzerine sevk edeceği askeri bir harekâtı geciktirecek belki de tamamen iptaline neden olacaktı. [264] Her iki devlet nazarında da Katoliklerin hâmisi, putperestliğin savunucusu olarak görülen İspanyollara karşı beslenilen bu hasmânî duygular, Türkler ve İngilizleri İspanya'ya karşı aynı safta buluşturuyor ve muhtemel bir ittifakı kaçınılmaz kılıyordu. [265] Bu sebepten İngilizler, düşmanımızın düşmanı dostumuzdur anlayışı ile Osmanlılarla tesis edilecek yakınlığın iktisadi menfaatlerin kisvesi altında siyasi bir ittifakı da ihtiva edeceğinin bilinci ile yılmadan temkin ve sükûnet ile hareket ettiler.

Öte taraftan İngilizlerin umut ettiği bu dostluk, Osmanlı'nın Avrupa'daki siyasi çıkarlarına da yüzde yüz hizmet edecektir. Bu cihetten İngiltere pekâlâ Osmanlı'nın

---

[260] İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 15.

[261] İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 14, 15.

[262] İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 15.

[263] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 376, 427.

[264] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 119; Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 16,17; İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 124.

[265] Dereli, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 77,78; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 119,120; Kurat, *Türk İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış*, s. 6,7.

Akdeniz'deki en büyük rakibi olan İspanya'ya karşı bir denge unsuru olabilirdi. [266] Tehlikenin ayak seslerini işiten Türkler, Avrupa'da yükselen bir kuvvetin tüm Avrupa'yı kendi hâkimiyeti altına alarak Haçlı Seferleri örgütleyebilmesi ihtimaline karşı siyasi ve iktisadi açıdan zayıf devletleri destekleme ve himaye etme temel prensibi ile hareket edecektir. [267] Daha da açıklayıcı olmak gerekirse uzun vadede Osmanlı Devleti, Avrupa da kendisine rakip olabilecek devletlerin bir araya gelmesine müsaade etmeyerek böl ve yönet stratejisi ile hali hazırdaki parçalanmışlığı destekleyerek ve Prof. Dr. Halil İnalcık'ın tespitindeki gibi bugünkü "Avrupa Siyasî Coğrafyası" nın zuhurunda birinci dereceden söz sahibi olacaktır. [268] Esasen Osmanlı Devleti'nin ezeli rakibi olan Avrupalıların arasındaki bu oyun kurucu rolü birazdan Hz. Peygamber'in siyasi kimliğinin gölgesinde vereceğimiz örnekteki gibi tarihte ne ilk ne de son olacaktır.

Bilindiği üzere bir devlet başkanı sıfatı ile Hz Peygamber'in (SAV) Medine'ye hicret etmesinin akabinde gerçekleştirdiği ilk icraatı; sınırları belirlenmiş, esnek konfederasyon temellerine dayanan bir şehir devleti kurmak ve devletin anayasasını bir vesika (Medine Sözleşmesi) ile yazılı hale getirmek olmuştu. [269] Medine'deki Yahudi kabileleri de dâhil diğer Arap kabileleri bu konfederasyona idhâl edilmiş ve Hz. Peygamber (SAV), Müslümanların düşmanları ile itttifâk etmeyecekleri hususunda üyelerin ahidlerini almıştı.[270] Vesikaya idhâl edilen bu madde zaten aralarındaki tarifsiz düşmanlık nedeni ile bir araya gelip sağlam bir blok oluşturamayan Medine Yahudilerinin [271] muhtemel bir karışıklık durumunda hizipleşmesinin önüne geçmek ve Müslümanları arkadan bıçaklama ihtimalini bertaraf etmek içindi. [272]

---

[266] Wood, *Levant Kumanyası Tarihi*, s. 7, 8; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. ll,13. 23; İnalcık, Osmanlı ve Avrupa, s. 124.

[267] İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 124,125; İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 376,427.

[268] İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, s. 124.

[269]Muhammed Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, Beyan Yayınları, 2015, s. 102-103.

[270] Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, İstanbul, Beyan Yayınları, 2016, s. 252.

[271] Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 252.

Hz. Peygamber'den (SAV) sâdır olan bu firâset örneği Osmanlı Devlet adamları için bir şiâr olup tatbik edilmesi muhtemel her ittifakta temel dayanak noktasını oluşturabilirdi. İngilizler hususunda ise Osmanlı Türklerine karşı mücadele veren Haçlıların arasında İngilizlerin olmayışı Türklerin bu ada ahalisine karşı hasmâni duygular beslemesini önlemişti.[273] Bu sebepten mazileri temiz olan İngilizlerin ısrarcı dostluk taleplerinin Osmanlı Devleti'nin hem siyasi hem de ticari menfaatlerine hizmet edebileceği ihtimali düşünülmeye değer bulunarak kendilerine de bir takım imtiyâzların bahşedilmesine devletin istikbâli adına ılımlı yaklaşılacaktır.

Konuya Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ticari çıkarları penceresinden bakacak olursak da Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin İspanya'nın zımmında Katolik Kilisesi'nin karşısında aynı safta yer alması Türkler için kaçırılmaması gereken bir fırsattı. Zira Papalığın başlattığı ticarî ambargo nedeni ile başta savaş malzemeleri olmak üzere[274] Avrupa menşeli birçok üründen mahrum kalan [275] Osmanlı Devleti, uzun zamandır bu ambargoyu delebilmeye çabalamakta idi. Yakın gelecekte hayata geçirilmesi planlanan fetihlerin ve diğer atılımların tehirine sebebiyet veren bu ambargo, uzun vadede devam edecek olsa dahi Osmanlıların bir şekilde bu ittifakı delmesi gerekli idi.

Bu noktada Papa ile arası açılmış ve müttefik arayışı içerisinde olan kendi ifadeleri ile putperest olmayan [276] İngilizlerin kalay, kurşun demir, teneke ve çelik gibi dış pazara arz ettiği kaliteli mamullerin rotasını bu topraklara çevirebilmek tahmin

---

[272] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, 2. Baskı, İstanbul, Beyan Yayınları, 2017, s. 171-175.

[273] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 9.

[274] Parmaksızoğlu, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 53,54; Arıkan, "Sır Paul Rycaut: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir" *Osmanlı Araştırmaları,* XXII, İstanbul, 2003, s. 113; Tuğrul Arık, "Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı ve 1675 Senesine Kadarki Seyri" *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, C. XII, S. XLV, Ocak, 2016, s. 144.

[275] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s. 141; Faroqhi, *The Ottoman Empire And The World Around İt*, s. 148-149.

[276] Kurat, *Türk İngiliz İktisadi Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 8,105.

edilebileceğinden çok daha fazla fırsatlara vesile olabilirdi. [277] Nitekim ticari ilişkilerin başlatılmasına paralel söz konusu ambargoya ihanet eden İngilizler'e karşı Katolik dünyasının takındığı tavır, İngiltere'de ulus menfaatlerini her şeyin üstünde tutan milliyetçi bir akımın doğuşunu tetikleyecek, dahası reform hareketleri kapsamında kiliselerden sökülen çanların top dökümünde kullanılmak üzere Osmanlılara satılmasının önünü açacaktır. [278]

Ayrıca Osmanlılar keşiflerden sonra Amerika kıtasından Avrupa'ya akan külçe altın ve gümüşten istifade edebilmek adına Fransız, İngiliz, Hollandalı ve Venedikli tacirlerin faaliyetlerine müsâmaha göstermenin [279] devletin istikbali adına ne kadar elzem olduğunun farkında idiler. Ayrıca hayata geçirilmesi planlanan ve hali hazırda devam etmekte olan fetihler için silah sanayiinde hammaddeye duyulan ihtiyaç da her daim hatırda tutulmalıydı. Bu ihtiyacı temin etmek ise her fırsatta İngilizler tarafından gönül hoşnutluğu ile sunulan kaliteli İngiliz kalayı, çeliği ve kurşunu ile elbette mümkündü. [280] İlaveten İngilizlerin doğuya ihrâc ettiği kalay, kurşun, demir, çelik gibi nitelikli ham maddelerin savaş ve silah sanayisinin yanı sıra inşaat sahasında da kullanılıyor oluşu İngiltere ile resmi temasların başlatılmasını kaçınılmaz kılmaktaydı.[281]

2.1.3. Resmi Münasebetlerin Başlatılması

Türk-İngiliz münasebetlerinin tesisinde ve gelişmesinde başat rol İngilizlere aittir.[282] İlk temaslar, İngiltere'nin seçkin ve ileri gelen tacirleri tarafından kurulmuş Türkiye Kumpanyası adlı bir ticaret birliği adına resmi ve hususi olarak

---

[277] Faroqhi, *The Ottoman Empire And The World Around İt*, s. 151,153.

[278] Arıkan, Sır Paul Rycaut: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir, s. 113.

[279] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s. 162-167; Faroqhi, *The Ottoman Empire And The World Around İt*, s. 14,15.

[280] Faroqhı, *The Ottoman Empire And The World Around İt*, s. 14.

[281] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 24,25.

[282] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 1.

başlatılmıştır. [283] Bu sebepten böylesine mühim siyasi ve iktisadi bir vazifeyi kendisine misyon edinip iki asrı aşkın idâme ve ikâme ettiren kumpanyanın başlangıcına ve gelişimine bakmak lazım gelir.

Osmanlı Devleti ile tevassut olmaksızın ticaret yapmak üzere girişimde bulunan ilk İngiliz tacirinin, Anthony Jenkinson[284] olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Kanuni Sultan Süleyman'dan (1520-1566) bin bir zahmet ile alınan müsaadeyi fırsata çeviremeyen İngilizlerin risksiz ve garantici ticarî rehâvetleri 1575 yılına kadar devam edecektir. 1575 yılına gelindiğinde ise Londra'nın meşhur tüccarlarından Edward Osborne ve ortağı Richard Staper adında iki müteşebbis, Kraliçe ve müşavirleri ile yaptıkları uzun müzakereler neticesinde Papa'nın tüm gayretlerine ve İngiltere'deki dindar zümrelerin yaptığı tüm kulislere rağmen[285] Osmanlı memleketlerinde yapılması muhtemel bir ticaretin imkân ve şartlarını tetkîk etmek üzere kara yolu ile İstanbul'a iki ajan[286] gönderdiler. Bu iki ajanın isimleri Joseph Clement ve John Wright olarak bilinmektedir.[287]

İstanbul'da bir buçuk sene kadar kalarak, ciddi araştırmalarda bulunan bu iki ajan, patronlarını temsilen gönderilecek olan mümessil adına Bâb-ı Âli'den bir mürûr tezkeresi[288] almaya muvaffak oldular. [289] İstanbul'daki diğer Avrupalı milletlerin türlü

---

[283] Burian, *Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları*, s. 4.

[284] Burian, *Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları*, s. 6; Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 40-49; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 10-11; Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 12-17.

[285] Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 69.

[286] Ajan: Bir kimseyi ya da bir kuruluşu temsil eden ve işlerini yürüten temsilci. Bkz. Komisyon, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995, c. I, s. 60.

[287] Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 69,70; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 13; Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 6-8; Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol,* s. 15.

[288] Murûr Tezkiresi: Osmanlı topraklarında bir yerden bir yere seyahat edebilmek için alınması gerekli yol hükmü olarak nitelendirilen belgedir. Belgede adına düzenlenen şahsın boyu, göz rengi, sakalı, bıyığı gibi eşkâline dair bilgilerin yanı sıra silah taşıyıp taşımamasına dair izin de yer alırdı. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyât, 1994, s. 254, 255.

türlü entrikalarına rağmen alınabilmiş bu mürûr tezkeresi için İngiliz dış ticaretinin fitilini ateşleyen kibrit mesafesindedir desek abartmış olmayız. Vakit kaybetmeden İngiltere'ye dönen bu iki ajan, ellerindeki yol hükmünü patronlarına teslim ederler. Sıra Osmanlı topraklarında yapılacak ticaret için gönderilecek mümessili seçmeye gelir ve William Harborne' nun bu iş için yeterli kâbiliyete hâiz olduğu hususunda ittifâk edilir. [290]

Aradan çok geçmeden William Harborne, Joseph Clements'in rehberliğinde bir hizmetçisi ile beraber 1 Temmuz 1578 tarihinde Londra'dan yola çıkar. Harborne'nin yanında hüviyetini ve maksatlarını Bâb-ı Âli'ye arz etmek üzere Kraliçe Elizabeth tarafından yazılmış bir tavsiye mektubu olduğu da kaynaklarda zikredilmektedir. [291] Dönemin deniz yolculuğuna nisbetle hayli meşakkatli olsa da kara yolu üzerinden Hamburg, Lehistan, Eflâk, Boğdan' dan geçerek ve mezkûr mahallerdeki beylerle bizzat tanışarak 28 Ekim 1578 tarihinde İstanbul'a ulaşır. [292] Harborne, bu yolculuk esnasında o sıralarda Lehistanda Türk Elçisi vasfı ile bulunan ve saray tarafından mühim diplomatik vazifelerde istihdam edildiği bilinen Ahmet Çavuş ile beraber seyahat etme fırsatını yakalar. [293] Bu vesile ile Türk kültürü ve diplomatik ilişkileri hakkında epeyce malumat sahibi olduğu tahmin edilebilir. [294] Muhakkak ki Ahmet Çavuş ile tesis edilen bu dostluk burada kalmayacak ilerleyen zaman içerisinde Harborne' nun saraya vusûlünde nice kapılar açacaktır.

---

[289] Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 70, Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 15.

[290] Christine Laidlaw, *The British İn The Levant: Trade And Perceptions Of The Ottoman Empire İn The Eighteenth Century*, London: I.B. Tauris, 2010, s. 18-20.

[291] Burian, *Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları*, s. 6; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 14.

[292] Burian, *Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları*, s. 6; Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 70; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. II, 13, 14, 23; Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 7; Arıkan, Sır Paul Rycaut: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir, s. 110-139.

[293] Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 70.

[294] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 15.

2.1.4. İlk Ahidnâmenin Alınması

Harborne uzun ve çokça istifadeli bir seyâhatinin akabinde İstanbul'a gelmesi ile beraber bir taraftan ticari işler ile meşgul olurken diğer taraftan da hiç vakit kaybetmeden saraya yakın isimlerle irtibata geçer. Nihayet Sultan III. Murat'ın huzuruna kabule mazhar olur.[295] Mart 1579' da Sultan III. Murat tarafından Kraliçe Elizabeth'e hıtâben yazılmış şerefli ve dostâne bir nâme [296] ile İngiltere'ye döner. [297] Harborne ve patronları adına Osmanlı memleketlerinde ticaret yapma hakkını ihtiva eden mektupta Padişah ile Kraliçe arasında tesis edilecek bu dostane münasebetin devamlılığı arzu edilmiştir.[298]

Kraliçe Elizabeth'in Sultan III. Murat'a cevaben yazdığı 25 Ekim 1579 tarihli ikinci mektupta ise üç İngiliz tüccarı için bahşedilen bu lütuf ve himâyenin diğer İngilizleri de kapsaması arzu ediliyor ve buna mukabil Türk tüccarının da İngiltere'de icrâ edecekleri ticaret için azami kolaylıkların sağlanacağı taahhüt ediliyordu. [299] Mektupta Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında tesis edilecek bu geç kalınmış dostluğun bilhassa Türkler için ne kadar ehemmiyetli olduğuna yer yer sarih yer yer de üstü kapalı ibâreler ile işaret edilmiştir. Devam etmekte olan İran Harbi sebebi ile Türklerin ihtiyaç duyduğu kurşun, demir ve kalayın İngiltere'den kolaylıkla temin edilebileceği de mektupta vurgulanan bir başka ayrıntıdır. Dikkatle tanzîm edilen mektupta İngiltere'den ithâl edilecek yüksek kalitede kumaşların ve değerli birçok ticaret emtiasının Osmanlı ekonomisine getirilerinden de söz edilmiştir. Mektupta en

---

[295] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 26.

[296] Mektubun Türkçe metni için bkz. Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 120-122; Uzunçarşılı, XIX. Asır Başlarına Kadar Türk- İngiliz Münasebetine Dair Vesikalar, s. 51, Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 18-28.

[297] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 23-24; Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 16; Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 8, 9.

[298] Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 23; Altınay, *XVI. Asırda Türkler ve Kraliçe Elizabeth*, s. 5,6.

[299] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 25; Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 17; Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 9-11.

önemli detay ise Katolik mezhebine karşı Protestanlığın müdâfâsını vazîfe edinmiş görünen kraliçenin İngiltere'yi putperestlere yani Katoliklere düşman hakiki bir Hristiyan olarak nitelemesi ve bu cihetle Osmanlılar ile bir çeşit inanç beraberliği içerisinde oldukları imâsına yer verilmesidir. [300] Mektubun bir bölümünde ise Kraliçe, Osmanlı memleketlerinde korsanlar tarafından esir edilen kürek mahkûmu İngilizlerin serbest bırakılmasını rica etmektedir.[301]

Kraliçe tarafından cevaben yazılmış ikinci mektup ve beraberindeki nice kıymetli hediyeler ile ikinci defa İstanbul'a gelen Harborne, mektubu ve hediyeleri saraya ulaştırır ve hız kesmeden ticari faaliyetlerine kaldığı yerden devam eder. Nihayet takip ettiği yoğun siyaset semeresini verir ve Evâil-i Rebi'ül-Âhir 988 (16-25 Mayıs 1580) de İngilizlerin Osmanlı memleketlerinde kendi bayrakları altında serbestçe ticaret yapabileceklerini garantileyen ilk ahidnâmeyi almayı başarır. [302] Venediklilere ve Fransızlara verilen önceki ahidnâmeler örnek alınarak 22 maddeden mürekkep olarak tanzim edilen [303] bu vesika, Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında ilk resmî antlaşma olmakla ayrı bir ehemmiyete hâizdir. Lakin bilinmelidir ki bu antlaşma iki devlet arasında karşılıklı bir muâhede olmayıp III. Murat tarafından Kraliçe Elizabeth'in zımnında İngilizlere bahşedilen bir lütuf ve ihsan mahiyetindedir.[304]

İngilizler'e verilen 1580 tarihli ilk imtiyâznâme, İngiliz tebaanın mahalli yargıdan muaf tutulması, ticaret gemilerinin limanlara giriş-çıkış izni ve İngiliz tacirlerin Osmanlı memleketlerinde kara ve deniz hudutları dâhilinde icra edecekleri ticaretin güvence altına alınması, konsolos tayini ve tercüman hakkı gibi temel ve zaruri

---

[300] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 26,30. Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 17; Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 29.

[301] Altınay, *XVI. Asırda Türkler ve Kraliçe Elizabeth*, s. 7,8.

[302] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 18,27 Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 31-41; Laidlaw, *The British İn The Levant,* s. 20-21

[303] Ahidnâmenin Türkçe metni ve İngilizce tercümesi için bkz. Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 123-131. Ayrıca Kurat, "İngiliz Devlet Arşivinde Ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair", *AÜDTCFD,* Ankara, 1949, c. VII, S. I, s. 1-27.

[304] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 32-33.

ayrıcalıklara muhtevîdir. Fransız ve Venediklilere bahşedilen kapitülasyonlar örnek alınarak tanzim edilen vesika, mukaddem imtiyâznâmeler ile mukayese edildiğinde hemen hemen aynı hukuki yaptırımlara hâiz olduğu görülecektir. [305] Lakin İngilizlerin Bâb-ı Âli ile tesis ettikleri ilk resmi temasın vermiş olduğu acemilikten olsa gerek ki söz konusu ayrıcalıklar, Fransızlara bahşedilen ayrıcalıklar kadar kuşatıcı değildir. [306]

2.1.5 Levant Kumpanyası'nın Kuruluşu

İngilizler, kendi bayrakları altında ticaret yapabilmelerine müsaade eden imtiyâzları elde etmekle ilk merhaleyi atlatmıştı. Şimdi geriye Osmanlı makamları tarafından bahşedilen bu ayrıcalıkların pratikte uygulanabilirliğini garanti altına almak ve çıkması muhtemel tüm problemlere rağmen bu ticareti idame ettirebilmek kalıyordu.

Edward Osborne ve Richard Staper, Moskova Kumpanyası'nın faaliyetlerini referans göstererek [307] Bâb-ı Âli nezdinde tek bir kurum çatısı altında muhatap alınmanın getireceği azami kolaylıkları da ileri sürerek Osmanlı memleketlerindeki ticareti idare edecek bir kumpanya kurulması için harekete geçtiler.[308] Kraliyet ile sürdürülen uzun müzakerelerden neticesinde Kraliçenin de izni ile Edward Osborne ve Richard Staper' ın da aralarında bulunduğu 12 üye artı iki hükümet mümessilinden oluşan ve ilerleyen yıllarda Levant Kumpanyası adı ile şöhret bulacak Türkiye Kumpanyası kuruldu. [309] Kraliçenin hususi izni ile 11 Eylül 1981 tarihinde kurulan şirket ile Osmanlı memleketlerinde ticaret yapma hakkı tüm İngilizlere yasaklanarak yedi yıllığına bu şirkete tevdi ediliyordu. Bu müsaadenin olası bir başarısızlık durumunda ise kraliyet tarafından geri alınması muvaffakiyetleri durumunda ise ikinci

---

[305] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 27; Bozkurt, *Kapitülasyon Rejimi Üzerine*, s. 58.

[306] Bozkurt, *Kapitülasyon Rejimi Üzerine*, s. 58.

[307] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 18.

[308] Laidlaw, *The British İn The Levant,* s. 19-21.

[309] Ayrıca bkz. Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 19-35; Goffman, *The Ottoman Empire And Early Modern Europe*, s. 195-197.

bir yedi yıl daha yenilenmesi şirketin kuruluş sözleşmesinde yer alan en önemli detaylardan biridir. [310]

Osmanlı topraklarında İngilizler adına ticaret yapabilme inhisârını tekelinde bulunduran şirketin Doğu Akdeniz ticaretindeki Fransız, Venedikli ve Osmanlı rakiplerine kıyasla kendi milletinden tacirleri saf dışı bırakıyor oluşu şirketin büyümesinde ve pazardaki payını yükseltmesinde büyük avantajlar sağlayacaktır. Ayrıca diğer imtiyâz sahibi hükümetler konsolos ve balyos adı altındaki ticari denetim vazifeleri için tensib edilen makamlara politikacı ya da diplomat vasfına hâiz şahsiyetlerin atanmalarını uygun görürken İngilizler merkatilist politikalarından ötürü [311] tercihlerini Harborne gibi ticaret hayatına aşina şahsiyetlerden yana kullanarak tabiri caiz ise işi ehline teslim etmişlerdir.[312]

Osmanlı sultanlarının himayesinde ihsan edilen ahidnâmelerde kendilerine verilen kapsamlı güvence ile Akdeniz'e inen ticari gemiler ile inkişaf eden İngiliz dış ticareti, bunu şüphesiz Osmanlı Padişahlarının müsamaha ve inayetine borçludur. [313] Sadece verilen imtiyâznâmeler ile değil ticaret güzergâhları üzerindeki eyâletlerin beylerine, yetkililerine, kadılarına hatta gümrük memurlarına varıncaya kadar gönderilen emirler ve fermanlar sayesinde İngiliz tacirlere uğradıkları limanlarda rahatsızlık verilmemiş ve her türlü azâmi kolaylık sağlanmış[314] ve İngilizlerin dış ticaret hacmi günden güne büyüyerek diğer devlet ve milletlerle rekabet edebilecek seviyeye ulaşmıştır.

İktisadın siyasete eşdeğer hatta daha ehem tutulduğu İngiliz cephesinden bakıldığında Türk-İngiliz münasebetlerine dair atılan bu adımların geliştirilmesinde

---

[310] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 18; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 43,44; Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 11,12.

[311] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisâdi ve İctimâi Tarihi (1453-1559),* c. II, 2. Basım, Tekin Yayınevi, Ekim, 1979, s. 195.

[312] Goffman, *The Ottoman Empire And Early Modern Europe,* s. 195-197.

[313] Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 63.

[314] Dereli, *Kraliçe Elizabeth Döneminde Türkler ve İngilizler*, s. 63.

Levant Kumpanyası'nın payı büyüktür. Kumpanya, yakaladığı başarı ve kraliyetin desteği ile kuruluşundan fesih edildiği 19 Mayıs 1825'e kadar (XIX. yüzyılda geçirdiği duraklamayı hariç sayarsak) İngiliz dış ticaretinde inkâr edilemez ölçüde söz sahibi olmuştur. [315]

[315] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 43, 44.

2.1.6. Osmanlı Devleti Tarafından İngiltere'ye Verilen Ahidnâmeler [316]

1) Evail-i Rebi'ul Ahir 988/16-25 Mayıs 1580, III. Murat (1546-1595)-I. Elizabeth (1558-1603) Büyükelçi Wiliam Harborne (1579-1589) [317]

2) 29 Muharrem 1002/ 25 Ekim 1593, III. Murat (1546-1595)-I. Elizabeth (1558-1603) Edward Barton (1588-1597) [318]

3) Evâhır-ı Cemâziye'l Âhir 1010/ 17-26 Aralık 1601, III. Mehmet(1595-1603)-I. Elizabeth (1558-1603) Henry Lello (1597-1607) [319]

4) Evahır-ı Zilhicce 1012/ 21-30 Mayıs 1604, I. Ahmet (1603-1617) -I. Jacques (1603-1625) Sir Thomas Glover (1606-1611) [320]

5) Evail-i Rebiu'l Ahir 1023/ 11-20 Mayıs 1614, I. Ahmet (1603-1617)- I. Jacques (1603-1625), Paul Pindar (1611-1620)[321]

6) 1622, II. Osman (1618-1622)-I. Jacques (1603-1625) Sir Thomas Roe (1621-1628)

7) 1624, IV. Murat(1623-1640) -I. Jacques (1603-1625) Sir Thomas Roe (1621-1628)

---

[316] Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 18, 33, 34. İstanbul'daki Büyükelçilerin tam listesi için bkz. Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 250 vd.

[317] 1580 tarihli ahidnâmenin Türkçe tam metni Kurat, a.g.e. s. 182-186; İngilizce metni için Dereli, a.g.e. s. 125-131; Süleymaniye, Esad Efendi Ktb. 3345 nr. Münşeat Mecmuası'nda (170a-172a) tamama çok yakın bir metni bulunmaktadır. Ayrıca BOA, Mühimme Defteri nr. XLIII, 246, 247'de tamamlanmamış bir metni bulunmaktadır.

[318] BOA Mühimme nr. XLIII, s. 96. Uzunçarşılı, a.g.m. s. 616-617, Belge III ve 29 Muharrem 1002 tarihli Mühimme, nr. LXXI, s. 68-69; Uzunçarşılı, a. g. m. s. 620-622 nâme-i hümâyûnlar verilen ahidnâmeyi teyid etmektedir.

[319] Feridun Ahmed Bey, *Mecmua-i Münşeati's-Selatin*, İstanbul, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1275, Takvimhane-i, c. II, s. 473-477.

[320] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 34'den naklen bu imtiyâznâmenin orjinali British Library Oriaental Mss. , Cotton Roll. XIV. 10'dadır.

[321] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 34'den naklen bu imtiyâznâmenin orjinali British Library Turkish Mss. Or. 3338'dedir.

8) 1641, I. İbrahim (1640-1648) -I. Charles (1625-1649)Sir Sackville Crowe (1633-1647)

9) 1662, IV. Mehmet (1648-1687)-II. Charles (1660-1685) Heneage Finch (1661-1669) [322]

10) Evâsıt-ı Cemâziye'l Ahir 1086/ 12-21 Eylül 1675, IV. Mehmet (1648-1687) -II. Charles (1660-1685) Sir John Finch (1672-1681)

11) 1774, I. Abdülhamit(1774-1789)-III. George (1760-1820) John Murray (1765-1775)

12) 1799, III. Selim (1789-1807)-III. George (1760-1820) Spencer Smith (1795-1799) [323]

13) 18 Zilkade 1223/ 5 Ocak 1809 II. Mahmut(1808-1839) III. George (1760-1820) Robert Adair (1809-1810)

14) 25 Cemaziye'l Evvel 1254/ 16 Ağustos 1838 II. Mahmut(1808-1839)-Kraliçe Victoria (1837-1901)

15) 18 Şevval 1277/ 29 Nisan 1861 I. Abdülmecid (1839-1861)- Kraliçe Victoria (1837-1901)

---

[322] IV. Murat ve Sultan İbrahim'in saltanatlarından eski ahidnâmeler aynen yenilenmiştir. Evâil-i Şaban 1061/ 20-29 Temmuz 1651 tarihli imtiyâznâmenin orijinal metni British Library Turkish Miss. Sloane 3265'dedir Kütükoğlu, a. g. e. s. 36'dan naklen.

[323] Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 34. İstanbuldaki büyükelçilerin tam listesi için bkz. Wood, *A History of the Levant Company*, s. 250 vd.

2.1.7. 1675 Tarihli Ahidnâmenin Önemi

İlk ahidnâmenin elde edildiği 1580 yılından Levant Kumpanyası'nın fesh edildiği 1799 yılına kadar geçen 219 yıl içerisinde Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye verdiği ahidnâmelerin sayısı on birdir. [324] 1580 tarihli ahidnâmeden sonra hem İngiliz tacirlerin zaman içerisinde gelişen ve değişen ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda ek maddeler ilave edilmek sureti ile hem de her yeni padişahın tahta cülüsü ile beraber adet veçhi üzere seleflerinin vermiş olduğu beratları ve fermanları yenilemesi kabilinden [325] ahidnâmeler, ana taslağı sabit kalarak yeni maddelerin ve yer yer izahların ilavesi ile genişletilerek yenilenmiştir.[326] Tecdid safhasında çoğu defa mevcut yürürlükteki maddelerin tatbikatında yaşanan sıkıntılardan dolayı izah cihetinden tavzihe yer verildiği de bariz şekilde görülmektedir. Aynı zamanda ilave maddelerle yinelenen ahidnâme metinlerinde Bâb-ı Âli'nin ahidnâmenin muktezası mucibince amel olunması hususundaki tekidleri ve aksini icra edenlere karşı tehditleri de dikkati çeken bir başka husustur.

1675 yılına kadar İngilizlerin Bâb-ı Âli'den elde ettikleri ayrıcalıklar, Venediklilerin ve Fransızların mükteseb oldukları ayrıcalıklar kadar kapsamlı değildir. Eylül 1675'te ise Sultan IV. Mehmet tarafından bahşedilen imtiyâznâme ile önceki ayrıcalıklar kesinleşmiş [327] ve İngilizler, en ziyade müsadeye mazhar millet konumuna terfi ederek Bâb-ı Âli nezdinde Fransızlara eşit kılınmıştır. Ayrıca 1675 tarihli ahidnâme, tek taraflı usul üzere İngilizlere bahşedilen ahidnâmelerin en sonuncusu ve seleflerine nisbetle en kapsayıcısıdır. Bundan sonraki dönemde her yeni padişahın tahta cülüsünde verilen ayrıcalıklar teyid edilmekle kalacak yeni maddeler ilave

---

[324] Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 34.

[325] Parmaksızoğlu, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 55.

[326] Cemaleddin-Asador, *Ecânibin Memâlik-i Osmaniyede Hâiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliyye*, s. 12,13; Bozkurt, *Kapitülasyon Rejimi Üzerine* s. 57

[327] Bozkurt, *Kapitülasyon Rejimi Üzerine* s. 57

edilmeyecektir. [328] Nitekim 1675 tarihli ahidnâmeden sonra XIX. yüzyılın başlarına değin yeni maddeler ilave edilmeksizin mevcut ahidnâme metni yenilenerek Osmanlı-İngiliz münasebetleri devam ettirilmiştir. [329]

Konumuz dâhilinde tahlilinde bulunacağımız 1675 tarihli ahidnâmede de ilkten ilave edilen ve tekid babından yinelenen maddeler mevcuttur. Şu kadarı var ki yürürlükteki maddelerin evveliyatına bakıldığında izah niteliğindeki yinelemelerin ekseriyetle uygulama sürecinde her iki taraftan sadır olan kasdi ya da ihmali kusurlar neticesinde yaşanan aksaklıkların düzeltilmesine yönelik olduğu görülmektedir. Bu da göstermektedir ki Osmanlı makamları, ekonomiye müdahale noktasındaki emir ve buyrukların sadarat makamından (İstanbul) uzaklaştıkça Osmanlı tebaası üzerindeki şiddeti ve etkisi azalmakta ve bu durum tatbik ve denetimde yaşanan zafiyet ve sıkıntı şeklinde karşılık bulmaktadır. Buna bir örnek vermek gerekirse gümrük resminin %3 oranında tahsil edileceği defaatle vurgulanmasına rağmen bu emrin İstanbul'da hüve hüvesine icra edildiği lakin diğer limanlarda bu oranın %20 lere baliğ olduğu bilinmekte [330] ve sırf bu illetten elçi ve konsolosların Bâb-ı Âli kapılarını aşındırdığı çoğu kaynakta etraflıca zikredilmektedir.[331]

Bu sebepten incelemesinde bulunduğumuz 1675 tarihli imtiyâznâme öncesini ve sonrasını kuşatıcı olması sebebi ile hususi kritik bir öneme hâizdir. Bir de bu ehemmiyetinden ötürü olsa gerek söz konusu ahidnâmenin eksiksiz bir nüshasının Osmanlı arşivlerinde müstakil olarak muhafaza ediliyor oluşu ve *Muâhadât Mecmûası*'nda da 1675 öncesindeki seleflerine yer verilmediği halde bu tarihli

---

[328] Arık, *Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı*, s. 146,147; Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 40.

[329] Arık, "XIX. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı-İngiliz İktisadi İlişkileri", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, MÜSBE, İstanbul, 2015, s. 60.

[330] Arık, XIX. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı-İngiliz İktisadi İlişkileri, s. 60,61.

[331] Osmanlı-Levant ticaretinde yaşanan sıkıntıların arka planı için bkz. Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, İzmir and İstanbul*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

ahidnâmeye tıpkıbasımla yer verilmiş olması bizleri çalışmamızı bu ahidnâme üzerinden devam ettirmeye sevk etmiştir.

Ayrıca 1675 tarihli ahidnâme, 1838 Balta Limanı Antlaşması'na kadar yürürlükte kalmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin tek taraflı ihsan ettiği son imtiyâznâme olmakla hususi bir öneme hâizdir. Zira Osmanlı-İngiliz münasebetlerinde 1800'lerin başlarından itibaren Osmanlı Devletinin içerisinde bulunduğu siyasi ve iktisadi çalkantılardan ötürü evvela 1809 Kal'a-i Sultaniyye ve takiben 1838 Balta Limanı Antlaşmaları ile ahidnâmelerin en belirgin özelliği olan tek taraflı ihsan edilme usulü terk edilerek karşılıklı müzakerelere dayandırılan antlaşmalar devrine girilmiş [332] ve Osmanlı-İngiliz ikileminde mütekabiliyet ilkesinin esas alındığı yeni bir dönem başlamıştır.

1675 tarihli ahidnâme-i hümâyûn ile Venediklilere ve Fransızlara verilen ahidnâmelerdeki şartlar ve maddeler İngiltere'ye de verilmekte böylece İngilizler'e taahhüt edilen ayrıcalıklar, Venediklilere ve Fransızlara önceden verilen ayrıcalıklara eşitlenmiş bu ahidnâme ile İngiltere en ziyade müsaadeye mazhar millet konumuna terfi etmiştir. 1675 tarihli bu ahidnâme, İngilizler'e bahşedilen ahidnâmelerin sonuncusu ve seleflerine nisbetle en kapsayıcısıdır. Bundan sonraki dönemde her yeni padişahın tahta cülüsünde verilen ayrıcalıklar teyid edilmekle kalacak yeni maddeler ilave edilmeyecektir. [333] Nitekim 1675 tarihli ahidnâmeden sonra XIX. yüzyılın başlarına değin yeni maddeler ilave edilmeksizin mevcut yürürlükteki ahidnâme yenilenerek Osmanlı-İngiliz münasebetleri devam ettirilmiştir. [334]

Osmanlı-İngiliz münasebetlerinde 1800'lerin başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasi ve iktisadi çalkantılardan ötürü evvela 1809 Kal'a-i Sultaniyye ve takiben 1838 Balta Limanı Antlaşması ile ahidnâmelerin en belirgin özelliği olan tek taraflı ihsan edilme usulü terk edilerek karşılıklı müzakerelere

---

[332] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 40.

[333] Arık, Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı s. 146,147; Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 40.

[334] Arık, XIX. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı-İngiliz İktisadi İlişkileri, s. 60.

dayandırılan antlaşmalar devrine girilerek [335] Osmanlı-İngiliz ikileminde mütekabiliyet ilkesinin esas alındığı yeni bir dönem başlamıştır.

[335] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 40.

2.2. OSMANLI DEVLETİ' NİN İNGİLTERE'YE VERDİĞİ 1675 (H. 1086) TARİHLİ İMTİYÂZNÂMENİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN İNCELENMESİ

Ticari, siyasi ya da seyahat amaçlı İslâm topraklarına gelen müste'menlere tanınan temel hak ve ayrıcalıkların son dönemde kaleme alınan eserlerde müstakil başlıklar altında incelendiğini görmekteyiz. Füru-ı fıkha kaynaklık eden ilk dönem eserlerde ise müste'menin gayr-ı müslim olması hasebi ile İslâm devletinin vatandaşı olan zimmîler ile eşit statüde olduğu kabulünden yola çıkarak bir takım farklılıklarla aynı hak ve hürriyetlere sahip olacağına hükmedilmesinden olsa gerek ki yer yer bu eşitlik vurgulanarak müste'mene ait ahkâmın ayrıca zikredilmesine ihtiyaç görülmemiştir. Bu sebepten mesele muhtelif başlıklar altında dağınık olarak işlenmiştir.

Fıkhî açıdan değerlendirmelerine geçmeden önce araştırmamıza konu olan 1675 tarihli imtiyâznâme maddelerini Mübahat Kütükoğlu'nun *"Balta Limanına Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1850"* isimli eserinde yaptığı tasniften hareketle siyasi ve idari, adli, iktisadi ve şahsi olarak dört ana başlık altında sınıflandırdık. Fakat mezkûr eserdeki maddelerin tasnifini birebir almayıp bazı meselelerin fıkhi kaynaklarda bütüncül olarak ele alınması sebebi ile konut dokunulmazlığı gibi bazı maddelerin farklı ana başlıklar altında tahlil edilmesini uygun bulduk.

2.2.1. Siyasi ve İdari Nitelikteki İmtiyâzlar

2.2.1.1. İngiliz Müste'menlerin Can ve Mal Güvenliğini Temin Eden Maddeler

- Osmanlı memleketlerinden denize açılan donanma, kadırga ve sair gemiler, Cezâyir, Tunus, Trabluslu beyler ve kaptanlar, açık denizlerde İngiliz ya da İngiliz bayrağı altında seyreden gemilere rastlar ise iki ülke arasındaki dostluk ve sadâkat münasebeti gereğince bu gemileri yollarından alıkoyamaz, gemilerinizde düşman vardır diye arayamaz hiçbir bahane ile rahatsızlık ya da zarar ve ziyan veremezler. Ahidnâmeye muhalif olarak aksini icra edenler cezasız bırakılmayacaktır.
- İstanbul'a gelmekte olan gemiler rüzgâr ve hava muhalefeti nedeni ile Kefe veya civarında Karadeniz'de herhangi bir limana sığınmak mecburiyetinde kalırsa kendi rızaları ile satmadıkları müddetçe mallarını gemiden çıkartmaları hususunda ısrar edilmeyecektir.
- Tehlikeli yerlerde İngiliz gemileri ve içindeki mürettebat ile beraber malların korunmasını mahallin hâkimleri sağlayacak demirledikleri limanlarda ihtiyaçlarını temin etmek ve eşya yüklemek üzere araba tutmalarına mani olunmayacak, kendi rızaları ile mallarını limana çıkartmadıkça gümrük alınmayacaktır.
- Eğer gemiler ve kalyonlar fırtınada bir zarara uğrar liman ve iskelelere sığınmak isterlerse hasse gemileri yardımlarına koşacak, kumandan, kaptan ve mürettebatına rütbe esasına göre saygı ve ihtimam gösterilecektir.
- Eğer gemiler karaya oturmuşsa beylerbeyiler, kadılar ve hâkimler ve ilgili subaylar üzerlerine düşen vazifeyi ifa edecek gemiye ait kıyıya vuran mallar ve eşyalar sahiplerine teslim olunacaktır. Mürettebata ait eşyalar, mallar ve kıyafetler yağmalanmışsa araştırılıp bulunacak ve sahiplerine iade edilecek.
- Fırtına vuku bulduğunda yollarına devam edemezlerse gemide bulunanlara paraları ile erzaklarını temin etmek hususunda yardım edilecektir.
- Fırtına, İngiliz gemilerini karaya atarsa beyler ve kadılar kendilerine yardım ederek kurtulan mallarını iade edeceklerdir.
- Osmanlı kara sularında Türklere ait gemi, kadırga ve donanmalar İngiliz gemileriyle karşılaştıklarında taraflar birbirlerine dostluk gösterecek ve karşı tarafa herhangi bir zarar vermekten kaçınacaktır.

- İngilizlere ait bir gemi yağmaya uğradığı takdirde malları ve adamları buldurulup iade ettirilecek ve bunu yapanlar cezasız bırakılmayacaktır.[336]

İslâm topraklarına gelen müste'menlerin canları, malları ve izzeti nefislerini alakadar eden her türlü hakları elde ettikleri emân neticesinde İslâm devletinin himayesi ve güvencesi altındadır. Bu sebepten kendilerine seyahat, ikamet, ibadet ve ticaret vb. gibi hususlarda maddi ve manevi şahsiyetlerini ihlal edecek her türden eza, cefa ya da muamelenin yapılması zinhar yasaktır. Bu himaye gereğince emân altındaki kimseleri öldürmek, esir etmek, köleleştirmek, mallarını ganimet sayıp yağmalamak Hz. Allah'ın adıyla verilen ahdin ihlal edilmesi demek olacağı için kati surette haram kılınmıştır. [337]

"Eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır."[338] *"Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur."*[339] mealindeki ayetlerde ve gerçek bir mümini vasıflarken ahdine olan sadâkatini vurgulayan nice ayet-i kerime ve hadislerden bildiğimiz üzere verilen bir ahde vefa göstermek İslâm Dini'nin şiârıdır. Bu sebepten incelediğimiz ahidnâmenin ilk maddelerinde de tesbit ettiğimiz üzere bu husus defaatle dile getirilmiş; devletin her kademesinde âmirinden memuruna rütbelisinden yetkilisine değin hiçkimsenin verilen ahdin ve güvencenin hılâfına bir tutum sergilemesi yasaklanmıştır. Bununla birlikte ahidnâmenin hılâfına İngiliz müste'men taifesine çeşitli şekillerle ezâ ettikleri tesbit edilen şahısların cezalandırılacakları ve verdikleri zararların tazmin ettirileceği vurgulanmaktadır.

---

[336] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

[337] Serahsî, *Şerhu's Siyer-i'l Kebîr*, c. I, s. 175, 176; İbn-i Abidin, *Reddu'l Muhtâr*, c. VI, s. 275, 276; Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye*, c. III, s. 335, 336; Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmi ve Edilletuhu*, c. VI, s. 429, 430; Zuhaylî, Âsâru'l Harb fi'l Fıkhi'l İslâmî, s. 245-247; Zuhaylî, "Emân", *DİA*, 1995, c.XI, s:79-81.

[338] Tevbe 9/6.

[339] İsra, 34.

2.2.1.2. Konsolosluk Hakkı ve Tayininine İlişkin Maddeler

- Halep, İskenderiye, Trablusşam, Cezâyir, Tunus, Trablusgarb, Sakız, İzmir, Mısır vs. yerlere gönderilen İngiltere elçi ve konsoloslarının tayin ve değiştirilmesine hiçbir surette karışılmayacaktır.
- İngiltereli ve İngiliz bayrağı altında ticaret yapan gemilerin ithal ve ihraç ettiği mallar adına ödeyecekleri konsolosluk hakkı kusursuz eda olunacaktır.
- İngiliz ve İngiliz bayrağı altında ticaret yapan gemilere mallarını yükleyen müslüman, müste'men, zimmî ya da harbi tacirler dahi konsolosluk hakkını ödeyeceklerdir.[340]

Müste'men tüccara Osmanlı toprakları dâhilinde ticaret yapabilme imkânı sağlayan ahidnâmelerin taraf devlet adına siyasi, iktisadi, adli vb. birçok cihetten somut ve nitelikli avantajlara zemin hazırladığından önceki bölümlerde bahsetmiştik. Hiç şüphesiz bu mezkûr avantajların en mühimi, ahidnâmelerin ilgili maddeleri gereğince taraf devletlere Osmanlı hudutları dâhilinde kendi devletlerini temsilen elçi ve konsolos bulundurma hakkının tanınması ve Osmanlı makamlarının müdahalesi olmaksızın taraf devletlerin elçi ve konsoloslarının tayin ve değişikliklerinde serbest bırakılmasıdır.

Umumi olarak uluslararası ilişkilerde bir devletin diğer bir devleti resmi ve siyasi açıdan tanıdığının en bariz göstergesinin elçilik ve konsolosluk makamının olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan bahşedilen mezkûr maddeler, imtiyâznâmeler özelinde siyasi ayrıcalıkların en mühimini temsil etmektedir. Nitekim bu kanaatimizi ahidnâmelerin elde edilme sürecinde ardardarda yapılan üst düzey ziyaretler ve bu sürece eşlik eden uzun soluklu müzakereler desteklemektedir. Ahidnâmelerin elde edilmesini teşkil eden tüm bu süreçten ve sonrasında bahşedilen ilgili ahidnâme maddelerinden anladığımız üzere elçilik ve konsolosluk makamı ahidnâmeli devletler ile Bâb-ı Âli arasında her iki taraf devletin resmi makamları tarafından siyasi, ticari ve resmi hüviyetleri tanınmış ve de her iki devlet nezdinde kendi yetki sınırları dâhilinde bir takım salahiyetlerle donatılmış aracı makamlardır. Zaten tesbit ettiğimiz bu tanım,

[340] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

klasik uluslararası devletler hukuku alanında yazılmış eserlerde bu makamlar için zikredilen tanımlarla da örtüşmektedir. Örneğin kısa ve öz yapılan bir tarifte konsolos; bir devletin ticari ve iktisadi menfaatlerini gözeten ve vatandaşlarını himaye etmek üzere yabancı memleketlere tayin edilen diplomatik temsilci[341] olarak tanımlanmaktadır.

Konsolosluk müessesesinin zuhurunda birinci dereceden müsebbib olan İslâm'dır. [342] Haçlı seferleri sırasında haçlı orduları ile birlikte doğu memleketlerine gelen tacirler, depo olarak kullanmak üzere hanlar tutmuşlar ve getirdikleri malları satabilmek için çarşı ve pazarlarda tezgâhlar kurmuşlardır. Orta Çağ'ın hâkim hukuk anlayışı olan *"Kanunların Şahsiliği"* ilkesince [343] bu ticari müesseseler sahiplerinin kendi milli kanunlarına tabi oldukları için zaman içerisinde bu kesim ticaret erbabının hukuki işlerini himaye ve idare edecek bir makama ihtiyaç hâsıl olmuş ve bu ihtiyaç neticesinde konsolosluk makamı tesis edilmiştir. [344] İlgili imtiyâznâme maddelerinde de Orta Çağ'ın bu hâkim hukuk prensibini temsil eden makama, etraflıca yer verildiği görülmektedir. Osmanlı memleketlerinde elçi ve konsolos bulundurabilme yetkisine hâiz olan ahidnâmeli devletler, bu yetki kapsamında Osmanlı şehir ve limanlarında ikamet eden vatandaşlarının ölüm, veraset, borç, kefalet, nikâh vb. gibi resmi, adli ve idari işlerine nezaret edebilmek ve milletinin ticaretini bizzat himaye edebilmek adına bilhassa imparatorluğun belli başlı ticaret merkezlerinde elçi ve konsolos bulundurabilme ve bu elçi ve konsolosların tayininde serbestiyet hakkı kazanmışlardır. [345]

---

[341] Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, s. 384, Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *DİA*, 2002, c. XXVI, s. 178-180.

[342] Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, s. 83

[343] Taner, *Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgası*, s: 724,725; Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, s. 153-155; Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, s. 1.

[344] Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, s. 84.

[345] Kütükoğlu, "Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti" *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Aralık, 2011, s. 151.

Tesisine müsaade edilen bu iki makam sayesinde Osmanlı Devleti, himâyesini üstlenmeyi teahhüt ettiği müste'men taife için hem kendi hem de taraf millet nezdinde ilk hitapta ulaşılabilirliği mümkün aracı bir vasıta makamı kılmayı hedeflemiştir. Böylelikle yürütülmekte olan siyasi, idari ve ticari ilişkilerin devamlılığı aksamadan süreklilik kazanmıştır. Lakin şu kadarı var ki incelediğimiz ahidnâme özelinde de tesbit ettiğimiz üzere taraf devletlerin hangi şehirlerde konsolos ve elçi bulunduracağı onların ihtiyari tercihlerine bırakılmamış; bu şehirler özellikle kalem kalem zikredilmiştir.

İmtiyâz sahibi ahidnâmeli devletler özelde ise İngiltere, bahsettiğimiz meşru temsil hakkının çatısı altında büyük ölçüde deniz yolu ile yapılan Osmanlı dış ticaretinin can damarları mesabesinde addedebileceğimiz İstanbul, İzmir, Selanik, Beyrut, İskenderun, Trabzon, Halep, İskenderiye, Trablusşam, Cezâyir, Tunus, Trablusgarb, Sakız, Mısır vb. gibi sahil şehirlerinde konsolosluklar açmışlardır. [346] Açılan bu konsolosluklara ticaret erbabı yetkililerin yanı sıra içeride ve dışarıda temaslar sağlayabilmek adına görev ve yetkilerinin sınırları, dönemin padişahının beratı ile tayin ve tahdid edilmiş konsolos, balyos[347] ve emin[348] adı altında hususi temsilciler yerleştirilmiştir. [349] Önceleri İstanbul'daki elçiler, Bâb-ı Âlî nezdinde konsolos muamelesi görmüş iken sonraları sadârat makamı tarafından kendi milletlerini temsilen büyükelçi olarak addedilmiş; sair liman ve şehirlere konsolos, balyos ve tercüman tayini bu büyükelçinin hususi iznine bağlanmıştır.[350]

---

[346] Kütükoğlu, Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti, s. 151.

[347] Balyos, ilk zamanlar Osmanlı Devleti nezdinde daimi Venedik elçileri için kullanılan diplomatik bir tabir olup zamanla diğer devlet temsilcileri için konsolos ünvanının karşılığı olarak kullanılmıştır. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarihi ve Deyimler Sözlüğü*, c. I, s. 157,158.

[348] Emin, kendisine itimad edilen, güvenilir anlamına gelen bu kelime, Osmanlı Devleti'nin muhtelif kademelerinde istihdam edilen memurlar için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarihi ve Deyimler Sözlüğü*, c. I, s. 525; Buradaki mahalli bağlamında ise iskele ve limanlarda konsolosluk harçlarının toplanması hususunda yetkilendirilmiş kimse demektir.

[349] İnalcık, "İmtiyâzât", *DİA*, s. 246.

[350] İnalcık, "İmtiyâzât", *DİA*, s. 246.

Konsolosluk makamının tensibi ile ahidnâme sahibi devletlerin vatandaşlarına yani müste'menlere adli, idari, iktisadi ve ictimai cihetlerden himaye edilebilecekleri ve doğrudan bu makam çatısı altında Osmanlı yetkilileri tarafından muhatab olunabilecekleri hususi bir makamın tesisi hedeflendiğinden bahsetmiştik. Öte yandan taraf devletlerin konsolosluk harcı altında kendi milletlerinden olan tacirlerden, bayrağı altında ticaret yapan müslüman, zimmî, harbi ya da müste'men fark etmeksizin ticari gemilerden ve tacirlerden almış olduğu vergiler ile dış ticaret kayıt altına alınarak vergi kayıplarının önüne geçilmiştir. Ayrıca nizam ve istikrar üzere nezaret edilen ticaret neticesinde Osmanlı'nın dış ticaret ağının ve hacminin gelişebilmesine ve geliştirilebilmesine meşru ve hukuki bir zemin sunulmuştur.

Ahidnâmede zikri geçen Flandr gemilerinin himayesi ve bunların taşıyacağı bayrak meselesine gelecek olursak bu mevzunun evveliyatına temas etmenin uygun olduğu kanaatindeyiz. Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren İspanya, Katalan, Portekiz, Ankona Ve Flandr (Hollanda, Zealand, Grolandia, Gislandia) ve sair tacirlere Osmanlı memleketlerinde ticaret yapma ve bu ticarete nezaret edebilmesi adına konsolos bulundurma müsaadesi verilmiştir. Lakin bu milletlerin ticaretleri, konsolosluk masraflarını çıkartacak kadar geniş hacimde olmadığı için ticaretlerini yürütebilme müsaadesi ancak Osmanlı Devleti ile dostane ilişkiler içerisinde olan ahidnâmeli devletlerden birinin bayrağı altında olmak kaydı ile verilebilmiştir. 1569'da Fransızlara verilen ilk ahidnâme ile doğrudan Osmanlı Devleti ile temas halinde olmayan söz konusu devletlerin tacirleri Fransız bayrağı altında ticaret yapıyor ve bu himayenin karşılığında da Fransızlara konsolosluk harcı ödüyorlardı. Lakin bu milletlerden Hollandalılar topraklarında yaşanan siyasi-dini baskılar ve isyanlar esnasında çokça yardım gördükleri Protestan İngilizler'e bir vefa borcu olarak Fransızlardansa İngiliz himayesinde ticaret etmeyi yeğlemekte ve İngilizler de bu hususu desteklemekteydiler. [351] Uzun bir müddet İngiliz ve Fransız diplomatlar arasında epeyce bir çekişmeye mahal olan bu mesele nihayet Bâb-ı Âlî nezdinde İngilizler'in lehine sonuçlanmış ve 1601 yılında yeni maddelerin ilavesi ile yenilenen ahidnâmede Flandr

[351] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 31-33.

tüccarının İngiliz bayrağı altında ticaretlerine müsaade edilmiştir. [352] 1612 yılına gelindiğinde ise Hollandalılar Bâb-ı Âli'den müstakil bir ahidnâme elde ederek kendi ticaretlerine kendi bayrakları altında nezaret etmeye başlamışlar ve dolayısı ile İngiliz himayesinden ayrılmışlardır. [353].

Meselenin İslâm Hukuku'na arzı noktasında ise şunları söyleyebiliriz. Bu konunun fıkıh kitaplarının siyer ya da cihad ismi ile açılan müstakil bablarda İslâm devletler hukuku ekseninde emân müessesesinin işlerliğini destekleyici nitelikte yer aldığını biliyoruz. Bahsi geçen mahallerde ise diplomatik temsilciler için hem rasul hem de sefir tabirlerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. [354] İslâm devletler hukukunda diplomatik ilişkileri tanzim eden kurallar ve teamüllere bakıldığında bunların evveliyetinin İslâm medeniyeti ile peyda olmadığı görülecektir. [355] Bilakis ilk bölümde emânın tarihçesinde de değindiğimiz üzere uluslararası ilişkiler bağlamında öteden beri var olagelen örf, adet ve teamüllerin, İslâm Dini'nin asli hüküm ve gayelerine arz edilerek revize edildiği somut bir olgudur. Bu revizyon sürecinde en dikkate şayan husus ise halihazırda sürdürüle gelen ya da sıfırdan tesis edilecek diplomatik ilişkilerin tebliğ faaliyetleri için resmi bir zemin olarak görülmesidir. [356] Medine'ye hicret ile başlayan İslâm Devleti'nin teşekkül döneminde ise devlet mekanizmasının işletilmesine paralel olarak diplomatik ilişkilerin hakiki anlamda resmi ve siyasi bir karakter kazandığı inkâr edilemez bir gerçektir.

Asr-ı Saadetteki diplomatik temsilin ilk örneklerine baktığımızda Peygamber Efendimiz tarafından elçilik vazifesinin tevdi edildiği sahabilere, hem İslâm Devleti'ne hem de gönderildikleri devletlere karşı bir takım hususi vazifeleri ifa etmek gibi çift

---

[352] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 29.

[353] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 56.

[354] Yakın dönemde İslâm hukukunda diplomatik temsil sahasında yapılan bir çalışma için bkz. Cemal Ahmed Cemîl Necm, Aḥkamu'r Rusul ve Süfera fi Fiḳhi'l-İslâmi, *Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi,* Cami'atü'n-Nücahi'l-Vataniyye, 2008, Ayrıca Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 252, 253; Sönmez, *Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri Ve Barış Antlaşmaları*, 51; Topçuoğlu, *İslâm Hukukunda Diplomatik Temsil*, s. 27-30.

[355] Serahsi, *Şerhus Siyeri'l Kebir*, c. I, s. 296, 297.

[356] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 849 vd; Topçuoğlu, *İslâm Hukukunda Diplomatik Temsil*, s. 62.

taraflı bir misyon yüklendiğini görebiliriz. [357] Peygamber Efendimiz (SAV) tarafından elçi sıfatı ile görevlendirilen sahabilerin İslâm Devleti'ne karşı vazifelerini; İslâm'a davet, devleti adına gittiği ülkede bilgi ve veri toplamak, müzakerelerde bulunmak, her iki devlet arasında siyasi, ictimai ve iktisadi ilişkileri geliştirmek ve son olarak vazifeli olarak bulunduğu ülkede temsil ettiği devletin zatını ve bu zata tealluk eden menfaatlerini ve dolayısı ile vatandaşlarının can, mal ve menfaatlerinin himayesini temin etmek şeklinde özetleyebiliriz. [358] Aynı şekilde gönderilen bir elçinin vazifelendirildiği devlete karşı da bir takım sorumlulukları yerine getirmesi beklenirdi ki seçilen elçiler bu hususta Peygamber Efendimiz tarafından sıkı sıkı tembihlenirdi. Bu hususların en başında muvazzaf bir elçinin tüm siyasi ve resmi çabasını her iki devlet arasında tesis edilecek dostane ilişkiler cihetinde sarf etmesi ve bu sa'yini vazifelendirildiği ülkenin kanun ve nizamı dâhilinde icra etmesi gelirdi. [359]

Şimdi Hz. Peygamber'in (SAV) dini ve siyasi şahsiyetinin rehberliğinde sürdürüle gelen elçilik vazifesinin hâiz olması gerekli olan hususiyetleri, ana maddeler halinde sıraladıktan sonra bu meseleyi Osmanlı imtiyâznâmeleri özelinde değerlendirebiliriz. Konsolosluk makamına imtiyâz sahibi devletlerin cephesinden baktığımızda ise her devletin elçi ve konsolosları ile ikili ilişkilerinin kendi içerisinde farklılık arz ettiğini söyleyebiliriz. [360] Lakin konsolos ve elçilerin tayin edildikleri bölgelerdeki iktisadi, siyasi, ictimai hayata dair çok yönlü gözlem ve raporları muntazam olarak kendi hariciye nezaretlerine servis ederek [361] muvazzaf oldukları bölgenin nabzını tutma gayretleri gibi tıpkı Asr-ı Saâdet'te olduğu gibi devletten devlete milletten millete değişmeyen birtakım esaslara hâiz olduğunun ispatıdır. Bu da bizlere konsolosluk ve büyükelçilik gibi temsil makamlarının uluslararası ilişkilerde görülenin çok ötesinde ne denli ehemmiyet arz ettiğini bir kez daha hatırlatmaktadır.

---

[357] Sözmez, *Rasulullahın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Antlaşmaları*, s. 71,72; Topçuoğlu, *İslâm Hukukunda Diplomatik Temsil*, s. 139.

[358]. Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, s. 191-196; Topçuoğlu, *İslâm Hukukunda Diplomatik Temsil*, s. 140-161.

[359] Turnagil, İslâmiyet ve Milletler Hukuku, s. 81,82; Topçuoğlu, *İslâm Hukukunda Diplomatik Temsil*, s. 161.

[360] İnalcık, "İmtiyâzât", *DİA*, s. 246.

[361] Kütükoğlu, *Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti*, s. 151

2.2.1.3. Elçilerin Siyasi Dokunulmazlıklarına ve Konut Dokunulmazlığına İlişkin Maddeler

- Osmanlı memleketlerindeki İngiltere'yi temsil eden elçi ve konsoloslar, tacirlerini ve ticaretlerini himaye edebilmek için Osmanlı devletinin koruması altındadırlar. Hiç bir surette haps olunamaz, işlerinden alıkonamaz, evleri aranamaz ve mühürlenemez. [362]

Elçi ve konsolos gibi üst düzey devlet temsilcilerinin makamları itibarı ile hâiz oldukları ayrıcalıkların sıralandığı bu maddede elçilerin siyasi dokunulmazlıkları kapsamında işlerinden alıkonulamayacakları, tutuklanamayacakları ve de konut dokunulmazlıkları dile getirilmiştir. Bu maddedeki ilk hususiyet elçilerin ve konsolosların tacirlerini himaye edebilmek ve ticaretlerine nezaret edebilmek için kişi dokunulmazlıklarının temin edilmesi dolayısı ile tevkiften (tutuklanmaktan) ve haps olunmaktan muaf tutulmalarıdır.

Siyasi temsilcilerin devletlerinin mümessilleri ve hükümdarlarının sözcüler olmaları vasfına binaen sahip oldukları birtakım ayrıcalıkların ve muafiyetlerin temelinde İslâm öncesi cahiliye döneminde dahi varlığından haberdar olduğumuz ve İslâmiyet ile birlikte kendisine meşru bir mecra bulabilen ender müesseselerden emân kurumunu görmekteyiz. Nitekim bir elçinin şahsına yapılacak bir saygısızlık ya da kusurun doğrudan temsil ettiği devlete yapılmış sayıldığını bilmek bizler için elçiler hukukunun insanoğlunun kadim tarihinde ne denli mühim bir yer teşkil ettiğini akletmeye kifayet eder. Öyle ki insanlar arasında nesilden nesilen aktarılan *"Elçiye zeval olmaz. "* kelâm-ı vecizi elçilerin üst düzey bir takım ayrıcalıklarının ve muafiyetlerinin inkâr edilemez bir örf olduğunun isbatı niteliğindedir. Asr-ı Saadet'te ve sonrasındaki Hulefa-i Raşidin Devri'nden aktarılan rivayetlerin sahih hadis kaynaklarında müstakil ve muhtelif bablarda yer alıyor oluşu ve İslâm tarihine

[362] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

kaynaklık eden eserlerde elçilerin dokunulmazlıklarının hilafına bir uygulamanın sadır olmamış olması [363] İslâmiyetin bu konudaki hassasiyetine ayrıca işaret etmektedir.

Diplomatik temsilcilerin sahip olduğu ayrıcalıklara gelecek olursak en başında can ve mal güvenliği gelmektedir ki elçilere ve konsoloslara temin edilecek bu güvence sadece kendi canları ve malları ile sınırlı değildir. Diplomatik temsilcilerin maiyyetindeki aile ferdleri ve çalışma arkadaşları olan diğer diplomatik görevlilerde bu ayrıcalık ve muafiyetlerden istifade ederler. [364] Emân şemsiyesi altındaki tüm bu şahıslar kavlen ya da filen taciz edilemez, darb edilemez, hırpalanamaz, kendilerine rahatsızlık verilemez ve öldürülemezler.[365] Peygamber Efendimiz'in (SAV) bu hususta hassasiyetlerini anlatmaya sanırım yaşanan şu vakıa yeterli olacaktır. Medine döneminde yalancı peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime-i Kezzab'ın iki elçisi Allah Rasulüne (SAV) gelir ve huzura kabul isterler. Peygamber Efendimiz bu iki şahsa *" Benim Allah Rasulü olduğumu kabul eder misiniz? "*diye sorduğunda onlar "*Biz Müseylime'nin Allah Rasulü olduğuna şehadet ettik."* derler ve Peygamber Efendimiz'e (SAV) risaletini Müseylime ile paylaşmasını teklif ederler. Duydukları karşısında metanetini koruyan Peygamber Efendimiz (SAV) ise " *Eğer elçilerin öldürülmesi caiz olsaydı sizi kesinlikle öldürürdüm."*[366] buyurarak kadim örfe sadâkat göstermiş ve onların kıllarına dahi dokunmamıştır. Peygamber Efendimiz'den (SAV) sadır olan bu metanet örneği bizlere elçilerin dokunulmazlığı hususunda birinci dereceden delil olmaya [367] kâfidir.

Bir diğer hususta diplomatik temsilcilerin olağanüstü haller dışında tutuklanamaması ve haps edilememesidir. Örneğin ifşa edilmesi durumunda İslâm

---

[363] Topçuoğlu, *İslâm Hukukunda Diplomatik Temsil*, s. 234.

[364] Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, s. 83.

[365] Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, s. 204; Serahsi, *el Mebsut*, c. X, s. 88, 92, 93; Serahsi, *Şerhus Siyeril Kebir*, c. II, s. 470-471; Hamidullah, *İslâmda Devlet İdaresi*, s. 183-186; Topçuoğlu, *İslâm Hukukunda Diplomatik Temsil*, s. 226.

[366] Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî, es-Sicistani, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut, ty. Cihad,166.

[367] Serahsi, *el Mebsuţ*, c. X, s. 92; Hamidullah, *İslâmde Devlet İdaresi*, s. 190.

devletine zarar getirebilecek bir bilgiye muttali olmaları durumunda bu bilgiyi İslâm devletinin aleyhine kullandıklarının tesbit olunması gibi emânın ruhuna muhalif bir durum zuhur ederse bu takdirde tutuklanabilirler. Lakin tevkif durumlarında dahi elçilerin şahsına tealluk eden emânın İslâm devletinin hudutlarını terk edene kadar devam etmesinden dolayı şahsiyetine halel getirecek söz, fiil ve davranışların sergilenmesi tıpkı elçilerin serbestiyet durumundaki gibi yasaklanmıştır. Olası bir tevkif durumunda ise İslâm devletine düşen elçilere iyi muamele edilmesi ve gerekli durumlarda masraflarının beytülmâlden karşılanmasıdır. [368]

İncelediğimiz ahidnâmede elçilerin ve konsolosların şahsiyetleri ile alakalı ayrıcalıklardan bir diğerinin de konut dokunulmazlığı olduğunu görmekteyiz. En temel insani haklardan biri olan konut dokunulmazlığı, gerek kâmusal gerekse bireysel açılardan İslâm hukukunun tanıdığı temel insani haklardan birini oluşturur. Nitekim Nur Suresi'nin 27. ve 28. ayetleri, Hz. Allah'ın murad-ı ilahisinin bu istikamette olduğunun en kuvvetli delilidir. *"Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selam vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız. Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız size izin verilmedikçe oralara girmeyin. Size "dönün" denirse hemen dönün; bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir."* [369]

İslâm hukukuna göre bir eve sahibinin izni olmaksızın girilemez, ev ahalisine rahatsızlık verilemez. Bu sebepten konut dokunulmazlığı, devletin kamu düzenini hâkimiyeti altında tutabilmek için topluma karşı birinci dereceden sorumlu olduğu hususların başında gelir. Bu temel haktan istifade hususunda İslâm devletinin gayr-ı müslim tebeası olan zımmîler, müslim tebeaya eşit olduğu gibi emân sahibi gayr-ı müslimler de zımmîlere eşittir. [370] Zira müste'menler her ne kadar geçici süre ile İslâm

---

[368] Serahsi, *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c. II, s. 518,519; Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye*, c. III, s. 383,384, Zuhaylî, *el Fıkhu'l İslâmî ve Edilletuhu*, c. VI, s. 809; Hamidullah, *İslâmda Devlet İdaresi*, s. 190, 191.

[369] Nûr 24/27-28.

[370] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyin ve'l Müste'menîn*, s. 94, 95, Zeydân, İslâmda Ferd ve Devlet Münasebetleri, s. 28,29; Şekerci, *İslâm Ülkelerinde Gayr-ı Müslimlerin Temel Hakları*, s. 26,27; Fidan, *İslâmda Azınlık ve Yabancı Hukuku*, s. 337,338.

topraklarında ikamet etseler de bu süre zarfında İslâm ahalisinin bir parçasını oluştururlar ve devletin sorumluluğundaki meskenlerin himayesinden bila vasıta istifade ederler. Yani kendilerine verilen emân, onların ikamet ettikleri meskûn mahalleri de kapsamakta ve dolayısı ile canları, malları gibi konutlarını da zarardan, ziyandan, tecavüzden, yağmadan masun kılmaktadır. Tıpkı bir Müslümanın özel hayatının mabedi mesabesindeki evine izni olmaksızın girilmesi, gözetlenmesi, idari ve meşru bir maslahat olmaksızın teftiş edilmesi meşru değilse ve yasaklanmışsa bu hüküm, zimmî hakkında da müste'men hakkında da caridir.

Bir konuta yapılacak olası her saldırı ya da saldırı teşebbüsü, bireyin izzeti nefsine yapılmış addedileceğinden devletin bu konuda toplumun ferdleri arasında ayrıma gitmesi ve bazılarının konutlarını bu haktan mahrum bırakması toplumda büyük bir infiale yol açabileceği düşünüldüğünde basit bir tefekkürle müste'menlerin niçin bu hakkın dışında tutulmadıkları kolaylıkla anlaşılabilecektir. Bu sebepten Osmanlı Devleti'nde de sıradan bir müste'men hakkında dahi cari olan konut dokunulmazlığının elçi ve konsolos gibi diplomatik temsilciler hakkında cari olması elbette tabidir.

2.2.1.4. Elçi ve Konsolosların İstihdam Ettikleri Tercümanlara İlişkin Maddeler

- İngiliz elçisi ve konsolosları diledikleri şahısları tercüman ve yasakçı olarak kullanmakta serbesttir. Yeniçeriler ve sair şahıslar hizmetlerine girmek için cebir kullanamayacaklardır.
- Tercümanlar, elçi ve konsolosların vekilleri olduğundan elçilik ve konsolosluğa ait tercüme edilmiş mühürlü mektupları ve arzuhalleri bir makama ilettiklerinde veya suçlu olduklarında elçi ve konsolosların haberi olmaksızın hapsedilemez ve kendilerine rahatsızlık verilemez. Eğer filvaki tercüme, elçi ve konsolosların söz ve cevabı ise bundan ötürü suçlanamaz, muaf tutulurlar.
- İngiliz elçilerinin tercümanları tekâlif-i örfiyyelerin [371] tamamından muaftır.

[371] Tekâlif-i Örfiye, Osmanlı Devletin'de padişahın iradesi ve buyruğu ile devletin daimi giderlerini karşılamak için şer'i vergilere ve ölçülere aykırı olmayacak şekilde halkın imkânları nisbetince toplanan vergilerin genel adıdır. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarihi Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, c. III s. 437-439.

- İngiliz elçisinin hangi milletten olursa olsun on kişiye kadar hizmetlisi her nevi vergiden muaftır.[372]

Bir devletin hali hazırda irtibatta olduğu ya da olacağı diğer devlet ve milletlerle kuracağı her türlü kavli, fiili ya da kitabi iletişimin en önemli halkasını temsil eden tercümanlık müessesesinin tarihi kadim zamanlara dayalı olsa gerektir. Peygamber Efendimiz'in (SAV) Yahudiler ile etkili bir iletişim kurabilmek için Zeyd b. Sabit'e İbranice öğrenmesini emretmesi ve Zeyd b. Sabit'in de kısa bir süre içerisinde bu dile diplomatik bir mektub kaleme alabilecek seviyede hâkim ve muttali olması Asr-ı Saâdetten verilebilecek ilk örneği temsil etmektedir. [373]

Osmanlı Devleti'nde ise "Sefaret Tercümanları" ismi ile karşımıza çıkan bu kurum, her ne kadar devletin kuruluşundan itibaren varlığı inkâr edilemez bir kurum olsa da 1535 tarihli Fransızlara verilen ilk kapitülasyonlarla beraber [374] basit anlamda bir çeviri vasıtası kurum olmaktan çıkmış sırf icra ettiği vazifeden dolayı kendisine bir takım hak ve imtiyâzların verildiği ayrıcalıklı bir kurum haline evrilmiş ve ilerleyen zaman içerisinde de bu konumundan hiçbir şey kaybetmemiştir.

Osmanlı Devleti'nde sefaret tercümanları olarak bilinen ve taraf devletlere tercümanlık hizmeti veren bu kimselerden asli vazifeleri olan çevirmenliğin ötesinde bir milletin ve devletin diline aracılık ettiği kadar hatta daha da fazla o milletin sivil ya da askeri örfüne, geleneklerine, dini ve ictimai teamüllerine, toplumun nabzına yön veren fikirlere, akımlara hatta bu fikirlerin saraydan tezahür eden yankılarına dahi aracılık etmeleri beklenmekteydi. Bunun yanı sıra sefaret tercümanları, diplomatik ve resmi ilişkilerin sevk ve idaresinde elçi ve konsoloslara rehberlik etmekle beraber hizmet

---

[372] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

[373] Buhari, *el Camiu's Sahih*, Ahkâm, 40; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. II, s. 358; Serahsi, *el Mebsut*, c. XVI, s. 89.

[374] Türkan Polatcı, Osmanlı Devletinde Sefâret Tercümanları, *Yayınlanmamış Doktora Tezi,* OMÜSBE, Samsun, 2009, s. 40.

ettiği devlet adına bu devletin vatandaşlarının her nevi hakkını ifada ve müdafada birinci dereceden rol oynamaktaydılar.[375]

Elçilik ve konsolosluk tercümanlarının tayini ise sadârat makamından alınan hususi bir berat ile gerçekleşmekteydi. Bu kimseler için beratlı tercüman tabiri kullanılmaktaydı. Söz konusu tabire konu olan berâtların her padişah değişiminde yenilenmesi icâb ederdi. [376] Elçiler ya da konsoloslar, bir tercüman vazifelendirmek istediklerinde elçilik vasıtası ile Divan-ı Hümâyûn'a bir arzuhal ile başvurup ahidnâmedeki ilgili maddeler gereğince tercüman olarak atanmasını istedikleri kişilerin isimlerini arz ederler ve tayinine dair berat talep ederlerdi. Ayrıca Osmanlı makamları tarafından elçi ve konsoloslara tercümanların seçiminde ve vazifeden azlinde serbestiyet hakkı tanınmıştır.[377]

Beratlı tercümanlar merkezde ve eyaletlerde elçilik ve konsoloslukların himayesinde çalışmakta idiler. Genellikle gayr-ı müslim Osmanlı tebeasından tayin edilen tercümanlar, devletin resmi dilini, hukuki nizamını ve teamüllerini bilmeleri sebebi ile hizmet verdikleri erkânın adeta eli, gözü, kulağı mesabesinde görülmüşler ve her daim birinci dereceden bilgi ve istihbarata kaynaklık etmişlerdir. Bundan sebeptir ki elçiler ve konsoloslar bir an olsun tercümanlarını yanlarından ayırmazlardı ve onlara son derece itimad ederlerdi. Elçilikte vazifelendirilen tercümanlardan baş tercüman, Bâb-ı Âlî ile elçilik arasındaki her türlü siyasi ve diplomatik üst düzey yazışmalardan ve ilişkilerden sorumlu olurdu. Diğer tercümanlar ise hizmetinde bulundukları elçiliğin vatandaşlarının gümrük, liman ya da mahkemeler gibi ihtiyaç duyduğu mahallerde yanlarında hazır bulunarak elçilik ve konsolosluk makamını niyabeten temsil ederlerdi. Osmanlı makamları ve tebeası ile aralarında olan işleri takip etmek ve bu süreçteki her

---

[375] Polatcı, *Osmanlı Devletinde Sefâret Tercümanları***,** s. 40,41.

[376] Kütükoğu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 168

[377] Kemal Çİçek, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", *Tarih ve Toplum*, 25/146 Şubat, 1996, s. 20.

türlü yazışma ve haberleşmeyi sevk ve idare etmek de yine tercümanların sorumluluğunda idi. [378]

Ahidnâmeli devletlerin elçilik ve konsolosluklarında vazifeli tercümanlarının sahip oldukları ayrıcalıkların dayanağını ise Divan-ı Hümâyûn tercümanlarının hâiz olduğu ayrıcalıklar ve muafiyetler oluşturmaktadır. [379] Sadarat makamından ahzedilen beratlarda zikredilen maddelere göre tercümanlık hizmetinde bulunanların kendileri, oğulları ve iki nefere kadar hizmetkârları Osmanlı tebeasından olsalar dahi haraç, avarız, kassâb akçesi, gümrük resmi vb. gibi muhtelif rüsum ve tekâlif-i örfiyeden muaftırlar. Osmanlı tebeasından ya da müste'men taifeden her kimin beratlı bir tercüman ile davası olursa usul üzere yerel mahkemelerin bu davalara bakma yetkileri olmadığından davanın İstanbul'a sevki gerekmektedir. [380]

2.2.2. Adli Nitelikteki İmtiyâzlar

2.2.2.1. Müste'menlerin Davalarına İlişkin Maddeler

- İngilizler ve İngiltere'nin himayesindeki şahısların dava ve husumetleri ile alakalı hukuki işlerde elçi, konsolos, tercüman veya vekilleri hazır bulunmadıkça davalarına bakılmayacak ve 4000 akçenin üzerindeki davalar ancak İstanbul'da görülebilecektir.
- Eğer tercümanları mühim bir iş için vazifesi başından ayrılmışsa gelinceye kadar beklenecek; fakat İngilizler de işleri aksatmayıp tercümanlarını hazır bulunduracaklardır.
- İngiliz tebaasının kendi aralarındaki davalarına elçi ve konsolosları bakacak kendi usul ve gelenekleri üzere ihtilaflarını halledecekler; kadılar ve diğer yetkililer bu sürece müdahil olmayacaktır.

---

[378] Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası" *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2006, s. 31, 32, 34.

[379] Çiçek, Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları, s. 21.

[380] Balcı, Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bâb-ı Âlî Tercüme Odası, s. 31, 32. s. 35.

- Konsolosları alakadar eden davalar, merkeze bildirecek ve İngiliz elçisi mesele ile bizzat ilgilenecektir.
- İngiliz ve İngiliz bayrağı altında ticaret yapan tacir, bezirgan, tercüman, simsar (komisyoncu) ve konsoloslar, Osmanlı memleketleri dâhilinde alım-satım vizesi, ticaret, kefalet ve benzeri hususi hukuk kapsamındaki işlerinde kadıya müracaat edip bu işlerini tescil ettirecek ve buna delil hüccet alacaklardır. Sonraki süreçte herhangi bir ihtilaf çıkması halinde hüccet ve sicil kayıtlarına itibar edilecektir. Eğer davaları aldıkları hüccet ve sicil kayıtlarına muvafık ise bu deliller göz önünde bulundurularak karar verilecektir. Aksi takdirde hüccetleri olmaksızın sadece şahid ile davalarını isbat yoluna giderlerse davaları görülmeyip bu durum İngiltere elçisine havale olunur.
- Sicil kayıtları ve hüccetleri bulunmayanların davaları ise görülmeyecektir.
- İngiliz tüccarı ile Osmanlı reayası arasında bir defa görülüp tescil edilip hüccette bağlanan davaların ikinci defa görülmesi istendiğinde mahallinde bırakılmayıp dava, Divan-ı Hümâyûna [381] getirilerek kazaskerlerin huzuruyla halledilecektir.
- Eğer bazı kimseler, bize küfretti diye bir İngilizi itham eder ve yalancı şahitlerle bu durumu desteklerse şer-i şerifin ihlal edilmesine müsaade edilemez. Dava, ancak İngiliz elçisinin iştirakı ile görülebilir.
- Bir İngiliz'in suçlanması ve de kaçması durumunda kefili olmaksızın başka bir İngiliz'in tutuklanmasına müsaade edilemez.
- İngiliz ya da ona tabi olanlardan biri adam öldürmek ya da yaralamak gibi bir kabahat işlediği takdirde hakkında tahkikat açılmak istenirse elçi ve konsolosları hazır olmadıkça dava görülmeyecektir.
- Kadılar ve hâkimler, İngiliz elçisinin haberi olmaksızın İngiltereli ya da İngiliz bayrağı altında ticaret yapan tacirlerden birini hapsedemez ve vermiş olduğu bir zararı tazmin ettiremez.
- İngiliz bezirgânlarından biri malları ile Osmanlı memleketlerine gelir müslüman olursa ve İngiliz elçi ve konsolosları tarafından tetkik neticesinde yanındaki malların

[381] Divân-ı Hümâyûn: Osmanlı Devleti'nde devlet işlerinin görüşüldüğü ve karara bağlandığı meclistir. En yüksek mahkeme statüsünde olup diğer mahkemelerin kararları gerektiğinde burada temyiz olunurdu. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 5. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2017, s. 378.

kendisine ait olmadığı ispatlanırsa mallar sahiplerine gönderilmek üzere İngiliz elçisine teslim olunur.

- Bir İngiliz'in hakkı, dava yolu ile mübaşir nezaretinde tahsil olunursa bu meblağın %2 akçe oranında mübaşir ve çavuşa[382] resim ödenecektir.[383]

Ahidnâmenin ilgili maddelerinde zikredildiği üzere İslâm muhakeme usulüne uygun olarak imtiyâznâme sahibi devletlerin vatandaşları olan müste'men taifesine kendi aralarında cereyan eden davalarda elçi ve konsoloslarının himayesinde adli bir özerklik tanındığı, kendilerine aralarında usûl ve nizamlarına uygun muhakeme olunabilme ayrıcalığının tanındığı görülmektedir.

Bölgedeki yetkili konsolosun nezaretinde kurulan ve o mahalde oturan iki nüfuz sahibi İngiliz'in üye vasfı ile iştirak ettiği üç kişiden oluşan bu mahkeme, konsolosluk mahkemesi ismi ile bilinmektedir. Bu mahkemeler sadece görülecek davalar üzere toplanırlar sonrasında dağılırlardı. Bu sebepten de devamlılık arz etmezlerdi. Ayrıca her konsolosun yetkili olduğu bölgede sadece tek bir mahkeme kurulabilirdi. Bölgede mahkemeye iştirak edecek üyelerin bulunmadığı durumlarda ise konsolos davalara tek başına bakarak hüküm verebilme yetkisine sahiptir. [384]

Müste'menlerin İslâm ahkâmının tatbikatında büyük ölçüde zımmîlere eşit kabul edildiğinden[385] bahsetmiştik. İslâm devletinin gayr-ı müslim vatandaşları olan zımmîlerin kendi aralarındaki nikâh, talak, nafaka, miras vb. gibi şahsi muamelelerde ya da yalnız kendilerini alakadar eden ticari muamelelerde tabi oldukları din çerçevesinde uyguladıkları nizam hâkimdir. Bu hususta dava konusu, zina, hırsızlık, kazf vb. gibi amme hukukunu ilgilendiren Hz. Allah'ın hakkının galip olduğu meselelerden

---

[382] Mübâşir: Mahkemede duruşmaya girecek kimseleri ve tanıkları çağıran, kâdının buyruklarını yerine getiren, gerekli belgeleri tanzim eden kimsedir. Çavuş: Mahkeme kararlarının yerine getirilmesi ile vazifeli olan memur. Bkz. Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 377.

[383] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

[384] Konan, *Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, s. 139.

[385] Zeydân, Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menin, s. 131.

olmadıkça[386] İslâm ahkâmının ve yetkili makamlarının herhangi bir müdahelesi söz konusu değildir. Lakin zimmî taraflar bir meselinin hallinde ihtilaf edip taraflar, kendi rızaları ile İslâm mahkemelerine başvururlarsa bu İslâm'ın hükmünü peşinen kabul etmek sayılacağı için mesele, İslâm muhakeme usulüne uygun olarak onların tabi oldukları dinin ahkâmına uygun olarak çözüme kavuşturulur. [387] Nitekim Maide 5/42 *"Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever."*[388] buyrulmaktadır.

Zımmîlerin kendi aralarındaki davaların İslâm mahkemelerinde görülmesi noktasında iki taraflardan birinin müracaatını yeterli gören görüşler [389] mevcut olmakla beraber nikâh, talak, nafaka, miras gibi muamelelerinde taraflardan biri Müslüman olursa bu takdirde meselenin hallinde İslâm mahkemesinin birinci dereceden müdahalesi söz konusudur. [390] Buraya kadar genel çerçevede zımmîler hakkında geçerli olan uygulamalar, müste'menler hakkında da geçerlidir. Osmanlı tatbikatında da ilgili ahidnâme maddeleri ile müste'menlerin kendi aralarındaki hukuki muameleleri elçiler ve konsolosların nezaretine sevk edilerek adli bir özerklik tanındığı görülmektedir. Böylelikle müste'men taife her ne kadar kendi memleketleri haricinde olsalar da kendi usûl ve nizamlarına uygun muhakeme olunabilme ayrıcalığı kazanmışlardır.

Örneğin iki İngilizin aralarında yaşanan bir uyuşmazlık durumunda Osmanlı makamları meseleyi, İngiliz Konsolosluk mahkemesine sevk ederlerdi. Bu mahkeme, bölgedeki yetkili konsolosun nezaretinde kurulan o mahalde oturan iki nüfuz sahibi İngiliz'in üye vasfı ile iştirak ettiği üç kişiden oluşan bir mahkemedir. Bu mahkemeler sadece görülecek davalar üzere toplanırlar sonrasında dağılırlardı. Bu sebepten de

---

[386] Seyyid Ebü'l-A'la el Mevdudi, *İslâm'da Hükümet*, Hilal Yayınları, İstanbul, t. y. s. 744; Fidan, *İslâm'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, s. 168.

[387] el Mevdudi, *İslâm'da Hükümet*, s. 744-745; Fidan, *İslâm'da Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, s. 170,171.

[388] Maide, 42.

[389] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 570.

[390] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn vel Müste'menîn*, s. 569, 570.

devamlılık arz etmezlerdi. Ayrıca her konsolosun yetkili olduğu bölgede sadece tek bir mahkeme kurulabilirdi. Bölgede mahkemeye iştirak edecek üyelerin bulunmadığı durumlarda ise konsolos davalara tek başına bakarak hüküm verebilme yetkisine sahipti. [391] Ayrıca zikr olunduğu üzere bu süreçte davanın seyrinde ve neticelendirilmesinde Osmanlı makamlarının her türden müdaheleleri yasaklanmıştır.

Ticari himâyedâr olarak kabul gören konsolosların şahsını ilgilendiren davalarda ise konsolosluk makamının Bâb-ı Âli nezdindeki resmi hüviyetinden dolayı davanın Bâb-ı Âli'ye bildirilmesi ve imtiyâz sahibi devleti temsilen elçisinin bu konu ile bizzat alakadar olarak refakat etmesi gerekmektedir.

Eğer davanın taraflarından biri Osmanlı tebeasından biri olursa o vakit davanın neticelendirilmesi İslâm ahkâmına uygun olarak Osmanlı mahkemelerine düşmektedir. Lakin müste'menin hakkının objektif olarak gözetilmesi adına mahkemede tercüman [392] bulundurulması zorunlu tutulmakla beraber elçi, konsolos ya da konsolos vekilinin hâmî sıfatı ile müste'mene refakat etmesi şart kılınmıştır. Bizce bu refakat şartı ile davanın seyrinde tarafları arasında eşitliğin temin edilmesi murad edildiği gibi müste'menîn aleyhine neticelenebilecek olası bir durumda Osmanlı mahkemelerini ve adalet sistemini töhmet altında bırakmamak da murad edilmiş olmalı. İlaveten ilgili maddelerde Osmanlı mahkemelerine intikal edip görülen davalar, tescil edilip muhakeme sonrası hüccete bağlandıktan sonra eğer ikinci kere görülmesi talep edilirse bu sefer bir üst mahkeme kabilinden divân-ı hümâyûna sevk edileceği zikredilmektedir. Bu madde ile gözetilen tüm hak ve ayrıcalıklarına rağmen müste'menlerin haksızlığa uğradıklarını düşündükleri durumlarda en üst makama kadar müracaatlarını duyurabilmelerine imkân tanınmıştır.

---

[391] Konan, *Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu*, s. 139.

[392] İslâm yargı hukukunda davada hüküm vermekle yetkili olan makamın yani kadılık makamının lisanları farklı olan taraflar arasında hükmü hakkı ile ifa için mahkemede tercüman bulundurması gerekmektedir. Bu tercümanın vazifesi, davaya dair tarafların iddialarını, ifadelerini ya da mahkemeye arz edilen yazılı delilleri kaynak dilden hedef dile ve hedef dilden kaynak dile aktarmaktır. Böylece davanın hallinde her iki taraf için kadı huzurunda eşitlik ve adalet sağlanmış olsun. Bkz. Serahsî, *el Mebsût*, c. XVI, s. 89; Kasanî, *Bedâiü's-Sanâyi*, c. IX, s. 21; Ali Haydar Efendi, *Dureru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm*, c. I, s. 268.

Yine muhtemel karışıklıklara meydan vermemek için adaleti resmiyete taşımak hususunda getirilen maddelerde müste'men tacirlerin Osmanlı memleketleri dâhilinde alım-satım vizesi, ticaret, vekâlet, kefalet ve benzeri hususi hukuk kapsamındaki işlerinde noterlik kabilinden kadıya müracaat edip bu işlerini sicillere tescil ettirerek hüccet almalarının gerekliliği vurgulanmaktadır. Şöyle ki sonraki süreçte herhangi bir ihtilaf çıkması halinde hüccet ve sicil kayıtları mahkemeler nezdinde birinci dereceden delil kabul edilmekteydi. Hüccetlerin davalarda delil olarak kullanılabilmesi için sicil kayıtlarına muvafık olması oldukça mühim bir ayrıntıdır. Hüccet ve sicil kayıtlarının tearuzu durumunda ise sicil kayıtlarına itibar edilirdi. Hüccet ya da sicil kayıtları olmaksızın davanın görülmesi mümkün değildir. Hüccetin mahkemeye arz edilemediği sadece şahitler ile ispat yoluna gidilen davalarda ise davanın, imtiyâz sahibi devletin en yüksek temsilcisi olması sıfatı ile İngiliz elçisine havale olunması gerekmektedir.

Hüccet kelimesi sözlükte delil, burhan, beyyine [393] anlamlarına gelmektedir. İslâm Muhakeme Hukukunda ise ıstılahi bir terim olarak bir davanın isbatında karşı tarafı susturabilecek kadar etkin ve objektif olmakla beraber ortaya atılan iddianın doğruluğunu ya da yanlışlığını kanıtlamaya vasıta olarak addedilen kuvvetli deliller hüccet ismi ile nitelendirilmektedir. [394] Osmanlı mahkemelerinde de kadılar tarafından düzenlenen evvelinde hâkimin nihayetinde şahitlerin imzasının bulunduğu alışverişe, borçlanmaya, kefâlete, vekâlete, nafakaya, vasiyete, ikrâra, îlâma ya da herhangi bir suçlanma ve zandan berâta delalet eden hukuki geçerliliği olan resmî vesikalar hüccet ismi ile bilinmekte ve birinci dereceden kanıt niteliği taşımaktadır. [395]

İlaveten İngiliz müste'menlerin ister Müslüman ister zimmî olsun Osmanlı vatandaşları ile olan 4000 akçenin altındaki ticari davaları ile yerel mahkemelerin ilgileneceği 4000 akçenin üzerindeki davaların ise İstanbul'a sevk edileceği vurgulanmaktadır. Yine bu süreçte davanın, müste'menin yanında elçi, konsolos,

---

[393] İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, c. I, s. 779.

[394] Ali Haydar Efendi, *Dureru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm*, c I, s. 279,280; Bilmen, Hukuk-ı İslâmiyye, c. I, s. 15,16.

[395] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, s. 865

tercüman ya da bir hukuki vekili olmaksızın görülebilmesi mümkün değildir. Bu sebepten zikri geçen yetkin şahıslardan biri davada müste'mene refakat edinceye kadar beklenilmesi gerekmektedir.

İlgili maddelerce kâdı ya da Osmanlı yetkililerinin elçisinin ya da konsolosun haberi olmaksızın bir müste'meni haps ettirmesi ya da verdiği herhangi bir zararı tazmin ettirmesi yasaklanmıştır. Ayrıca bir müste'menin borcunu ödemediğinden dolayı elçiliğin haberi olmaksızın hakkında tahkikat başlatılması yasaklandığı gibi kaçması durumunda kefili olmaksızın başka bir İngiliz'in tutuklanması da yasaklanmıştır.

İlgili maddelerde ahidnâmeli müste'menlerden birinin adam öldürmek ya da yaralamak gibi bir suça karışması ya da ithâm edilmesi durumunda zanlı hakkında tahkikat başlatabilmek için yine elçilik ya da konsolosluğun haberdar edilmesi ve davaya iştiraki şart kılınmıştır. Esasında bir müste'men İslâm toprakları dâhilinde kasden ya da hataen adam öldürürse bu durum canının ve malının teminatı olan emânı ihlal etmemekle beraber hukukullah kapsamında bir hakkın ihlali sayıldığı için cezalandırılmaları elzemdir. [396] Toplumda infiale sebep olan böylesine bir durumda dahi zanlılar hakkında başlatılacak tahkikatın elçi ve konsolosların bilgilendirilmesine ve sürece bizzat iştiraklerine bağlı kılınması Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerde sergilediği ahde vefa prensibine ve taraf devletin siyasi izzetine gösterdiği ehemmiyetin mühim bir göstergesidir.

Ahidnâme maddelerinde de tesbit ettiğimiz üzere Osmanlı Devleti kendi aralarındaki uyuşmazlık ve anlaşmazlıklarda müste'menlere elçi ve konsoloslarının himayesinde kendi milletlerine hâs usul ve ahkâmı icrâ edebilecekleri hukukî bir alan tanımıştır. Osmanlı mahkemeleri ve yetkililerinin bu alana müdahalelerinin yasaklanmasının yanı sıra davanın intikalinin zarurî olduğu mezkûr durumlarda tercüman bulundurulması her daim zorunlu olmakla beraber davanın görülmesi ancak elçi, konsolos ya da konsolos vekilinin iştiraki ile olabileceği belirtilmektedir.

---

[396] Serahsi, *el Mebsût*, c. X, s. 85,86; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyin ve'l Müste'menîn*, s. 43.

2.2.2.2. Müste'men Tacirlerin Borçlarına İlişkin Maddeler

- Osmanlı topraklarından ayrılmak üzere olan bir İngiliz'in borçlu olduğu iddia edilir ve konsolosu da borcuna kefil olursa borçlu İngiliz yolundan alıkoyulamaz. Aksi takdirde ise mahallin hâkimi dilediği şekilde tasarruf eder.
- Eğer bir İngiltereli borçlu veya kefil olduğu halde kaçarsa ya da iflas ederse borç ancak kendisinden talep olunabileceği için başka bir İngiliz bundan sorumlu tutulmayacaktır. Borçlunun geride kefil bırakması takdirinde ise alacaklının elinde borcuna delil geçerli hüccet (sened) olması takdirinde borç, kefilden tahsil edilecektir.
- Bir İngiliz tacir, başka bir vilayetteki İngiliz tacirden alınmak üzere poliçe çekip borçlanır ise alacaklı elindeki poliçe (sened) ile borç sahibi olmayan İngiliz'e gider ve poliçe senindir diye borcunu tahsil etmek üzere müracaat eder ve bu İngiliz de poliçeyi kabul ederse poliçedeki minval üzere borç tahsil edilir. Ama eğer kabul etmezse asla rencide olunmaz ve bu borcu ödemeye zorlanmaz.[397]

İmtiyâznâmelerin temin ettiği hukuki güvence kapsamında ticaret serbestisi gibi bir takım mali ayrıcalıklara hak kazanmış müste'men tacirler, bu hakkın kullanımı esnasında malları üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilme hakkının doğal bir uzantısı olarak borçlanma, kefil olma, rehin verme gibi tasarruflardan da istifade ederler. Nitekim imtiyâznâmenin ilgili maddelerinde de bu hususta takip edilmesi gerekli görülen ahkâm İslâm Hukukuna mutabık olarak yer bulmuştur.

Öncelikle söyleyebiliriz ki mezkûr maddelerde borç hukukunda dikkatimizi çeken ilk husus, hüccet meselesidir. İleri sürülen bir iddianın doğruluğuna delâlet eden, onu kuvvetlendiren delil anlamına gelen hüccet, [398] bu mahalde alacaklı ile verecekli arasındaki borcu ispat eden delil niteliğindeki yazılı belgeyi temsil etmektedir. Müdayene ayeti olarak bilinen Bakara 2/282'den de bildiğimiz üzere borcun alacaklı ve verecekli arasında bir yazıyla güvence altına alınması emrolunmaktadır. Dolayısı ile kaleme alınan bu yazılı belge, taraflar arasında muhtemel bir anlaşmazlık halinde

[397] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

[398] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, s. 865.

borcun varlığına ve niteliğine ispat niteliğindedir. Esasen bu yazılı belgenin hüccet sayılıp sayılmayacağında bu yazıyı kaleme alanın kasıtlı ya da kasıtsız hata yapma ihtimalinden dolayı mezhepler arasında ihtilaf olmakla beraber meselenin özünden kopmamak adına burada bu konuya etraflıca temas etmeyeceğiz. [399] Lakin tüm bu ihtilafların ortak bir ittifak noktası vardır ki o da hüccetin borca delaletinin şahitlerle desteklenmesi ya da daha kaleme alınırken resmi makamlar tarafından tescil ve tasdik edilmesi durumunda ispat niteliği taşımasıdır. Zaten ilgili imtiyâznâme maddelerinde de temas edildiği üzere mahkemeye intikal eden davalarda hüccetin muteber bir delil olarak iddia makamından taleb edildiğine ve bu hüccetin davanın neticelendirilmesinde belirleyici bir amil olduğuna dikkat çekilmiştir. Nitekim Mecelle 76. maddeden bildiğimiz üzere "*Beyyine müdda'î için, yemin münkir üzerinedir."* [400] külli kaidesi bu meselenin sonlandırılmasında yeterli olacaktır.

İslâm hukukuna göre borçlu olan kimse imkânları elverişli olduğu halde kasıtlı olarak ödemiyorsa alacaklının isteği doğrultusunda hapis edilir ve borcunu ödemesi için baskı yapılır, haps edildiği halde borcunu hala ödemiyorsa malları hacr altına alınır, geliri takip edilir ya da duruma göre malları satılarak borcun ödenmesi temin edilir. [401] Zımmîlerin dahi Müslümanlara tabi oldukları bu muamelat zinciri İslâm toprakları dâhilinde emânları devam ettiği müddetçe zimmî ahkâmına tabi tutulan müste'menler için de geçerlidir.

İslâm hukukunun borçlar hususunda temel prensibi, borçlunun borcun mali bir mesuliyet olmasından hareketle şahsı ile değil de malı ile sorumlu tutulmasıdır. [402] Bu sebepten borçlunun borcundan ötürü hapsedilemez. Lakin eğer borçlu olan kimse borcunu ödeyebilecek imkâna sahip olduğu halde ödemezse alacaklısına zulmetmiş sayılacağından ötürü resmi makamlar onu borcunu ifaya zorlamak için

---

[399] Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Kahraman "Müdâyene Ayetinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*/ 4 (Aralık 2000): 193-224.

[400] Ali Haydar Efendi, *Dureru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm*, c. I, s. 279.

[401] Serahsi, *el Mebsût*, c. XX, s. 88, Mevsılî, *el İhtiyar*, c. II, s. 341.

[402] Hayrettin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, 16. Basım, İstanbul, Ensar Neşriyât, 2013, c. III, s. 219.

hapsedilebilirler. [403] Nitekim Mecelle'nin 998. maddesinde de yer bulan ve Hanefi fakihler nezdinde kabul gören görüş de bu minvaldedir. Mecelle 998. maddeden naklen *"Medyunun kudreti var iken deynin edâsında mumâtale eylediği nezd-i hâkimde zâhir olup da dâ'inleri dahi malı satılarak deyninin te'diyesini hâkimden talep ettiklerinde hâkim onu hacr eder. Kendisi malını satıp da deynini îfâdan imtina ettiği takdirde hâkim onun malını satıp deynini te'diye eyler."*[404] Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre ise borçlunun menkul varlıklarının hacz edilmesi mümkün ise de gayr-ı menkul varlıklarının satımının kendisi tarafından gerçekleşmesi gerekeceğinden buna zorlanır. Eğer bundan da kaçınırsa gerekirse haps edilir. Borçlunun mali imkânlarının borcunu edaya elverişli olmadığı durumlarda ise ittifakla borçlunun hapsedilmesi caiz değildir.[405]

Müste'men borçlunun borcundan ötürü seyahat gibi bir hakkından alıkonulmasına gelecek olursak şunları söyleyebiliriz. Vadeli borçlanmalarda borçlu olan şahısın geride kefil bırakmaksızın ya da borcunu geçerli bir hüccet ile başka bir şâhısa havale etmeksizin seyahat etmesi durumunda vade günü geldiğinde alacaklı madur olmamak için mahkemeden borçluyu seyahatten men ettirebilme hakkı vardır.[406] Nitekim bu husus imtiyâznâmede yer bularak müstakil bir madde olarak vücut bulmuştur. İlgili maddede geçtiği üzere borçlu müste'men tacirin borcuna hukuki ve mali işlerinin hamisi konumundaki konsolosluğunun kefil olması durumunda mahalli yetkililer tarafından hiçbir surette seyahatine engel olunmaması emredilmektedir. Aksi durumda ise kadılar, borç ifa edilinceye veya ifası bir yola konuluncaya kadar hukuki tasarruflarında serbest bırakılmışlardır. Nitekim Hanefi fakihlerince mahkemeye intikal eden durumlarda borçlunun müslim ya da gayr-ı müslim, zimmî ya da müste'men

---

[403] Serahsi, *el Mebsût*, c. XX, s. 88.

[404] Ali Haydar Efendi, *Dureru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm*, mad. 656, c. III, s. 155.

[405] Serahsî, *el Mebsut*, c. XX, , s. 88,89, Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, c. III, s. 219-221.

[406] Ali Haydar Efendi, *Dureru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm*, c. IX, s. 155.

olmasına bakmaksızın borçluyu haps etmek ya da seyahatten men' etmek gibi bir tasarruf hakkı mevcuttur. [407]

2.3.2.3. Verâset Meselesine İlişkin Maddeler

- İngiltereli ya da İngiliz bayrağı altında ticaret yapanlardan biri Osmanlı toprakları dâhilinde ölürse beytülmâlciler ya da hâkimler geride bıraktığı emval ve erzakına malı gaibtir diye el koymayacaktır.
- Eğer vasiyet etmişse terekesi vasiyet ettiği şahsa verilecek, eğer ki vasiyet etmemişse konsolosluğa ya da orada bulunan yoldaşlarına verilecektir. Her ikisinin olmadığı durumda ise kâdı, İngiliz elçisinin tayin edeceği şahıs gelinceye kadar mallara el koyacaktır.
- Eğer ölen tercüman İngiliz ise malları elçi veya konsolosuna teslim edilecektir. Eğer Osmanlı tebaasından ise varislerine, eğer varisleri yoksa beytülmâle kalacaktır.
- Kassâmlar ve kâdılar hiçbir surette resm-i kısmet [408] talep etmeyecektir.[409]

Klasik fıkıh metinlerinde İslâm topraklarına emân ile giren harbilerin yani müste'menlerin, kişiliklerine tealluk eden temel hak ve hürriyetler nazarında zimmîlerle aynı eşit statüde olduğu kabul edilmekte ve bu kabul üzere kendilerine muamele edildiğini [410] zikretmiştik. Veraset meselesinde de bir müste'menin İslâm toprakları dâhilinde ölmesi sebebi ile her ne kadar canına dair verilen güvence nihayet bulsa da malı için verilen güvencenin devam ettiğine hükmedilerek terekesinin varislerine verilmek üzere bekletilmesine hükmedilmektedir. Zira müste'menin geride bıraktığı

---

[407] Serahsi, *el Mebsut*, c. XX, s. 90; Mevsılî, *el İhtiyâr,* c. II, s. 341; Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku,* c. III, s. 219-221.

[408] Resm-i kısmet, ölenin geride bıraktığı terekesinin tesbiti ve varislerine taksimi mukabilinde alınan harç için kullanılan bir tabirdir. Bu tesbit ve taksim ile vazifeli memurlar için kassam tabiri kullanılır iken kassam olmayan yerlerde bu vazife ile kadılar memurdur. Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, s. 30,31.

[409] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

[410] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyin ve'l Müste'menîn*, s. 73; Özel, *Darul İslâm-Darul Harb*, s. 218; Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 251.

mallar, her ne kadar fiziken İslâm topraklarında olsa da hükmen kendi ülkesinde gibidir. Bu sebeple beytülmâl [411] ya da beytülmâl adına hâkimler tarafından terekeye gaiptir diye el konulamaz tereke müste'menin varislerine ulaştırılmak üzere muhafaza edilmelidir. [412] İlgili ahidnâmenin mezkûr maddesinde de bu noktaya temas edildiği görülmektedir.

Müste'mene verilen emânın ölümünden sonra dahi geride bıraktığı malı üzerinde devam ediyor oluşu İslâm devletini malın muhafazası ile sorumlu tutmaktadır. Lakin altını çizmek gerek ki terekenin müste'menin kendi memleketindeki varislerine ulaştırılması hususunda İslâm devletinin bir sorumluluğu yoktur. Bu sebepten varislerin ölen müste'menin terekesini alabilmek için mirasa müstehak olduklarını kanıtlar nitelikte bir belgeyi yetkili makamlara ibraz etmeleri ya da İslâm otoriteleri tarafından şahidlikleri kabul edilir şahısların ikrarı ile veraset iddialarını ispatlamak zorundadırlar.[413] İşte hükmün bu cephesini icra noktasında Osmanlı makamları, müste'menin geride bıraktığı malların eğer vasiyet etmişse vasiyet ettiği şahsa verilmesi; eğer ki ortada bir vasiyet yok ise varislerine ulaştırmak üzere konsolosluğuna ya da aynı uyruğu taşıyan bir yoldaşına verilmesi üzere bir uygulamaya gitmiştir. Her ikisine de ulaşılamadığı hallerde ise durumun yerel yetkililer tarafından ilgili elçiliğe iletilerek elçiliğin muvazzaf kıldığı şahıs gelinceye kadar müste'menin terekesinin muhafaza edilmesi gerekli görülmüş ve bu hüküm, imtiyâznâmede müstakil bir madde olarak yer almıştır.

---

[411] Beytülmâl, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerinde kadim İslâm devlet geleneğinin bir mirası olarak devlet hazinesi ve devlete ait mal varlığının bütünü ve bununla ilgili idarî-malî kurum için kullanılan bir tabirdir. Genel anlamıyla hazineye ait bütün gelirleri ifade için kullanılan bu tabir ilerleyen zaman içerisinde yerini "hazine" ve "hazine-i amire" tabirlerine bırakmıştır. Sonraları ise daha hususi bir anlam kesb ederek varisi malum veya hazır olmayan ya da bilinmeyen ölülerden kalan terekenin muhafazası ile sorumlu müesseseye isim kılınarak devlet hazine gelirlerinden sadece bir kalemi ifade için kullanılmıştır. Erkal Mehmet, "Beytülmâl", **DİA,** 1992, c. VI, s. 90-94; Pakalın, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. I, Fasikül I, s. 222-226.

[412] Serahsi, *el Mebsut*, c. X, s. 91; Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye*, c. III, s. 441,442; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyin ve'l Müste'menîn*, s. 528.

[413] Serahsi, *el Mebsut*, c. X, s. 91; Serahsi, *Şerhus Siyeril Kebir*, c. V, s. 232 vd.

Terekenin tesbiti hususu ise şöyle işlemektedir. Evvela geride bırakılan mallar, kassamlar ya da kadılar tarafından kalem kalem tesbit edilir. Her ne kadar terekenin tesbiti esnasında bir mesai harcanmış ve de bu mesai, resm-i kısmet ismi ile bilinen maruf bir harcı gerektirse de ilgili maddede zikri geçtiği üzere imtiyâznâmeli devlet tebeası bu harçtan muaf tutulmuş ve ilgili makamlara kendilerinden bu harcın taleb edilmeyeceği emredilmiştir.

Yine ahidnâmenin ilgili bölümünde ölen kişi elçilik ya da konsoloslukta vazifeli tercüman olup imtiyâznâmeli devlet tebeasından olması halinde mallarının elçiliğe ya da konsolosluğa teslim edilmesi emredilmektedir. Eğer ki tercüman, Osmanlı tebaasından ise ister zimmî [414] ya da müslüman olsun fark etmeksizin geride bıraktığı mallar varsa varislerine varislerinin malum ya da hazır olmaması durumunda ise tereke beş sene müddetle emâneten hıfz edilir sonrasında ise beytülmâle intikal eder.

2.3.2.4. Esir Olan İngilizler Hakkındaki Maddeler

- Osmanlı topraklarının hudutları dâhilinde esir edilen İngilizler, elçileri ve konsolosları tarafından talep edilip araştırıldıktan sonra İngiliz oldukları ispatlandığında serbest bırakılacaktır.
- Ahidnâme verildiği tarihten itibaren Levant kayıkları İngilizleri esir edip Rumeli ve Anadolu'da satmak isterlerse dikkatle araştırılıp bu şahıslar buldurulacak eğer esir müslüman olmuşsa aldığı para satandan alana iade ettirilip esir serbest bırakılacak.[415]

İlk bölümde de ifade edildiği üzere XVI. yüzyılda İngiltere'yi Türklerle resmi münasebetlerin başlatılmasına icbâr eden sebeplerin en başında Akdeniz'deki İngiliz ticaretini baltalayan ve nerede ise bitirme noktasına getiren korsanlık faaliyetlerini durdurabilme gayreti gelmekte idi. [416] Septe (Cebel-i Tarık) Boğazı'nı geçtikten sonra

---

[414] Bozkurt, *Gayr-ı Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, s. 15,16; Kenanoğlu, "Zimmî", *DİA*, c. XLIV, s. 438-440.

[415] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

[416] Dereli, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, s. 62-66

güneye inen ticaret gemilerinin güzergâhı üzerinde Cezâyir, Tunus ve Trablusgarb korsanlarının tehlike arz ediyor oluşu ve Osmanlı Devleti'nin Akdeniz sularındaki hâkimiyetinin artması [417] İngilizleri bilinçli olarak Doğu Akdeniz ticaretinden uzak tutmakta idi. [418] Lakin İngilizlerin olası tüm tehlikelere ve tehditlere rağmen Doğu Akdeniz ticaretindeki sebatları onları Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi ve ticari temaslarını arttırmaya ve nihayet bu süreci bir ahidnâme ile resmileştirmeye kadar götürmüştü. Ancak ilerleyen zaman içerisinde Garb Ocakları'nın korsanlık faaliyetlerine müstakil ahidnâme maddeleri ile yasak getirildiği halde olanca şiddeti ile devam ediyor oluşu; bunlar yetmezmiş gibi İngiliz gemilerinin korsanlar tarafından yağmalanmakla kalmayıp bir de İngiliz tacirlerin mürettebatları ile birlikte esir düşmesi [419] Osmanlı makamlarını bitmek tükenmek bilmeyen şikâyetlere maruz bırakmaktaydı. Tekerrür eden şikâyetlerden sebeb bu husus, ilk ahidnâmeden itibaren tüm ahidnâmelerde yinelenmiş ve her seferinde verilen emâna ve bu emânın tesis ettiği can ve mal güvencesine binaen İngiliz tebeasından tutsak edilen esirlerin derhal İngiliz makamlarına iadesi ve de serbest bırakılmaları emredilmiştir.

İlk bölümde emâna dair etraflıca anlattığımız ve üzerinde durduğumuz konulardan en mühimmi, müste'menlerin hürriyetlerinin, can ve mal güvenliklerinin hem içeriden hem de dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye ve tehditlere karşı İslâm Devleti tarafından hıfzu sıyanet edilmesi idi. Dolayısı ile bu emniyetin tesisinde birinci ve ikinci dereceden lüzumlu olan tedbirlerin alınması, verilen emânın bir sonucudur. [420]Unutulmamalıdır ki İslâm devletinin müste'menlere dair bila icbar teahhüt ettiği bu bütüncül güvence; aynı zimmîler hakkında olduğu gibi onu, bu

---

[417] Wood, *A History Of The Levant Company*, s. 11,12.

[418] Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s. 4; Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 16; Faroqhi, *The Ottoman Empire And The World Around İt*, s. 28-30.

[419] Kütükoğlu, *Balta Limanına Giden Yol*, s. 41-43.

[420] Serahsi, *el Mebsut*, c. X, s. 85, 93, 94; Kasani, *Bedaiu's Sanai*, c. VII, s. 107; İbn-i Kudame, *el Mukni'*, c. VIII, s. 535-537, 445, Şekerci, *İslâm Ülkelerinde Gayr-ı Müslimlerin Temel Hakları*, s. 15-17; Fidan, *İslâmda Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku,* s. 318,319.

güvencenin birinci dereceden hamisi de kılmaktadır. [421] Bu noktada emânın tesis ettiği can ve mal güvencesinin sübutuna ve bu güvencenin müste'menlerin özgürlüklerinin teminatı olmasına rağmen müste'men tacir gemilerinin korsanlar tarafından ele geçirilip yağmalanması ve mürettebatının esir ya da rehin edilmesi ne emân müessesesinin ne de İslâm'ın ahde vefa prensibine uygun düşmemektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz (SAV); *"Anlaşmalı bir gayr-ı müslime zulüm yapan ya da o kimseyi gücünün dışında mali bir yükümlülük altında bırakan kimseye karşı onu savunacak benim."* [422] buyurmaktadır.

2.2.3. İktisadi Nitelikteki İmtiyâzlar

2.2.3.1. Ticaret Serbestisine İlişkin Maddeler

- İngiltere halkı, tüccarı ve İngiltere bayrağı ile seyreden ticaret gemileri, Osmanlı toprakları dâhilindeki iskele ve limanlara serbestçe gidip gelecekler, kendi hallerinde kazançlarına kimse mani olmayacaktır.
- İngilizlere ve İngiltere'ye tabi olan tacirler, Osmanlı memleketlerinde serbestçe ticaret yapabilecek adet ve kanun üzere gümrük resmini verdikten sonra şahıslarına ve maiyetindeki adamlarına hiç kimse müdahale ve taarruz edemeyecektir.
- Karaya çıkan misafirlerin kendi paraları ile su, sebze, meyve, zahire gibi zaruri ihtiyaçlarını bedelini ödemek sureti ile temin etmelerine kimse mani olmayacaktır.
- Osmanlı iskele ve limanlarına uğrayan İngiliz ve ona tabi olan gemiler ve kalyonlar, hıfz-u sıyânet olunacak, istedikleri zaman limandan ayrılmalarına kimse mani olmayacaktır.
- İngiliz tacirler; barut, harb aleti ve ihracı yasak olan malların haricinde istedikleri emtiayı satın alabilirler.
- İngiliz bayrağını taşıyan tüccar Don Nehri'nden Azak'a ve Rusya'ya kadar olan memleketlerde ve bu memleketlerle Osmanlı toprakları arasında deniz ve karayolu ile

[421] Hamidullah, *el Vesaiku's Siyasiyye*, 94-99 aralığındaki vesikalara müracaat edilebilir.

[422] Ebû Ubeyd, *Kitabu'l Emvâl*, s. 171; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyin ve'l Müste'menin*, s. 88.

ticaret yapabilecekleri gibi İran'dan zabt olunan yerlerde de ticaretlerine müdahale olunmayacak ve buralarda eskiden alınandan fazla gümrük talep olunmayacaktır.[423]

Doğrudan savaş malzemesi ya da demir, barut gibi savaş malzemesine ham madde olabilecek nitelikteki malların Maide 5/2 ayet-i kerimede temas edildiği üzere ihraç edilmesi doğru bulunmamaktadır. [424] Zira birinci bölümde de ifade edildiği üzere emânın tezahüri vesikası olan imtiyâznâmeler ile farz olan cihad emri her daim baki olup muvakkaten askıya alındığı için [425] seddi zerâ-i gereği hali hazırda dost görülen imtiyâznâme sahibi taraf devletin düşman olma potansiyeli göz önünde bulundurularak bu nevi malların ihracı ile askeri açıdan güçlendirilmesine müsaade edilmemelidir. Zira bu müsaade genel manada Müslümanların maslahatlarına mebni kılınan emânın ruhuna tezat teşkil eder. O halde İslâm ülkesine güvence ile gelen müste'menlerin İslâm topraklarından ayrılırken yanlarında savaşta iş görebilecek binek hayvanı, silah, barut, demir gibi ya da ister zimmî ya da Müslüman olsun köle gibi muhtemel bir harb durumunda Müslümanlara karşı ellerini güçlü kılacak her türlü eşyayı satın alarak beraberinde götürmeleri yasaklanmıştır. Eğer aldıkları tesbit edilirse mali açıdan karşılığı iade edilerek bu aletlere el konulması gerekmektedir ki [426] zikrolunan imtiyâznâme maddelerinde emredilen uygulama da bu yöndedir. Öte yandan müste'menlerin beraberinde getirdiği silah türünden eşyaları geri götürmesine ise can ve mal teminatı gerekçesi ile emân akdinin kapsamında olduğu için mani olunamaz. [427]

Diğer taraftan savaş aleti ya da malzemesinin haricinde müste'men tacirlerin özelde Osmanlı Devleti bünyesinde ihracı yasak bir takım malların ve eşyanın haricinde satın aldıkları ve gümrüklerini ödedikleri emtiayı memleketlerine çıkarmalarına

---

[423] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

[424] Serahsi, *el Mebsut*, c. X, s. 89; Kasani, *Bedaiu's Sanai*, c. IX, s. 401; Mevsılî, *el-İhtiyar*, c. IV, s. 52; Hamidullah *İslâmda Devlet İdaresi*, s. 326-330.

[425] Serahsi, *el Mebsut*, c. X, s. 2,86.

[426] Ebû Yusuf, *Kitabu'l Harac*, s. 188; Serahsi, *el Mebsut*, c. X, s. 91; *Feteva-i Hindiyye (Feteva-i Alemgiriyye),* terc. Mustafa Efe, Akçağ Yayınları,1987, c. IV, s. 252-253.

[427] Serahsi, *el Mebsut*, c. X, s. 91.

müsaade edilmekteydi. İhrâcı yasak bir takım mallar vardır ki bu meselenin esasını Osmanlı Devleti'nin temel iktisat politikalarında incelemek gerekmektedir.

İmtiyâznâmelerin verilmesindeki maslahatlar bölümünden hatırlanacağı üzere başlıca dayanağını tarımsal faaliyetlerin oluşturduğu Osmanlı Devleti'nin iktisadi sistemi, bir takım temel prensipler üzerinden yürütülmekte ithalat ve ihracat dengesi de bu minvalde tayin edilmekteydi. [428] Tam da bu noktada halkın zaruri ve hayati ihtiyaçları olan bir takım malların devlet tarafından ucuz ve bol miktarda tedarik edilmesi gayesini temsil eden iaşe ilkesi, devletin lehine ithalat ve ihracat dengesinin belirlenmesinde ve gerekli piyasaların oluşturulmasında ciddi önem arz etmektedir. İaşe ilkesinin işletilememesi durumunda devlet, piyasanın ihtiyaç duyduğu malların tedarikinde üreticiden tüketiciye kadar uzanan halkalar üzerindeki denetim ve kontrol gücünü kaybetmiş olur ki bu durum beraberinde iktisadi, ictimai ve siyasi açıdan toplumda büyük bir infiâle sebebiyet verir. [429] Bundan dolayı üretimin yetersiz olduğu, iç alım-satım dengesinin bozulma ihtimalinin öngörüldüğü durumlarda ya da tamamen stratejik sakıncalardan dolayı hububât, pamuk, deri, balmumu, işlenmiş deri, kösele gibi çok sayıda ham-mamül ürüne uzun ya da kısa vadede ihraç yasağı getirilmiş, zaman zaman ise bu yasaklar esnetilmiştir. [430] Zaten Asr-ı Saâdet örneğine bakıldığında da devletin piyasada adil rekabetin sağlanması ve fiyatların kontrol altında tutulması adına halkın refahının devamlılığı için takip ettiği tüm bu yaptırımların numunelerini görmek ve isnâd edildiği maslahatları tesbit etmek mümkün olacaktır. [431]

2.2.3.2. Gümrük Resmi Hakkında Maddeler

- İngiliz ve İngiliz bayrağı altında ticaret yapan tacir ve adamları, bezirgân, tercüman ve simsarları (komisyoncu) denizden ya da karadan Osmanlı memleketlerine

---

[428] Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan,* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1991, s. 283.

[429] Genç, "Osmanlılar", *DİA*, c. XXXIII; s. 525; Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s. 41 vd.

[430] Arıkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar, s. 283.

[431] Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, s. 89 vd. Muhammed Emin Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, İstanbul, İGİAD Yayınları, 2014. s. 43-60.

gelip emniyet içerisinde serbestçe ticaret yapabilecek, adet ve kanun üzere gümrük resmini verdikten sonra beylerbeyiler, kadılar, kaptanlar, askerler ya da halktan herhangi bir kimse şahıslarına ve beraberindeki adamlarına, mallarına hiçbir surette müdahale ve taarruzda bulunmayacaktır.

- Beylerbeyiler, kadılar, defterdarlar ve darbhane eminleri İngiliz ya da İngiltere bayrağı taşıyan ticaret gemilerinin Osmanlı memleketlerine getirdikleri ya da götürdükleri altın, gümüş ve kuruştan gümrük talep etmemekle birlikte akçeye tebdil ederiz diye tehdit dahi edemezler.
- İngiliz ve ona tabi olan tüccar taifesi malını istediği iskelede karaya çıkarmakta serbest olmakla beraber mallar gemiden çıkartılmadıkça gümrük resmi ödemek mecburiyetinde değildir.
- Bir yerde gümrük ödendikten sonra eğer mallar limanda satılmaz ve gemiye geri yüklenip başka bir limana çıkartılmak istenirse ilgili memurlar tekrar gümrük resmi talep edemezler.
- İstanbul, Halep, İskenderun, Sakız, İzmir veya herhangi bir Osmanlı limanında çıkarılıp gümrük resmi ödenen mallar için satılmayıp tekrar gemiye yüklenip başka bir limana götürüldüğü takdirde ikinci defa gümrük resmi talep olunmayacak, kassâb akçesi namına bir akçe dahi alınmayacaktır.
- Halep, Mısır vs. yerlerde ticaret yapan İngilizler % 3 gümrük resminden başka bir şey ödemeyecektir.
- İngiliz ve ona tabi olanların Halep üzerinden yaptığı tütün ve ipek ticaretinden alınacak gümrük resmi ve reft vergisi[432] Venedik ve Fransızlardan tahsil edilenden daha fazla olmayacaktır. Araştırmalar neticesinde zulmederek fazlasını tahsil ettiği ispatlanan gümrük memurlarından bu fazlalık alınıp sahiplerine iade edilecektir.
- Çoğunlukla Galata ve civarında yaşayan müste'men tüccar taifesi, Ankara'dan ve sair Osmanlı memleketlerinden sof, ipek gibi satın aldıkları muhtelif malların, eşyaların ve elbiselerin gümrük resmini ödeyip eda tezkirelerini (makbuz) aldıktan

[432] Reftiye vergisi, Osmanlı memleketlerinde ithal edildiği mahalde tüketilmeyerek başka bir mahalle nakledilen mallardan alınan vergidir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s. 421; Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, s. 22.

sonra bu malları gemilere yükleninceye değin bir müddet evlerinde bekletseler ve sonra gemilere yükleyecekleri vakit gümrük resmi tahsil edilen emtianın arasına gümrüğü alınmamış malların karıştırılması müstesna gümrük memurunun değişmesinden ötürü tekrar kendilerinden gümrük resmi tahsil edilmek istendiğinde tüccarın elindeki eda tezkireleri (makbuz) geçerli görülecek ve ikinci defa gümrük resmi taleb olunmayacaktır.

- Masdariyye vergisinden[433] muaf olan mallardan Masdariyye vergisi talep olunmayacaktır.
- İngiltereli ve ona tabi olan tacirlerin Osmanlı iskele ve limanlarına çuha, baharat, kalay, kurşun gibi muhtelif mallarını indirmelerine ve ihracı yasak mallar haricinde satın alıp götürmek istedikleri malları gümrük resmi tahsil edildikten sonra gemilerine yüklemelerine kimse mani olmayacaktır.
- İstanbul, İskenderun, İzmir, Kıbrıs ve sair Osmanlı limanlarına gelen İngiliz gemileri 300 akçe selâmetlik resmi[434] verecek ziyadesi talep olunmayacaktır.
- İngiliz ve ona tabi olan tacirlerin Ankara/Beypazarı'ndan yaptığı sof, ipek ve tiftik ipliği ticareti üzerinden % 3 oranında resim tahsil edilip ilaveten mürur[435] ve ihraciye resimleri[436] talep olunmayacaktır.
- Kıtlığın yaşanmadığı mahsulün bol olduğu zamanlarda İngiliz ve ona tabi olan tacirlerin İzmir, Selanik başta olmak üzere sair Osmanlı limanlarından %3 gümrük resmi ödeyerek ikişer gemi incir ve üzüm satın almalarına müsaade edilmektedir.

---

[433] Masdariye vergisi, nakledilen yerde tüketilen ithal emtiadan alınan vergidir. Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 421; Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, s. 413,414.

[434] Selametlik resmi, müste'minlere ait gemilerin iskele ve limanları terk ederken ödedikleri bir kalemdir. Bkz. Kütükoğlu, "Ahidnâme", *DİA,* c. I; s. 539; Bu vergi için geçit resmi, toprak bastı parası da denilir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, s. 153.

[435] Murûr vergisi, dışardan Osmanlı ülkesine ithal edilen fakat sarfedilmeden re-export amacıyla yabancı ülkelere gönderilen mallardan alınan transit vergisidir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, s. 584; Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 421.

[436] Osmanlı memleketlerinden dış memleketlere ihrac olunan mallardan alınan vergilerin genel adıdır. Kütükoğlu, "Gümrük", *DİA*, c. XIV; s. 263-268.

- Gümrük oranlarını yükseltmek için mallara hakiki ederinden daha fazla fiyat biçilmeyecektir.
- İngiliz tacirlerin İstanbul ve Bursa'dan satın aldıkları ipekten başka olarak İran ve Gürcistan'dan gelerek İzmir'de satın aldıkları ipek için öteden beri gümrük ve mizan (tartı) resmi vermiyorlar ve bu durum hazineyi de zarara uğratmıyorsa alınmamaya devam edilecektir. [437]

İncelediğimiz ahidnâmede 1580 tarihli ilk ahidnâmenin verilmesinden 1675 tarihli ahidnâmeye kadar tafsilatlı olarak düzenlenen ve yinelenen bölümlerin başında gümrük vergisinin geldiğini görüyoruz. Zira meseleye sadece İngilizler cephesinden değil de genel olarak Osmanlı memleketlerine denizaşırı ticaret yapan müste'men tacirler genelinden baktığımızda zaten uluslararası ticaretin başlı başına ciddi bir mali külfet ve meşakkati gerektirdiğini teslim etmekteyiz. Bir de tüm bu zorluklara ilaveten gümrük vergileri, geçit resimleri ve konsolosluk hakkı gibi masrafların tahsilinde yaşanan sıkıntılar ve anlaşmazlıklar bizlere meselenin niçin bu denli izahlıca işlendiği hakkında biraz olsun fikir vermektedir.

Gümrük, uluslararası ticarette sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği mahallin ismidir. Bu geçiş noktalarında tahsil edilen vergilere de mahalline istinaden gümrük resmi denilmiştir. Bu vergi çeşidi, yerinde üretilip yerinde tüketilen mallardan alınmayıp yalnız nakliye durumunda tahsil edilmektedir. [438] Dünya ticaret tarihinde kadim bir evveliyata sahip olan gümrük vergisinin İslâm öncesi Arap yarımadasındaki mevcudiyetine vakıf olmakla beraber hem ticari ithalattan hem de şehirlerarası kurulan panayırlarda 1/10 nisbetinde tahsil edildiğini ve bu nisbî orandan mütevellid uşûr olarak isimlendirildiğini bilmekteyiz. [439] Ayrıca tacirlerin kendi ülke sınırlarını aşarak hariçteki

---

[437] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

[438] Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 421; Kütükoğlu, "Gümrük", *DİA*, 1996, c. XIV, s. 263.

[439] Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, s. 165; Komisyon, "Gümrük", *DİA*, 1996, c. XIV, s. 260.

ülkelere sevk ve idare ettiği ticaretten alınan hususî bir vergi olması hasebi ile de uşûr vergisi, dış ticaret vergisi olarak nitelendirilmektedir. [440]

Uşûr kelimesinin vaz' edildiği manaya biraz evvel temas etmiş olmakla birlikte burada birkaç cümle daha ilave etmeyi uygun görmekteyiz. Uşur, onda bir anlamına gelen lugavi bir terim olup; zaman içerisinde İslâm ülkesinin sınırları dâhilinde ticaretle meşgul olan Müslüman, zimmî, müste'men fark etmeksizin her bir kimsenin ödemekle yükümlü olduğu kazanç ve ticaret vergisi anlamına gelen iktisadi, ictimai ve icraat noktasında dini boyutlara hâiz hususi bir terim hüviyetine kavuşmuştur. Her ne kadar bu terim, ilkten onda bir gibi bir oranı ifade etmek için vaz' olunmuş ise de fıkhi eserlerde 1/20, 1/40, 1/5 gibi farklı oranları karşılamak için kullanıldığı da vakidir. [441]

Uşûr vergisinden tahsil edilebilmesi için ticaret malının nisab mikdarına ulaşması şart olmakla beraber [442] tahsil edilecek mikdarın tesbitinde birinci saik malın cinsinden çok tacirin dini tabiyetidir. [443] Nitekim vergi oranlarının tesbitinde öncelikli olarak tacirin müslim ya da gayr-ı müslim olmasına, gayr-ı müslim olması durumunda ise zimmî ya da müste'men olmasına itibar edilmekte ve buna göre bir oranda vergi tahsil edilmesi gerekmektedir.

Meselenin bizi alakadar eden müste'men cihetinde ise ticaret ve kazanç vergisi noktasında müste'menlerin, İslâm Devleti'nin gayr-ı müslim vatandaşları olan zimmîler ile aynı mali yükümlülüklere tabi oldukları için İslâm ülkesinin gümrüklerinden geçerken yanlarında getirdikleri her nevi ticari emtiadan dolayı aynı zimmîler gibi dış

---

[440] Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye*, c. IV, s. 72, 73; Fidan, *İslâmda Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, s. 313.

[441] Ebû Yusuf, *Kitabu'l Harac*, s. 70; Serahsi, *el Mebsut*, c. II s. 199, Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye*, c. IV, s. 72,73; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyin ve'l Müste'menin*, s. 176 v. d. Fidan, *İslâmda Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, s. 313.

[442] Serahsi, *Şerhu's Siyeril Kebir*, c. V, s. 286.

[443] Serahsi, *el Mebsut*, c. II, s. 200; Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye*, c. IV s. 93, 94.

ticaret vergisi vermekle yükümlü olduklarını [444] ve bu sebepten ilgili ahidnâmede bu meselenin izahatlıca yer aldığını söyleyebiliriz.

Hz. Ömer zamanında İslâm vergi sistemine dâhil edilen ve sistemleştirilen uşur vergisi uygulaması ile gayr-ı müslimlerden de ticaretlerinin İslâm Devleti tarafından hıfz-u sıyânet edilmesine karşılık olarak zimmî ya da müste'men olmasına itibar edilmeksizin uşur alınmaya başlanıldığını görüyoruz. [445] Peygamber Efendimiz (SAV) ve Hz. Ebûbekir zamanında daha dar kapsamda icra edilen bu vergi uygulamasında Hz. Ömer, bu verginin kapsamını gayr-ı müslimleri de içine alacak şekilde genişletmiş ve ticaret maksadı ile gümrükten geçirilen emtianın nisaba ulaşması takdirinde [446] zimmîlerden Müslümanlardan alınan 1/40 oranındaki dini vergiye (zekâta) kıyasla 2 katı mikdarınca yani 1/20 oranında; müste'menler için ise o dönemde civar komşu ülkelerden Müslüman tacirlerden alınan 1/10 oranındaki vergiye kıyasla mütekabiliyet prensibi gereğince 1/10 oranında uşur tahsil edilmesini emretmiştir. [447] Ve yine mütekabiliyet esası gereğince eğer komşu milletler Müslüman tacirlerden bu vergiyi tahsil etmiyorlar ise o devletin müste'men tacirlerinden uşurun tahsil edilmemesini; eğer ki tahsil ediyorlarsa ister 1/10'dan az ister 1/10'dan çok olsun hangi oranda tahsil ediyorlarsa misli misline o oranda tahsil edilmesi talimatını vermiştir. [448] Eğer müste'menin İslâm ülkesine ziyareti ticari bir amaç taşıyorsa bu takdirde uşur vergisi ile mükelleftir. [449] Aksi takdirde salt diplomatik ya da seyahat amacı taşıyan ziyaretlerinde

---

[444] Serahsi, *el Mebsut*, c. II, s. 201; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyin ve'l Müste'menîn*, s. 137-139; Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* s. 808

[445] Serahsi, *el Mebsut,* c. II, s. 199; Serahsi, *Şerhus Siyeri'l Kebir*, c. V, s. 285; Erkal, *İslâmın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, s. 165-170; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 191 v. d; Osman Eskicioğlu, *İslâm Hukukunda Vergiler: Yahya b. Adem ve Kitabü'l-Harac Adlı Eseri*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1966, s. 57.

[446] Serahsi, *el Mebsut*, c. II, s. 200, Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 53, 54, 74, 75.

[447] Serahsi, *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c. V s. 284,285; Mevdudi, *İslâm'da Hükümet*, s. 751; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 176; Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, s. 166,167.

[448] Serahsi, *el Mebsut*, c. II, s. 200; Hamidullah, *İslâmda Devlet İdaresi*, s. 185.

[449] Fidan, *İslâmda Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, s. 315.

kendisinden uşur talep olunması meşru değildir. Hz. Peygamber'in (SAV) vefatından sonra İslâm devletinin kurumsallaşmasına paralel olarak ihdas edilen siyasi, ictimai ve iktisadi arka plana hâiz böylesine bir verginin meşruiyetinin altındaki maslahatları birkaç madde ile şöyle sıralandırabiliriz: [450]

1- Pek çok muteber kaynakta Peygamber Efendimiz'in (sav) Medine'ye hicret sonrası piyasayı canlandırmak ve Müslümanların ticari iştiraklerini arttırmak maksadı ile çarşı ve pazarlara dışarıdan getirilen mallar için Müslümanlardan gümrük vergisi alınmasını yasakladığına; hatta Müslüman olmayanlar için dahi gürüklerin sınırlı olarak uygulandığına dair bilgiler mevcuttur. [451] Nitekim *"Meks (gümrük vergisi) alan kimse cennete giremez, bu kimse cehennemdedir."*[452]*; "Âşire(uşûr vergisi tahsil eden kimse) rast geldiğinizde onu öldürünüz."*[453] mealindeki sahih hadisler vakıayı doğrulamaktadır. Bu durumun İslam'a yeni girmiş ya da girecek kabileler için teşvik mahiyetinde olduğu ve İslam'ın yayılabilmesi gibi objektif bir maslahata mebni olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar ilk dönmelerdeki uygulamalar gümrüklerin alınmaması yönünde olsa da unutulmamalıdır ki bir devletin egemenlik unsuru ve bundan kaynaklanan yetkileri dâhilinde bu çeşit bir vergiyi alma hakkı her daim mevcuttur. Bunun yanı sıra o dönemde İslâm devletinin haricindeki devletlere bakıldığında, hali hazırda dış ticaretten bu nevi bir vergi alındığı görülmektedir. Hz. Ömer de söz konusu ülkelerin vatandaşları ile ticari ilişkiler içerisinde olan İslâm devleti adına mütekabiliyet esasına dayanarak bu çeşit bir verginin tahsil edilmesini hilafeti zamanında başlatmıştır.

2-İslâm devletinin ticari ilişkiler içerisinde olduğu devletler eğer ki kendi dış ticaretlerinde Müslüman tacirlerden bu türden bir vergi tahsil etmiyorlar ise İslâm'ın

---

[450] Serahsi, *el Mebsût*, II, s. 199; Serahsi, *Şerhu's Siyeril Kebir*, c. V, s. 285-286; Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye*, c. IV, s. 96,97; Eskicioğlu, *İslâm Hukukunda Vergiler*, s. 57; Erkal, *İslâmın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, s. 165-170

[451] Komisyon, "Gümrük", *DİA*, 1996, c. XIV, s. 261.

[452] Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybani Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kahire, Dârü'l-Hadis, 1995/1416, c.IV, s. 143.

[453] Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybani Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kahire, Dârü'l-Hadis, 1995/1416, c.IV, s. 234.

evrensel üstünlüğünden hareketle İslâm devleti söz konusu ülkelerin tacirlerinden bu vergiyi tahsil etmez. Eğer ki tahsil ediyorlar ise ilk maddede geçtiği üzere mütekabiliyet esası gereği o maktu oranda tahsil edilmelidir.

3-Müste'men tacirlerin canları gibi malları da korunmaya ve himaye edilmeye muhtaçtır. Verilen emân ile temin edilen bu mutlak güvence, İslâm Devleti'nin Müslüman vatandaşından almış olduğu zekât mükellefiyetine bedel, müste'men tacirden ticaret vergisi tahsil edilmektedir. Müste'men, İslâm devleti tarafından kendisine temini teaahüt edilen malının çalınmaması, yağmalanmaması, zayi edilmemesi gibi malının korunmasına yönelik tüm somut güvencelerin mali mükellefiyetini bu vergiyi ödeyerek yerine getirmektedir.

Uşûrda oranın tesbiti meselesi, sair mezhepler indinde ihtilaflı olmakla beraber Hanefiler nezdinde uşur vergisinin hangi oranda tahsil edileceği hususundaki en belirleyici saik, mütekabiliyet prensibidir. [454] Lakin uluslararası hukuk prensiplerinden tesiri zahir ve umumi olan böylesine temel bir prensibin icrasında ne denli işlevselliğin kast edildiği başlı başına ayrı meseledir. Bu sebepten incelediğimiz ahidnâmeye dayanarak diyebiliriz ki; Osmanlı Devleti'nin müste'men tüccara uyguladığı uşûr tarifesinde belirleyici olan mütekabiliyet prensibinin icrası ile belirli oranlar üzerinden misli misline bir vergi uygulamasına gitmek gibi dar anlamlı bir işlevsellik kast edilmemektedir. Aksine Osmanlı Devleti ile imtiyâz sahibi taraf devlet arasında karşılıklı müzakereler neticesinde mutabakata varılan ve maslahatlar ekseninde şekillenen imtiyâznâmeler ile vücut bulan genel anlamda esnek bir mütekabiliyetin icrası kast edilmektedir.

Nitekim Osmanlı Devleti, bu sahada etkin bir şekilde istifade etmekten çekinmediği mütekabiliyet prensibi ile mevcut dış ticaret hacmini ve ağını geliştirmekle beraber kimi kalemlerde tekelleşmelerin ve yüksek karların önüne geçmek amacı ile

---

[454] Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam el Herevi el Ezdi, *Kitabu'l Emvâl*, thk. Dr. Muhammed Umare, Kahire 1409/1989, Daru'ş Şuruk, s. 531; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 191-199; Turnagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, s. 107,108; Fidan, *İslâmda Yabancılar ve Azınlıklar Hukuku*, s. 314-316.

esnek bir gümrük siyaseti izlemiş; [455] taraf devletten murat edilebilecek maslahatlara göre vergi oranlarında tenzilata gitmekten çekinmemiştir. Örneğin XVI. yüzyıldan sonra genel olarak içerideki gümrük vergisi müslümanlar için %3, zimmîler için %4; müste'menler için ise %5 olarak tahsil edilmekte ise de [456] mezkûr imtiyâznâmede İngilizler için % 3 gibi bir oranın tahsilinin emredilmesi Osmanlı Devleti'nin bu prensibin icrası noktasındaki esnekliğini desteklemektedir.

Tetkikinde bulunduğumuz imtiyâznâmenin gümrük resmi başlığı altında sıralanan ilgili maddelerinden hareketle diyebiliriz ki Osmanlılarda gümrük noktalarında ve malın piyasaya girmesine müteakiben devamındaki süreçte müste'men tacirlere İslâm Hukuku'nun umumi vergi usulü çerçevesinde muamalede bulunulması emredilmektedir. Asıl olan kaideye göre İslâm topraklarında bulunan gayr-ı müslimler, İslâm ülkesinin vatandaşı olsun (zimmî) ya da olmasın (müste'men) hak ve sorumlulukları açısından aralarında herhangi bir fark yoktur. Hatta müste'menin daru'l İslâm'da ehl-i zimmet mesabesinde olmasından [457] yola çıkarsak müste'menler, İslâm toprakları dâhilinde kaldıkları müddet içerisinde istisnaları olmakla beraber zimmîler ile eşit mesabede sayılırlar. [458] Ayrıca gümrükten geçen nisaba ulaşmış her nevi ticaret emtiasından buna altın, gümüş, para, maden de dâhil olmak üzere uşûr tahsil edilmesi icap ederken [459] Osmanlı Devleti'nin iktisadi menfaatleri ve maslahatları gereğince imtiyâznâmenin ilgili maddesi ile bu husus istisna edilerek İngiliz ve İngiliz bayrağı altında ticaret yapan tacirlerden yanlarında getirdikleri altın, gümüş ve kuruştan nisaba ulaşsa dahi uşûr talep edilmesi ve de imtiyâz sahibi müste'men tacirlerin yanlarındaki

---

[455] Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, s. 389.

[456] Hamza Çeştepe-Tamer Güven, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, c. XVI, Yıl:16, S. II, 2, s. 4.

[457] Serahsi, Şerhu's Siyeri'l Kebir, c. V s. 284,285; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 72.

[458] Zeydân, Ahkâmu'z Zımmiyyin ve'l Müste'menîn, s. 73; Özel, *Darul İslâm-Darul Harb*, s. 218; Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler,* s. 251.

[459] Serahsi, *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c. V s. 286; Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 176.

altın, gümüş ve kuruşun muvazzaf memurlar tarafından zorla akçeye tebdil edilmesi bir tarafa tehdid edilmesi dahi şiddetle yasaklanmıştır.

1675 tarihli ahidnâmede ilave edilen ve tekid babından yinelenen maddelere bakıldığında ekseriyetle uygulama sürecinde her iki taraftan sadır olan kasıtlı ya da ihmalkâr kusurlar göze çarpmakta bu da Osmanlı makamlarının ekonomiye müdahalesi noktasında sadaret makamından (İstanbul) uzaklaştıkça emirlerin tatbik ve denetiminde yaşanan sıkıntılar şeklinde zuhur etmektedir. Buna bir örnek vermek gerekirse gümrük resminin %3 oranında tahsil edileceği defaatle vurgulanmasına rağmen bu emrin İstanbul'da aynen icra edildiği lakin diğer limanlarda bu oranın %20 lere baliğ olduğu bilinmekte ve sırf bu illetten elçi ve konsolosların Bâb-ı Âli kapılarını aşındırdığı çoğu kaynakta zikredilmektedir.

Yine ahidnâmenin tanzim edildiği XVII. yüzyılda ve dahi öncesinde uluslararası ticaretin deniz yolu ile yapıldığını hatırladığımızda gümrük ve transit geçiş noktalarının iskele ve limanlar olduğunu ve emir olunan vergilerin buralarda tahsil edildiğini bilmekteyiz. Zikri geçen ahidnâmede de İngiltereli ve ona tabi olan müste'menlerin ticaret gemilerinin uğradığı iskele ve limanlarda yaşadıkları problemlerin çözümüne dair maddelere rastlamaktayız.

Örneğin müste'men tacirler İslâm topraklarına geldiklerinde kendilerinden nisaba ulaşmış ticaret malları için sadece bir kereye mahsus olmak üzere ahidnâmelerde belirtilen oranlarda uşûr tahsil edilmesi gerekli olup aynı maldan memleket dâhilinde ikinci kere uşûr tahsil edilmesi yasaklanmıştır. [460] Şöyle ki müste'men tacirlerin mallarından İslâm hudutları dâhilinde olduğu müddetçe üzerinden bir yıl geçse de ikinci kere gümrük alınmaz. Ama eğer müste'men tacirler gümrüğünü eda ettiği malları satmadan gümrük noktasından çıkarıp aynı gün içerisinde tekrar gümrükten geçirecek olsa dahi tekrar gümrüğünü ödemesi gereklidir. [461]

[460] Serahsi, *Şerhu's Siyeri'l Kebir*, c. V, s. 289.

[461] Serahsi, *el Mebsut*, c. II, s. 201.

Durum böyle iken müste'men tacirlerin zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için uğradıkları iskele ve limanlarda muvazzaf memurlar tarafından mallarını iskeleye çıkarmaya zorlandıkları; iskeleye çıkarmadıkları halde kendilerinden uşûr taleb edildiği ya da gümrük resmini ödemek sureti ile mallarını iskeleye çıkartıp lakin satamayıp tekrar gemilerine yüklemek istediklerinde ve de diğer bir Osmanlı limanında satmak istediklerinde kendilerinden ikinci kere gümrük resmi talep olunduğu vaki olmuştur. Osmanlıların hem dinlerine hem de imtiyâznâmelerde vermiş oldukları ahidlere istinaden uygulamada gösterdikleri bu zafiyet, Bâb-ı Âlî'nin vergilerin tahsili hususunda can sıkıcı şikâyetlere maruz kaldığına işaret etmektedir. Gümrüğü ödendiği halde satılamayan nisaba ulaşmış malların üzerinden bir yıl geçmesi durumunda aynı zekât mükellefiyetinde olduğu gibi ikinci bir yıl için tekrar gümrüğünün ödenmesine yönelik İmam-ı Muhammed'in bir görüşüne rağmen [462] bu tür bir uygulamanın Osmanlı topraklarında ne denli esnetildiği ise ayrıca araştırılmaya muhtaçtır.

Müste'men tacirlerin zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için uğradıkları iskele ve limanlarda muvazzaf memurlar tarafından mallarını iskeleye çıkarmaya zorlandıkları; iskeleye çıkarmadıkları halde kendilerinden uşûr taleb edildiği ya da gümrük resmini ödemek sureti ile mallarını iskeleye çıkartıp lakin satamayıp tekrar gemilerine yüklemek istediklerinde ve de diğer bir Osmanlı limanında satmak istediklerinde bir yıl dolmadan kendilerinden ikinci kere gümrük resmi talep olunduğu vaki olmuştur. Osmanlıların hem dinlerine hem de imtiyâznâmelerde vermiş oldukları ahidlere istinaden uygulamada gösterdikleri bu zafiyet, Bâb-ı Âlî'nin vergilerin tahsili hususunda can sıkıcı şikâyetlere maruz kaldığına işaret etmektedir.

Mezkûr maddelerden anladığımız üzere Bâb-ı Âli'nin başını ağrıtan meselelerden bir diğeri de eda tezkireleridir. Şöyle ki işin fıkhi lüzumu çerçevesinde eğer müste'men olan tacir, getirdiği mallar için gümrük resmini vazifeli memura ödediğini iddia eder lakin bu iddiası vazifeli makamlar tarafından tasdik edilmezse hiç ödemediğine hükmedilerek gümrük resmini ödemesi taleb olunur. Eğer ki bu iddiasını ödemenin yapıldığına dair yazılı bir vesika ile ya da ödendiğini ortaya koyacak sair bir

[462] Serahsi, *el Mebsut*, c. II, s. 201

delil ile ispatlarsa bu takdirde gümrük resminin ikinci kez edası taleb olunamaz. [463] Yine bazı mazeretler sebebi ile ellerindeki ürünleri satamadan geri dönen tacirlerden de vergi tahsil olunmaz. Tahsil olunmuşsa iade etmek Müslümanların şahsiyetine daha yakışır bir tasarruf olur. [464] Bu sebepten vergilerin tahsili esnasında eda tezkirelerinin (makbuz) alınması ve verilmesi hususu, sonrasında yaşanabilecek muhtemel problemlerin çözümlenmesinde ve hakların kazanılmasında ciddi bir ehemmiyet arz etmektedir. Nitekim eda tezkireleri, meselenin kadıya intikal etmesi durumunda ise birinci dereceden delil kabul edilmektededir.

2.2.3.3. Haraçtan Masuniyet Hakkında Maddeler

- Osmanlı topraklarında ikamet eden ve ticaretle meşgul olan İngiliz tebaasından ister evli ister bekâr olsun hiçbir surette haraç alınmayacaktır.[465]

Müste'men tacirlerin İslâm memleketlerine her bir girişte ödedikleri gümrük vergisinin (uşur) dışında başka hiç bir vergiye tabi olmamaları da [466] üzerinde durulması gereken ayrı bir husustur. Lakin söz konusu vergi muafiyetleri, kısa vade için İslâm ülkesine gelen ve uzun süre ikamet niyetinde olmayan müste'men tacirler için geçerli bir durumdur.

İlk olarak Fransızlara verildiği düşünülen [467] 1536 tarihli imtiyâznâmeye göre Osmanlı memleketlerinde oturan bir müste'menin, on yıllık aralıksız ikameti sonrası her türlü rusûm ve vergi mükellefiyetinden kurtulmuş olarak cizye mükellefiyetiolan zımmî konumunda olacağına dair bir madde [468]bulunmaktadır. [469] Sonraki tarihlerde verilecek

---

[463] Ebû Ubeyd, *Kitabu'l Emvâl*, s. 537; Serahsi, *el Mebsut*, c. II, s. 201; Zeydân, Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm, s. 195-196.

[464] İbn Kudâme, *el Mukni'*, c. VIII, s. 523; Bilmen, *Hukuk-i İslâmiyye*, c. IV, s. 93; Zühaylî, *el Fıkhu'l İslâmi ve Edilletuhu*, c. II, s. 826.

[465] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

[466] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 196, 197.

[467] Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, s. 23.

[468] Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, s. 47.

imtiyâznâmeler için taslak niteliği taşıyan ilgili ahidnâmeden hareket edecek olursak araştırmamıza konu olan ilgili ahidnâme maddesince İngiliz müste'menlerin herhangi bir ikâmet süresi ile sınırlandırılmaksızın ve medenî durumuna itibar etmeksizin haraçtan müstağni kılındıkları görülmektedir.

2.2.3.4. Yağmadan Masuniyet Hakkında Maddeler

- Eğer açık denizde korsanlar, İngiliz ya da İngiltere bayrağını taşıyan gemileri zabt eder mallarını, giysilerini yağmalar gemilerine hasar ve zayiat verirlerse bunu yapanlar her kim olursa olsun mutlak surette cezalandırılacaktır. Beylerbeyiler, kaptanlar, hasse ve gönüllü gemi reisleri ya da halktan sair kimseler bu maddenin hilafına bir işe müsaade etmeyeceklerdir.
- İngilizlere ait bir gemi yağmaya uğradığı takdirde malları ve adamları buldurulup iade ettirilecek ve bunu yapanlar cezasız bırakılmayacaktır.
- Bundan önceki ahidnâmelerde İngiliz ve İngiliz bayrağı taşıyan gemilerin yağmadan, zarar ve ziyandan masun olduğu defaatle zikredilmesine rağmen ahidnâmelerin ilgili maddesine muhalif olarak rahatsızlık veren Tunus ve Cezâyir korsanlarının yağmaladıkları emval, eşya ve erzakı iade etmediği müddetçe Tunus, Cezâyir, Koron ve Mora iskelelerine girişlerine ruhsat verilmeyecektir.[470]

İslâm devleti tarafından bir harbiye verilen emânın onun canını, malını ve şahsiyetine teaaluk eden tüm maddi ve manevi insani haklarını himaye ettiğini [471] biliyoruz. Bu kapsamda yukarıda zikri geçen maddeler doğrudan müste'menlerin mallarının himayesi ile ilgilidir. İslâm hukukunda müste'menlerin sahip olduğu bu dokunulmazlık hakkı yanında getirdiği malların yanı sıra İslâm memleketlerinde kazandığı ve mülk edindiği mallar hakkında da caridir. İslâm topraklarında geçici ya da daimi olsun yaşayan gayr-ı müslimlerin malları, Müslümanların malları ile aynı

---

[469] İnalcık, *"İmtiyâzât"*, DİA, c. XXII, s. 246.

[470] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

[471] Hamidullah, *el Vesaiku's Siyasiyye*, Vesika no: 94,95.

hükümlere tabidir. [472] Hatta müste'men kendi memleketine döndükten sonra velev ki İslâm devleti müste'menin uyruğunu taşıdığı devlet ile fiili olarak savaşa girse dahi müste'menin mülkiyet hakkı devam etmekte [473] olacağı için İslâm'ın emri ile Müslümanlara yakışan emâneti sahibine ulaştırana değin muhafaza etmektir.

2.2.4. Şahsi Nitelikteki İmtiyâzlar

2.2.4.1. Seyâhat Serbestisine İlişkin Maddeler

- Kara veya deniz yolu ile doğrudan Osmanlı memleketlerine gelen ya da transit olarak Osmanlı memleketlerinden geçen İngilizler ve ona tabi olanlar, eğer alıkonulurlarsa derhal salıverilmelidir.[474]

Bir müste'men kendisi verilen emânın sağladığı can ve mal güvencesi ile emân sahibi İslâm Devleti'nin hudutları içerisinde istediği yere özgürce seyahat edebilme ve dilediği yerde konaklama hakkına sahiptir.[475] İlgili maddede de ahidnâme sahibi ve ona tabi olan devletlerin vatandaşlarının bu hakkı, ilgili madde ile tecessüm ettirilerek seyahat ve ziyaret hürriyetleri vurgulanmakta; bu hakkın icrası esnasında ahidnâmenin hilafına olası bir tevkif durumunda müste'menlerin derhal salıverilmeleri emr olunmaktadır. Bilinmektedir ki gayr-ı müslimlerin seyahat, konaklama ve ikamet hürriyetleri, Harem ve Hicaz bölgelerinin hudutlarının haricinde geçerlidir. [476] Putperestlerin haricindeki gayr-ı müslimlerin bu bölgelere ticari sebepler başta olmak

---

[472] İbn-i Kudame, *el Mukni'*, c. VIII, s. 446; Şekerci, *İslâm Ülkelerinde Gayr-ı Müslimlerin Temel Hakları*, s. 84.

[473] Ebû Zehra Muhammed, *el Alâkatu'd Devliyye fi'l İslâm*, Daru'l Fikri'l Arabi, Kahire, ty, s. 68'den naklen Ahmet Yaman*, İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s. 253.

[474] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defteri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

[475] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 112, 113.

[476] Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 134; Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 237;Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslarası İlişkiler*, s. 254,255.

üzere kısa süreli giriş ve çıkışlarına müsaade edilmekle beraber uzun vadede ikametlerine müsamaha gösterilmemiştir. [477]

Kanatimizce Osmanlı Devleti'nin bir İslâm devleti olarak Müslümanların himâyedarı olma sıfatı ile bu hususstaki hassasiyeti umumiyetle bilindiğinden olsa gerek ilgili maddede bu muhterem bölgeler istisna edilme ihtiyacı duyulmaksızın müste'men tacirlere genel anlamda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarda ve denizlerde umumi bir seyahat ve ziyaret özgürlüğünün verildiği ifade edilmektedir. Bu maddenin tensibi ile kadim İslâm geleneğinde bilhassa gayr-ı müslim tacirlere yönelik müsamahanın [478] hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nde de sürdürüle gelindiği görülmektedir.

[477] Fakihler arasında gayr-ı müslimlerin Hicaz ve Harem bölgelerine girişlerine ve ikametlerine müsaade verilmeyen görüşlerin yanı sıra üç gün süre ile müsaade verilebileceği ve bu sürenin meşru bir maslahata binaen geçici olarak uzatabileceğine dair görüşler de serdedilmektedir. İbni Kayyım, *Ahkâmu Ehli'z Zimme*, c. I, s. 89, İbn-i Abidin, *Reddu'l Muhtâr*, c. IV, s. 209-211, Zeydân, *Ahkâmu'z Zımmiyyîn ve'l Müste'menîn fi Dâri'l İslâm*, s. 93, 94.

[478] Zeydân, *İslâmda Ferd ve Devlet Münasebetleri*, s. 30.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye vermiş olduğu 1675 tarihli imtiyâznâme maddelerinin İslam Hukuku açısından değerlendirilmeye tabi tutulduğu bu çalışmada araştırmanın muhkem bir zemin üzerinde yürütülebilmesi için dönemin tarihi, siyasi ve iktisadi cepheleri uygulana gelen örfi ve dini teamüller eşliğinde aktarılmaya çalışılmıştır. Bu sayede farklı meselelerin İslam Hukuku'na arzı öncesinde mevcut bağlamından koparmaksızın dayandırıldığı fıkhi temeller somutlaştırılmış ve bütüncül bir bakış açısı yakalanabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin hudutları dâhilinde siyasi, ticari ya da seyahat kastı ile geçici süre ile ikâmet edecek gayr-ı müslim devlet tebeasına padişahların tek taraflı iradeleri ile yemin ederek bahşettikleri dini, iktisadi, ictimâi, adli ayrıcalıkların yazılı olduğu ve kanunlar nezdinde yaptırım gücünü temsil eden resmi vesikalara imtiyâznâme denilmektedir. İmtiyâznâmeler, bahşedilen ayrıcalıkların birinci dereceden teminatı bizzat padişahın ahdi olduğu için daha kuşatıcı ve kapsamlı çatı bir tabir olan ahidnâme-i hümâyunların bir alt türevini oluşturmaktadır.

Osmanlı imtiyâznâmelerinin sağladığı siyasi, iktisadi, ictimai ve adli yönden çok kapsamlı bu resmi ayrıcalıkların temelinde tarihi Cahiliye Dönemi'ne kadar uzanan İslam'ın doğuşundan sonra da kendisine hukuki bir varlık sahası bulabilmiş emân müesesesi bulunmaktadır. Bu sebepten imtiyâzların verilmesinde ve takip edilen süreçte emân akdinin kurulabilmesi için gerekli görülen şartların olgunlaşması ve verilecek güvencenin Müslümanların lehine siyasi, iktisadi, ictimai ve dini bir takım somut ve objektif maslahatlara dayandırılması elzemdir. 1675 tarihli imtiyâznâme özelinde de hedeflenen bu maslahatlar somut olarak tesbit edilebilmiştir.

Emân uygulaması, başta Peygamber Efendimiz (SAV) ve Hulefâ-i Râşidîn olmak üzere geçmiş İslâm devletleri tarafından uluslararası sahada gayr-ı müslim devlet ve milletlerle takip edilmesi idealize edilen davet ve tebliğ merkezli bir siyasetin sağlam temeller üzerinden icra edilebilmesine olanak sağlamıştır. İslâm medeniyetinin önemli bir safhasını oluşturan Osmanlı döneminde de imtiyâznâmeler özelinde aynı siyasi tavrın mirâs-ı nebevînin gâyeleri istikâmetinde yönlendirildiğini söylemek mümkündür.

Nitekim Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerle kurduğu temaslarda bölgedeki çıkarlarını ve emniyetini korumak amacı ile diplomatik bir silah olarak kullandığı imtiyâzları klasik dönem olarak adlandırılan ve tartışılmaz Osmanlı üstünlüğünün teslim edildiği XVI ve XVII. yüzyıllarda ferâsetle titizlikle uygulamış ve bu sayede Avrupa'daki oyun kurucu rolünü XVIII. yüzyıla kadar devam ettirebilmiştir.

İmtiyâznâmeler, muvakkaten resmî ve umumî emân kapsamına girmektedir. Geçerli olduğu süre ahdin teminatı olan Osmanlı sultanının tahtta kaldığı süre ile sınırlandırılmıştır. Böylelikle tahtın el değiştirmesi durumunda selefinden saltanatı teslim alan sultan için devletin ve milletin içinde bulunduğu ahvâl ve şerâitin gözden geçirilmesi ve bu vesile ile gerekli görülen güncellemelerin yapılabilmesine olanak sağlanmıştır.

Ticari, siyasi ya da seyahat amaçlı Osmanlı topraklarına gelen müste'men taifenin, gayr-ı müslim olmaları hasebi ile İslâm Devleti'nin gayr-ı müslim vatandaşları olan zimmîler ile eşit statüde olmaları kabulünden yola çıkarak İslam ahkâmında bir takım farklılıklarla aynı hak ve hürriyetlere sahip oldukları kabul edilmektedir. Dolayısı ile müste'menlerin aynı zimmîler gibi canları, malları, izzeti nefislerini alakadar eden her türlü hakları Osmanlı Devleti'nin himayesi ve güvencesi altında olup seyahat, ikamet, ibadet, ticaret vb. hususlarda maddi-manevi şahsiyetlerini ihlal edecek her türden eza, cefa ve muâmeleden masundurlar. Ayrıca bu güvence sadece kendilerini değil müste'menin şahsına tabi olarak eşleri, küçük çocukları, hizmetçileri, köleleri gibi bakmakla yükümlü olduğu ve sorumluluğunu taşıdığı her bir ferdi ve yanlarındaki menkul malları da kapsamaktadır. Nitekim ilgili maddelerde kazanılan ayrıcalıklara binaen verilen güvencenin kapsamına girecek olanlar kalem kalem zikredilerek sınırlandırılmıştır. Bu noktada müste'menin şahsına tabi olarak verilen imtiyâzların emânın teşmil edilebileceği azami çerçevede uygulandığını görmekteyiz.

Can ve mal güvenliği temelinde çeşitlenen hak ve ayrıcalıkların araştırmamıza konu olan ilgili imtiyâznamede siyasi-idari, adli, iktisadi ve şahsi bazı ana başlıklar çerçevesinde şekillenerek ihtiva ettiği konular itibarı ile çok boyutlu bir yapı arz ettiğini söyleyebiliriz. İlaveten nazari olarak emân müessesesi bünyesinde müste'menlere dair ortaya konulan ahkâma uygun olarak icra edildiği de gözlemlenebilmektedir.

Çalışmamız neticesinde 1675 tarihli ilgili imtiyâznâmenin hem Osmanlı Devleti hem de toplumu adına bir takım temel, vazgeçilmez maslahatlar üzerine bina edilmiş dört cepheli bir yapı olarak tasvir etmek mümkün olmuştur. Bu muhkem yapının her bir cephesi nevine göre verilen ayrıcalıkların teoriden pratiğe uzanan bir boyutunu temsil etmektedir. Örneğin bu maddelerden elçi ve konsolosların tayinine, siyasi dokunulmazlıklarına, tercüman istihdam etmelerine ilişkin birinci dereceden Osmanlı makamları ile yürütülecek resmi işlere ilişkin maddeler, imtiyâzların siyasi-idari cephesini oluşturmaktadır. Konut dokunulmazlığı ve seyahat serbestisine ilişkin zikredilen maddeler ise imtiyâzların şahsi cephesini oluşturmaktadır. İmtiyâznâme sahibi devletlerin vatandaşları olan müste'men taifesine İslâm muhâkeme usulüne uygun olarak kendi aralarında cerayan eden nikâh, talak, nafaka, veraset gibi davalarda; yalnız kendilerini alakadar eden ticari muamelelerde elçi ve konsoloslarının himayesinde adli özerk bir saha sunulmuştur. Bu saha içerisinde kendilerince maruf olan usûl ve nizama uygun muhakeme olunabilme ayrıcalığı tanıyan mufassal maddeler ise imtiyâzların adli cephesini oluşturmaktadır. Ticaret serbestisi, gümrük vergisi, haraçtan muâfiyet, yağmadan masuniyet, vergi oranları, müste'men tacirlerin borçlarına ilişkin hususlarda hüccet alma zorunluluğu, havâle, vekâlet, kefâlet vb. hususlara ilişkin maddeler ise imtiyâzların en önemli cephesi olan iktisadi cephesini temsil etmektedir. Nitekim iktisadi konulara ilişkin getirilen maddelerin hem sayıca fazla hem de diğer maddelere kıyasla daha tafsilatlı olarak zikredildiğini görmekteyiz. Bu durum imtiyâznâmelerin iktisadi boyutlarının daha baskın olduğu kanaatini desteklemektedir.

İlgili imtiyâznâme maddelerinden hareketle klasik emân akdinin kuruluşu için elzem olan maslahatlar, teşmil edilebileceği azami çerçeve, icra edildiği yüzyıl ve hudutlar ekseninde verilecek ayrıcalıkların düzenlenme safhasında ve yazıya dökülmesinde nazarî olarak İslam ahkâmına uygunluğuna riayet edildiğini görüyoruz. Ancak bu iddianın ameli olarak isbatı için başta İstanbul olmak üzere İzmir, Bursa, Halep, İskenderiye gibi müste'men tacirlerin yoğun olarak bulunduğu şehirlerin şer'iyye sicillerini ve mahkemelere intikal eden kayıtları incelemenin luzümü açıktır.

KAYNAKÇA

Acartürk, Ertuğrul ve Kılıç, Ramazan, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektifinden Analizi" *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXIX, Sayı: II, 2011, s.1-21.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdi ve İctimâi Tarihi (1453-1559)* Cilt: I-II, 2.Basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979.

Ali Haydar Efendi, *Dureru'l Hukkâm Şerhu Mecelleti'l Ahkâm*, Şirket-i Murattibiyye Matbaası, İstanbul, 2. Baskı, 1317.

Altınay, Ahmet Refik, *XVI. Asırda Türkler ve Kraliçe Elizabeth (1200-1255),* İstanbul, İstanbul Matbaacılık Neşriyât, 1932.

Apaydın, Yunus, *İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi,* Kayseri, Rey Yayıncılık, 1994, Cilt: I-II

Arı, Bülent, "Osmanlı Kapitülasyonlarının Tarihçesi ve Mahiyeti", *Yeni Türkiye*, Yıl:6, Mart-Nisan 2000, Cilt: XXXII, S.242-251.

Arık, Tuğrul, "*XIX. Yüzyıl Başlarına Kadar Osmanlı-İngiliz İktisadi İlişkileri*" MÜSBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

_____,"Osmanlı-İngiliz Ekonomik İlişkilerinin Başlangıcının Arka Planı ve 1675 Senesine Kadarki Seyri" *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt XII, Sayı: XLV, Ocak, 2016, s.137-152.

Arıkan, Zeki, "Sir Paul Rycaut: Osmanlı İmparatorluğu Ve İzmir", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt: XXII, İstanbul, 2003.

_____ ,"Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)" *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1991, s. 279-306.

Bağış, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrı Müslimler (Kapitülasyonlar, Avrupalı Tüccarlar, Berâtlı Tüccarlar, Hayriye Tüccarı 1750-1839)*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983.

Baktır, Hasan, "Türkler ve İngilizler; Tarihte İlk Münasebetler", *The Journal Of Academic Social Science Studies,* No: 63, Winter II, 2017, s:169-179.

Balcı, Sezai, "*Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bâb-ı Âlî Tercüme Odası"* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkîlât Ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi" *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: XI, Sayı: III-IV, 1945, s.203-224.

Baysa, Hüseyin *Kureyş Kervanları (Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat)*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2015.

Bilmen, Ömer Nasûhî, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul, Ravza Yayınları, 2013, Cilt: I-VIII.

Bozkurt, Gülnihal, *Gayr-ı müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara, TTK, 1996.

Bozkurt, Mahmud Esad, *Kapitülasyon Rejimi Üzerine*, çev. Ahmet Öylek, Ankara, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, 2008.

Bozkurt, Nebi , "Emân", *DİA*, Cilt: XI,1995, s. 75-79.

Burian, Orhan, "Türk İngiliz Münasebetinin İlk Yılları" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt: IX, Sayı: I-II, Mart-Haziran, 1951.

Cemaleddin, Halil- Asadur, Hırant, *Ecânibin Memâlik-i Osmaniye'de Hâiz Oldukları İmtiyâzât-ı Adliye,* yy. Darsaâdet Hukuk Matbaası, 1331/1913.

Çelmeli, Memduh, *"Hz. Muhammed Döneminde Emân",* DEÜ, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2013.

Çeştepe, Hamza-Güven Tamer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dâhili Gümrük Vergisi İstisnaları" *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2016, Cilt: XVI, Sayı: II, s. 1-20.

Çiçek, Kemal, "Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk Tercümanları", *Tarih ve Toplum*, 25/146 Şubat, 1996, s. 17-23.

Dereli, Hamit, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler,* İstanbul, Anıl Matbaası, 1951.

Dönmez, Ahmet, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform 1833-1841*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.

Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybani Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kahire, Dârü'l-Hadis, 1995/1416, c. IV.

Ebû Ubeyd Kasım B. Sellam El Herevi El Ezdi (H. 157-224), *Kitabu'l Emval*, Thk. Dr. Muhammed Umare, Kahire, Daru'ş Şuruk, 1409/1989.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi, es-Sicistani, *es Sünen*, Riyad Selam, 1421/ 2000.

Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim b. Habib b. Sa'd el-Kufi, *Kitabu'l Harac*, Beyrut, Dâru'l Marife, 1399/1989.

_____, *Kitabu'l Harac*, Çev. Ali Özek, 2. Baskı, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1973.

Ebû Zehra, Muhammed*, el Alakatu'd Devliyye fi'l İslâm,* Kahire, Daru'l Fikri'l Arabi, ty

Edib, Eşref, "Ahidnâme", *Sebilü'r Reşâd*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, Cilt: XVIII, Sayı:459, s.204.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 5. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2017.

el Buhari, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî, *el Camiu's Sahih*, Riyad, Daru's Selâm, 1421/2000.

el Kâsâni, Alauddin Ebû Bekr b. Mesud, *Bedâi'u-s Sanâi Fi Tertibi'ş Şerâi*, Beyrut, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 8. Basım, 1424/2003, Cilt: I-X.

Eldem, Edhem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, İzmir and İstanbul,* Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Erkal, Mehmet*, İslâmın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, İstanbul, İsam Yayınları, 2009.

Erim, Nihat, "Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri" *Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları,* Cilt: I, Ankara, TTK Basımevi, 1953.

Eskicioğlu, Osman, *İslâm Hukukunda Vergiler: Yahya b. Adem ve Kitabü'l-Harac Adlı Eseri,* İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1966.

Faroqhi, Suraiya, *The Ottoman Empire and the World Around it*, I. B.Tauris, London, 2004.

Fayda, Mustafa "Ahidnâme", *DİA*, Cilt: I*,* 1988, s: 535-536.

Fayda, Mustafa "Zimmî", *DİA*, Cilt: XLIV, 2013, s: 428-434

Feridun Ahmed Bey, *Mecmûa-i Münşeati's-Selatin*, İstanbul, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1275/1858-59,Cilt: I-II.

Gazzali, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa fi İlmi'l-Usul*, Beyrut, t.y.

Genç, Mehmet*, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 14. Basım, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2017.

_____,"Osmanlılar*", DİA*, Cilt: XXXIII, 2007; s. 525-532.

Goffman, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

Gök, Necdet, "Osmanlı Diplomatikasında Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnâmeler ve Özellikleri", *Türkiye Günlüğü*, Ankara, 2000, Sayı: LIX, s.97-113.

Hadduri, Macid, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış,* çev. Fethi Gedikli, 2. Baskı, Ekin Yayınları, 2018.

Harris, William, *Levant Bir Kültür Mozaiği*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Literatür Yayınları, 2005.

Hamidullah, Muhammed*, İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, İstanbul, Beyan Yayınlar, 2016.

_____ *,İslâm Anayasa Hukuku*, çev. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.

_____,*İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, Beyan Yayınları, 2017.

_____,*İslâm'da Devlet İdaresi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2016.

_____,"el'Îlâf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadi ve Diplomatik Münasebetleri" çev. İsmail Cerrahoğlu, *AÜİFD*, C. IX, Sayı: I, 1961, s.213-222.

_____*Mecmuatu'l Vesâiki's Siyâsiyye Li'l Ahdi'n Nebevî Ve'l Hılâfeti'r Râşide*, 6. Baskı, Beyrut, Daru'n Nefâis, 1407/1987.

Hammad, Nezih, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, çev. Recep Ulusoy, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996.

Hançerlioğlu Orhan, *Ekonomi Sözlüğü*, 5.Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.

Heyd W. *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, 2.Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

İbn-i Abidin, Muhammed Emîn B. Ömer B. Abdilazîz El-Hüseynî Ed-Dımaşki, *Reddu'l Muhtâr Ale'd Dürri'l Muhtâr Şerhu Tenvîri'l Ebsâr,* Riyad, Dâru Alemi'l Kütüb, Riyad, 1423/2003.

İbn-i Kayyım el Cevziyye Şemsüddîn Ebi Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr, *Ahkâmu Ehli'z Zimme*, Dammam, Ramadi Neşr, 1418/1917, C: I-III.

İbn-i Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâîlî Makdisî İbn Kudâme, *el-Mukni' fî Fıḳhi İmâmi's-Sünne* Aḥmed b. Ḥanbel Eş-Şeybânî, Beyrut, Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, 1972.

İbn-i Sa'd Ebü'l-Fadl Cemalüddin M. b. Mükerrem b. Ali B.Ahmed, el-Hazreci, *et Tabakâtu'l Kubra,* Daru's Sadr, Beyrut, 1975.

İbnü'l Hümâm Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümam, *Şerh-u Fethi'l Kadir*, Beyrut, Daru'l Kütübü'l İlmiye, 2003.

İbnü'r-Refet, Mehmed Memdûh, *Kapitülasyon yahud Memâlik-i Osmâniye'de Ecnebilerin Hâiz Olduğu İmtiyâzât*, İstanbul, Dersaâdet Matbaa-i Ahmed İhsan, 1327/1909.

İlgürel, Mücteba, "İstimâlet", *DİA*, Cilt: XXIII, 2001, s.362-363.

İmber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, çev. Şiar Yalçın, 1.Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

İnalcık, Halil-Arı Bülent, "Bir Deniz Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu*", Uluslararası Piri Reis Sempozyumu Tebliğler Kitabı,* İstanbul, 2004.

İnalcık, Halil "İmtiyâzât", *DİA*, Cilt: XXII, 2000, s.245-252.

_____ ,*Osmanlı ve Avrupa*, 3. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.

_____ ,*Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, 3.Baskı, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2009.

_____*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

_____ ,*Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İstanbul, İsam Yayınları, 2011.

_____ ,*Osmanlı ve Avrupa*, 3. Baskı, İstanbul, Kronik Kitap, 2017.

_____ ,"Osmanlının Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", *Doğu Batı,* Sayı: XXIV, 2003, s.55-81.

Kahraman, Abdullah "Müdâyene Ayetinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 4 (Aralık 2000): s.193-224.

Kallek, Cengiz "İmtiyâzât", *DİA*, Cilt: XXII, 2000, s.242-245.

Karaman, Hayrettin, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, 16. Basım, İstanbul, Ensar Neşriyât, 2013, Cilt: I-III.

Karta, Nurullah, "XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile İktisadi İlişkileri", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, Cilt: VIII, Sayı: 2, 2013, S.163-173.

Kaya, Büşra Sıdıka, *İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları, SAÜ Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Sakarya, 2007.

Kenanoğlu, M. Macit," Zimmet" *DİA,* Cilt: XLIV, 2013, s. 438-440.

Kılıç, Sadık, "Tevbe 6. Ayeti Bağlamında Kur'an Hoşgörüsü ve Dini Çoğulculuk Paradigması" *Diyanet İlmi Dergi*, 2014 50/2, s. 79-87.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları (İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları 1580-1900)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Koçu, Reşâd Ekrem, *Osmanlı Muâhedeleri ve Kapitülasyonlar (1300-1920) ve Lozan Muahedesi (24 Temmuz 1923),* İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1934.

Komisyon, *Kuran Yolu Meali,* 5. Baskı, Ankara, DİB, 2016.

_____, *Kur'an Yolu Tefsiri*, Ankara, DİB, 2017, Cilt: I-V.

_____, *Hadislerle İslâm,* 2 Baskı, Ankara, DİB, 2013, Cilt: I-V.

_____,Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Ankara, MEB Yayınları, 1995.

_____, *Fetevâ-i Hindiyye (Fetevâ-i Alemgiriyye),* Trc. Mustafa Efe, Ankara, Akçağ Yayınları, 1987, I-XVI.

_____, Komisyon, "Gümrük", *DİA*, 1996, c. XIV, s. 260-263.

Konan, Belkıs*,* "Osmanlı Devletinde Yabancıların Kapitülasyonlar Kapsamında Hukuki Durumu" *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, AÜSBE, Ankara, 2006.

Köprülü, Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 5. Baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009.

Kula, Sedat, Çakar, Bekir, "Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki" *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,* Yıl: 2015 Cilt: VI, Sayı: XII, s.191-210.

Kurat, Akdes Nimet, "İngiliz Devlet Arşivinde ve Kütüphanelerinde Türkiye Tarihine Ait Bazı Malzemeye Dair", *AÜDTCFD,* Cilt VII, Sayı: I, Ankara, 1949.

_____, *Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.

_____,*Türk İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952),* Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1952.

Kurdakul, Necdet, *Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, 1.Baskı, İstanbul, Döler Neşriyât, 1981.

Kurt, Yılmaz ve Ceyhan, Muhammed, *Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatikası,* 3. Baskı, Ankara, Akçağ Yayıncılık, 2015.

Kütükoğlu, Mübahat, "Ahidnâme", *DİA*, , Cilt: I, 1988, s.536-540.

_____, *Balta Limanına Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1850*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

_____, "Gümrük" *DİA*, Cilt: XIV, 1996, s. 260-263.

_____,*Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik),* Kubbealtı Neşriyât, İstanbul, 1994.

_____,"Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti" *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Aralık, 2011.s. 151-166.

Laidlaw, Christine, *The British İn The Levant: Trade And Perceptions Of The Ottoman Empire İn The Eighteenth Century,* London: I.B. Tauris, 2010.

Macar İskender ve Ali Reşâd, *Kapitülasyonlar Tarihi, Menşei ve Asılları*, İstanbul, Dersaâdet Kanaat Matbaası, 1330/1912.

Matuz, Joseph, "Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa Arasındaki 1536 Kapitülasyonlarının Geçerliliği Hakkında" *Türkiye Günlüğü,* Sayı: LVIII, Kasım-Aralık 1999, s.130-132.

Maverdi, Ebû'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habibi'l Basri, *el Ahkâmu's Sultaniye ve'l Vilâyetü'd Diniye,* Kuveyt, Mektebet-i Dar-ı İbn-i Kuteybe, 1409/1989.

_____,*el Ahkâmu's Sultâniyye İslâm'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev. Ali Şafak, İstanbul, Bedir Yayınevi, 2017.

Meram, Ali Kemal*, Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul, Kitaş Yayınları, 1969.

Merginâni, Şeyhü'l-Îslâm Burhanüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir, *el Hidayetü Şerhi Bidayeti'l Mübtedi,* 1. Baskı, Pakistan, İdaratu'l Kur'an Ve'l Ulûmu'l İslâmiyye, Pakistan, 1417/1997, Cilt: I-VIII.

Mecmua-i Muâhedât, der. Ferik Mahmud Mesud Paşa, Hakikat Matbaası, 1294-1298, Cilt: I-V.

Mevdûdî Seyyid Ebü'l-A'la, *İslâm'da Hükümet*, ter. Ali Genceli, İstanbul, Hilal Yayınları, t.y

Mevsılî, Ebû'l-Fadl Mecduddîn Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr, li Ta'lili'l-Muhtâr*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, 2005/1426.

Muâhedât Mecmûası, Ankara, TTK, 2008, Cilt: I-V.

Müslim b. Haccac b. Müslim el Kuşeyri, *el Camius Sahih*, Riyad, Daru's Selam, 1421/2000.

Nebioğlu Osman, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar,* Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1986.

Özel Ahmet, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, 2. Baskı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

_____,*İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, 3. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, ty.

_____,Harbi, *DİA*, Cilt: XVI, s.112-114.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, MEB Yayınları, 1993, Cilt: I, II.

Pamir, Aypars, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Cilt: LI, Sayı: II, 2002, s.79-119.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914),* 4.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s.103.

Parmaksızoğlu, İsmet, *Türklerde Devlet Anlayışı (İmparatorluk Devri 1299-1789),* 1.Baskı, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1982.

Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, 8.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2009.

Polatçı, Türkan, "Osmanlı Devletinde Sefaret Tercümanları" *Yayımlanmamış Doktora Tezi,* OMÜSBE, Samsun, 2009.

Rapp, Sandor, ''Eflak ve Boğdan Ahidnâmeleri Üzerine Bir İnceleme: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuzeybatı Hududundaki Hıristiyan Vassal Ülkeleri'', *Türkler,* Cilt: X, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Serahsi*, el Mebsut*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1983, Cilt: I-XXX.

_____, Şemsu'l Eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Şerh-u Siyer-i'l Kebîr*, Beyrut, Daru'l Kütübi'l İlmiye, 1417/1997.

Sermâni, Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdillah, *Kitabü'l Binâ fi's Sarf*, İstanbul, ty.

Sönmez, Abidin, *Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Antlaşmaları*, 2. Baskı, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2007.

Şaban, Zekiyyüddin, *Usulü'l Fıkhi'l İslâmî*, 2. Baskı, Beyrut, Metabi-i Darı'l Kütüb, 1971.

Şahin, Hasan, "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı'na Kadar)" *Atatürk Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: XXIX, Erzurum, 2006.

Şahin, Mehmet, "Anglikanizm Öncesi İngiltere ve Anglikanizm'in Doğuşu*" SÜİFD* /18, s.137-154.

Tabakoğlu, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.

_____, *İslâm İktisadına Giriş,* 3. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.

Taner, Tahir, *"Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgası"* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1941, Cilt: VII, s: 723-730.

Topçuoğlu, Ali Aslan, *İslâm Hukukunda Diplomatik Temsil*, Ankara, Fecr Yayınları, 2017.

Tuğluca, Murat, "Osmanlı Hukukunun Yeniden Üretiminde Balkan Fetihleri ve İstimâlet Politikası", *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt: IV, Sayı: VI, Şubat 2014, s.21-38.

Tulasoğlu, Gülay, "Tarihin Tarihsizleştirilmesine Örnek Olarak Kapitülasyonlar" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXII, Sayı: II, s.249-263.

Turanlı, Rona, *İktisadi Düşünce Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 2000.

Turnagil, Ahmed Reşid, İslâmiyet ve Milletler Hukuku, İstanbul, Sebil Yayınları, 1993.

Türcan Talip*, Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2001.

Türkmen, Zekeriya, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış" *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, Ankara, 1995, Sayı: VI, s.325-341.

Ulusal, Şemseddin, *İslâm Hukukunda Uluslararası Antlaşmalar*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "XIX. Asrın Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebetlerine Dair Vesikalar" *Belleten*, Cilt: XIII, Sayı: LI, s.573-648.

Wood, Alfred C, *A History Of The Levant Company*, Frank Cass& Co Ltd, Second Impression, London, 1964.

Van Den Boogert, Maurits H. *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis Consuls and Beratlıs in the 18th Century,* Leiden: E.J. Brill, 2005.

Yaman, Ahmet, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınları, Ankara, 1998.

_____,Zimmî, *DİA*, Cilt: XLIV, 2013, s.434-438.

Yaprak, Emin, *İslâm Hukukunda Vatandaşlık*, İstanbul, Ravza Yayınları, 2011

Yıldırım, Muhammed Emin, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, İstanbul, İGİAD Yayınları, 2014.

Zeydân Abdulkerim, *Ahkâmu'z Zimmiyyîn ve'l Müste'menin fi Dari'l İslâm*, Bağdâd, Mektebetu'l Kuds,1402/1982.

_____,*İslâm'da Ferd ve Devlet Münasebetleri*, 2. Baskı, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1995.

Zuhaylî, Vehbe, *Âsâru'l Harb fi'l Fıkhi'l İslâmî: Dirâsetü Mukârene*, 3. Baskı, Dımeşk, Daru'l Fikr, 1419/1998.

_____,*el Fıkhu'l İslâmi ve Edilletuhu,* 2. Baskı, Dımeşk, Darul'l Fikr, 1985, Cilt: I-X.

_____,Emân, *DİA*, Cilt: XI, 1995, s:79-81.

ARŞİV KAYNAKLARI

BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-İ Ecnebiyye Defterleri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

BOA, Mühimme Defteri nr. XLIII, s.246, 247.

BOA, Mühimme Defteri, nr. XLIII, s. 96.--

BOA Mühimme Defteri, nr. LXXI, s. 68-69.

EK-1 OSMANLI DEVLETİ TARAFINDAN İNGİLTERE'YE VERİLEN 1675 (1086)TARİHLİ İMTİYAZNÂMENİN OSMANLICA METNİ [479]



[479] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defterleri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

ممالك محروسه مزده اولان ايمان واسكله لره كلوب كيدوكلرينه
جميع زمانده امين وسالم ياتوب واستدكلرى زمانده قالقوب
كيدكلرينه كسنه دخل وتعرض ايتمه لرى وكيدرلرينه وقايدوقلرينه قوتيه
مضايقه ويرمدكلرى وساير لوازمه دخى تمامًا قانونى حاصل اولمق اكون خلصه
كميلرى خليفه دد واكر غيرى لودد ديرسه وقوعده جمله سى معاونت
ايدوب وممالك محروسه ده ليمان واسكله لوده ياتوب اقچه لريله
زاد وزواده وذخيره لرين الوب وصولاتوب وساير كمدولرينه
لازم اولان هرنه ايسه الدقلرينه كسنه مانع ومزاحم اولميه
واكر بيكلرى بيكلرى ممالك محروسه سواحلنه اتار ايسه بيكلر بيكلرى وقاضيلر
وحكام وضابط اولمق وساير قولدوم دائما معاونت ومحمايت
ايدوب وقوعه يه دوشن اسباب ومالدرى هرنه ايسه كمدولرينه
تسليم اولنه واسبابلرى غائب اولمغين ايسه دقت واهتمام
ايله تفتيش وتفحص اولنوب بولدقده يلوب حقلرى بالتمام اليه ويريله
ودائما مشار اليهما قرالايجه نك بجاقلرى ومالرى وترجمان وسمسارلرى
ددياددن وقوعه دن ممالك محروسه يه كلوب وكيدوب امين
وسالم بيع وشرا وتجارت ايدوب كلسنده وكيدسنده بيكلر بيكلرى
وقاضيلر وتيمودانلر وددياده يوزباشيان ريئسلر وعسكر خلقى
وغيرى قولكدولرينه واسباب ومالرينه هيچ بروجهله دخل
وتعرض قليميه لر وانكلترلونك برى مديون وياخود كفيل
اولوب فرار ايدرلر ايسه ويامفلس اولورايسه دين برجيلوندن
طلب اولنوب المدن مدتعينك حجت شرعيه ايله كفيل اولمايجق
اخر كسنه طوتيلوب دين مرجوع اخروندن طلب اولنميه وانكلترلو
واكا تابع اولان برلرك باذركانلرى وادملرى وترجمانلرى
وسمسارلرى ايله ممالك محروسه ده بيع وشرا ودوروسى وتجارت
وكفالت خصوصلرى وساير امور شرعيه لرى واقع اولدقده مرادنجه
اولورايسه قاضيه واروب بنت بنجل ايتدروب حجت اولو
بعد نزاع اولورايسه حجت وسجلنه نظرا اولنوب دعوالرى حجتيله

موافق

موافق ايسه موجب حجت شرعيه ايله عمل اولنه وماداكه قضاياده
مجتهدلرى وليلوب مجرد شاهد ذوداقامت ايتمكله دعوالرى استماع
اولنميوب دائما حجت شرعيه مقتضاسنجه اجراى حق اولنه
وبعض كسنه لر انكلترلو لويه بزه شيتم ايتديكزدن ياخود ايدرلرايه
زود ايله اقامت ايلدكلرى شروط وحكام حضورنده استماع اولنميوب
انكلترلو ايلچيلرينه خبر اولنوب انلرك معرفتلريله كوريلوب هرزمان
حمايت اولنه لر ودخى انكلتره لودن برى متهم اولوب وياخود
فرار ايدرلرايسه انك ايچون كفالتسز اخر كسنه طوتيلوب دينجه الميه
وانكلتره لودن وانلره تابع اولانلودن اسير بولنورايسه وانكلترلو
ايلچيلرى وقونسولوسلرى مراد وطلب ايدرلرايسه تفتيش وتفحص
اولنوب انكلترلو لوالدرغى ظاهر ومعلوم اولورايسه اولوجه
اطلاق اولنوب ايلچيلرينه وياقونسولوسلرينه تسليم اولنه
وانكلترلو واكا تابع اولانلر ممالك محروسه ده متمكن اولدقلرى
اكرا اولو واكرا وكنى اولسون رنجبرلك ايدوب بجاوت ايده
انلردن خراج طلب اولنميه وانكلترلو ايلچيلرى حلب واسكندريه
وطرابلوس شام وجزاير وقونس وطرابلوس غرب وساقز وزمير
ومصر واسكله لرنده وساير ممالك محروسه ده قونسولوس تعيين
ايدوب وانلر سبديل ايدوب برلرينه غيرى لوين نصب اولمق
استدكلرنده كسنه مانع اولميه وانكلترلو واكا تابع
اولانلرك دعوى وخصومتلرى وساير امور شرعيه لرى
اولدقده ترجمانلرى وياوكيللرى حاضر اولدقجه حقلرم دعوالرينك
استماع وفصل ايلميه لر وانكلترلو لولرك بربرلريله نزاعلرى
اولدقده ايلچيلرى وقونسولوسلرى كمدوب قاضيلر وساير ضابط
قولدوم قارشيوب دائما ايكى وعادتلرى اوزره فصل وقطع نزاع
ايلميه لر وممالك محروسه مزده دريا يولرينه جيقان دونمه
وقدوغه لر وساير يوكلو يكز دوياده انكلترلو كيلرينه راست
كلوب بولنشدقلرنده برفردى دبخيه ايتميوب واكلندوميوب

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

وبو نسنه لرين دخي المبوب دائما بري بري ايله دوستلق ايدوب
ضدود وزيان سعتمنه سالك اولميه لر وونديان وخرابيه
وسايرلر استانه سعادتمز ايله دوستلق اوزره اولوب قرالدوه ويزاوون
عهدنامه همايون وشروط ومواد انكلتره لرونك حقنده دخي
قزان ومقرر وعنايت اولنمشدر وعلى الدوام اشبو عهدنامه همايون
موجنجه عمل اولنوب من بعد كسنه بو عهدنامه همايونه خلل وضع
وحركت وبرطريقله دخل وتعرض ايتميه لر واكر حدود وصالت
طائفه سي وده دياده يه ويان لوندن فوقته سي انكلتره لرونك
كميلرين الوب واسباب ومالدن هرنه ايسه غارت وضايع
ايدرلر ايسه وممالك محروسه مزده دخي بو كسنه انكلتره لرونك
جبرًا وظلمًا نسنه لرين الورلر ايسه اولمقوله لر الكمور لسنه
سعي واقدام اولنوب اهل فساد هركيملر اولورايسه اولسون
كرفي كيچ حقلرينه كلنوب كميلرين واسبابلرين ومالدن
باره ناخير ولو قليل البه يريله وبكلربكيلر وقبودانلر وخاصه
وكوكلو وچيلر وامنا وعمال وسايرحكام وضابط قوللرمز اينيچو
عهدنامه همايون ميمنت مقرونك مضمونى ومواد مقتضاسنجه
عمل ايدوب خلافنه بركاد وفعل جواز كوستريلميه واشبو
ميثاق وعهد وبيمان اوزره ماداكم موصى اليها قرالچه محروسمز
صداقت واخلاص مشاهده اولنه وموده ثابت قدم رعايت
اولمجاينزدن دخي اشبو شرايط عهد وامان وقواعد صلح
وصلاح ومصافات دائما كمان مرعي ومحترم طوتيلوب اصلا
خلافنه رضا وجواز كوستريلميه ديو دستور مرحوم طاب ثراه
زمان شريفلرنده مفصل ومشروح عهدنامه همايون ديوبايوب
بعده انكلتره قرالى اولان يعقوب مرحوم دستور سلطان
احمد خان طاب ثراه زمان شريفلرنده استانه سعادتمزده
نامه ايله ايلچيلر وكميلر ايله بيشكشلرين كوندروب
اوسال ايلدوكى هدايا سنى قبولمزه واقع اولوب مرحوم

دستور

دستور مشاورنه كار طاب ثراه زمانمزده منعقد اولن صلح وصلاح
ومعاولات ومصافات ودير بالخ عهدنامه همايون وشروط وقيود مقرر
وتجديد وتاكيد مصافات اولنمش وعهدنامه همايونه بعض مادة لر
الحاق اولنمق التماس اولندوغى باى تخت همايونلرينه عرض واعلام
اولندقده صلح وصلاح ومصافات ومعاولات وعهدنامه همايون
وقيود وشروط مقرر وتجديدا اولنوب دائما عهدنامه همايون موجنجه
عمل اولنمق فرمان اولنمشدر موجبنجه قرالچه استدعاسى موجنجه
عهدنامه همايونه الحاق اولنوب فرمان اولنارك جمله سندن بري
انكلتره لر وانكلتره بيوغى ايله يهوديان تجار طائفه سى ممالك
محروسه يه كمقود وكلوى والوب ممالك محروسه دن بريه كمقود وكلوى
والوب كذلك رسم التوتون وغروشدن رسم وكمرك طلب اولنميه
وبكلربكيلر وقاضيلر ودفتر اولر وضبطخانه امينلرى دخي دخل
وتعرض ايتميوب غروشكوني والتونكوني ايچه قطع وايچه يه تبديل
ايده دزديو بريجيلر ودميد ايتميه لر وانكلتره لوطائفه سى
واكا تابع اولنارك كميلرى ممالك محروسه مزده بيع وشرا وتجارت
ايدوب باوقت وسائر التجار دن غيرى ممنوع اولميان متاعلرنى
كميلرينه هرنه متاع تحميل ايدوب كومرك استدكلرنده كسنه
مانع اولميوب جميع فعاتلرى كميلرين ممالك محروسه نك ليمانات
واسكله لرنده امين وسالم كلوب وياقوب الني ورينى ايدوب
ايچه لريله زاد ودخيره لرين الوب وصولاوب كسنه مانع
اولميوب ويجيلر ودميد ايليه لر وانكلتره لرواكا تابع اولنارك
برخصوصى وسايرامور شرعيه لرى واقع اولدقده ايلچيلرى
وياقونسولرى وبازرجمانلرى حاضر اولمدقجه حكام فصل واستماع
ايتميوب ودوت بيك ايچه دن زياده اولان دعوالرى استانه
سعادتمزده استماع اولنوب غيرى يرلرده استماع اولنميه وانكلتره
ايلچيلرى تاجرلرينك حمايت اولنمق ايچون ممالك محروسه ده نصب

D.07018.0002.00

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

وتعیین ایلدکلری قونسولوسلر اصلا حبس اولنیوب واولری
مرخص اولنیوب کندولرینه امر ایله ورفع اولنمیه لو وهرنه مقوله عیوب
اولورایسه سند سعادتمه عرض اولنوب انکلترہ ایلچیلری
جواب ویره لو وانکلترہ واکا تابع اولان یرلردن ویراغی التدن
یوریانلردن برسبی ممالک محروسه ده مرد اولدقده باقی قالان اموال
واوزاقده بیت المالجیلر وسایر حکام مال غایبدر دیو قبض ودخل وقرض
ایتیوب هرقنغی انکلترہ لویه وصیت ایدرایسه اکا ویریله وصیتسز
مرد اولورایسه قونسولوسلر ویا ایلچی بولنان اول یرلو یولداشلری بولنمزایسه
ویریله اکر اول محللرده قونسولوسلر ویا ایلچی یولداشلری بولنمزایسه
قاضی طرفندن قبض وضبط اولنوب بعد انکلترہ ایلچیلری کلی
نصب وتعیین وارسال ایدیلدکده جمله اکا تسلیم اولنه
وانکلترہ لویه واکا تابع اولوب یراغی التدن یوریانلوه ویریانلوه
احکام شرعیه وشمدیدن صکره ویریلیجك اوامر شریفه دائما متوکد
ومعمول بها اولوب طائفه مرقومه یه وسنجاقلری التدن ویریانلوه
هرزمان نافع ومفید اولوب عهدنامه همایون مضمونته مغایر
عمل اولنمیه وقاضیلو وقسامطرفندن رسم قسمت طلب اولنمیه
وانکلترہ ایلچیلری وقونسولوسلر استدکلری یسا تجیلری ومراد
ایلدکلری کسنه لری ترجمانلغندن استخدام ایدوب کیمسه لرینه
وغیریدن اکر قوللاندم واکر غیریدن دجیلوا کسنه منعتلرینه
قارشمیه انکلترہ ایلچیلری وقونسولوسلر وسایر انکلترہ لو
ساکن اولدقلری اولیزه کمنولرینك وادملرینك کفاف
نفسلریچون شیره صیقوب خمرلرینك استدکلری کسنه
مانع اولمیه ویکیچری قولیوه دن وغیری ضابطلردن
هرکیم اولورایسه اولسون بونسنه لرین استیوب دجیلوا
المیوب ظلم وتعدی ایلیه لو واستانبول وحلب واسکندریه
وساقز وازمیر وسایر ممالک محروسه ده انکلترہ تجاری
بریوده کمرکلرین ادا ایلدکدن صکره زیاده براغچه ویرمیه

طلب

وتمناعلرینه کسنه دخل ایتمیه ویکیلرینه تحمیل
ایدوب ممالک محروسه ده کندولرینه کلن متاعی طشره چقارد قلرنده
برلیمانزن کمرك ویروب بعده متاعلری اول لیمانزن صاتلمیه
اخر لیمانه کمرك استیوب وکوتوردکلرنده اول لیمانده متاعلرینی
طشره چیقاردقلرنده امنا وعمال طائفه سی انلرك متاعلرینی
کمرکلنه ورسم طلب ایتمیه لو امین وسالم تجارت ایدوب
دیکیدن اولمیه لو وانکلترہ لودن واکا تابع اولانلردن قصاب
اغچه سی نامنه براغچه ویرمیه طلب اولنمیه ویوزدن اقدم
استانه سعادتمزده اولان انکلترہ قرالیچه سنك فرانچه پادشاهنك
ایلچیلریله فلاندره لو تجار خصوصندن نزاعلری اولوب ایکیسی
دخی رقاب همایونه عرضحال صونوب ذکر اولنان فلاندره تجاری
ممالک محروسه یه کمال کلرنده کندولریراغی التدن کملك رجا ایلدکلرنده
ایکیطرفه دخی خط همایون ایله فرمان اولمغین کن سابقا ویزیر
اعظم اولوب فوت اولان ایکی وفات ایدن جغاله زاده سنان پاشا
دیوانطرفلرینك حاکمی واهل وقوفی اولغله فلاندره تجاری
طائفه سی انکلترہ قرالیچه سنك یراغنه تعیین اولنوب
نامه همایون ویرلمك کوندردیوا علام ایدوب سایر ودزاعی عظام
دخی مناسب کوردکلری اوزره جمیع فلاندره ولاتیرینك
تجار طائفه سی انکلترہ قرالیچه سی یراغی التدن کلوب کیدوب
وسایر انکلترہ تجاری کبی کندو متاعلرندن وکیلرینه کوتوردکلری
سایر لوك متاعلرندن قونسولوس حقی وسایر عوایدینی
انکلترہ قرالیچه سنك ایلچیلرینه وقونسولوسلرینه ویوزده
من بعد فرانچه ایلچیسی وقونسولوسلر طرفندن دخل وقرض
اولنمیه ویوخط همایون ایله فرمان عالیشان صادر اولوب
من بعد بوعهدنامه همایون موجنجه عمل اولنه دیو فرمان
اولنمشکن موحی ایله انکلترہ قرالینك نکوایلچیسی کلوب

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

ارسال ايدوكي هدايا ويهنكدن واصل ومقبول اولوب مفاد الهمك
ايجيسي عهدنامه همايونه بعض خصوصلر الحاق اولنمسن مراد ايدركن
دفتر واعلام ايدوب جمله دن بري مرحوم ومغفور ايجدم سلطان
سليمان خان طاب ثراه زمان شريفلرنده اسپانيه ويورتقال
وانقونه وجمله وفلورتين وقاتالون وجمله فلاندره وسايو
حربي تجار طائفه سي ممالك محروسه يه بيع وشرا ايجون كلوب
كتمكه عهدنامه همايون ويريلوب واول عهدنامه ده قونسلوس
نصب ايدرلديو مقيد اولوب لكن هر جنس قونسلوسلرنه
خرجلرين جملكدن قدر تلوس اولمامغله عتبه عليه لونه دوستلق
اوزره اولوب قرالوزن هرقيفسنك بيرانجي ايلك كمالك مراد
ايدنلرلو ايسه كلوب وقتي قونسلوسي استرلرايسه مراجعت
ايدوب كلوب كيدوب كندوملرينه تعويض اولنمغله خصوص
مزبور ايجون بنجه دفعه عهدنامه واحكام شريفه لو ويريلوب
ذكر اولنان تجار طائفه سي انكلتره لونك بيرانجي الشتن كلوب
كتمكه اختيار ايدوب وبندلرده انكلتره قونسلوسلرينه مراجعت
ايدرلر ايكن فرانجه ايجلرين ذكر اولنان حربي تجار طائفه سي
بوطريقله عهدنامه لونه الحاق ايتدوب وبندلرده قونسلوسلرينه
جبرًا مراجعت ايتمك استدكلرندن تجار مزبوره احوالي ديوان
همايونه اعلام ومرافعه اولوب كوردكده كيرو حربي تجارك
اختيار لونه تعويض اولندقدن كيرو طائفه مزبوره انكلتره
ايجلرينه وقونسلوسلرينه مراجعت ايدرلر ايكن فرانجه ايجينك
طرفندن دخل وتعرض اولندوغي اعلام اولنوب فرانجه لو
عهدنامه سنك دخي حربي تجار طائفه سيجون اولان
شروط مقبول اولوب اسلوب سابق اوزره ذكر اولنان
تجار طائفه سي انكلتره قونسلوسلرينه مراجعت ايدوب
من بعد فرانجه لونك طرفندن دخل اولنماموق ايجون
مجددًا عهدنامه همايونه قيد اولنماسن التماس ايتمكلين
ذكر

ذكر اولنان ولاتيلوده اولون حربي تجار طائفه سي وجه مشروح اوزره
اولون اولاد احكام شريفه موجبنجه انكلتره ايجلرينه وقونسلوسلرينه
مراجعت ايدوب وبو خصوص مجددًا عهدنامه همايونه قيد اولنوب
فرمان اولمشدر وعهدنامه همايونده مسطور اولان شرطلرن
مخالف وعهد وامان وموالات ومصالحات نقض واختلال اولنه
متعلق حكم همايون اخراج اولنيوب مادامكه دوستلق اولون
اولون انكلتره ايجيسنه اقل اعلام اولنوب اولدخي اختلال
ونقض عهد متعلق اولان خصوصلر منع ايدوب جوابن ويره
وصليب ومصر وسايو ممالك محروسه ده انكلتره تجاري واكا
تابع اولنلر كندوملرينه الشن ويريش ايدوب جميع متاعلرندن
معتدًا به كالون اوزره يوزده اوچ اچه كوتي ويروب وزياده
براچه وبرحبه ويرميه لو واكلتره كيمسنه تحميل ايدوب
كتمزلر كالوب كيدوب كندوملرينه تحميل ايدوب
قونسلوسلق حقن دخي انكلتره ايجلرينه وقونسلوسلرينه
بيقصودا ايدرلر واكلتره تجاري ويرانجي الشتن ويروب ان
وسايرلرك مالري بيع وشرا ايدوب اداء وزيادن وقره دن ثمن بيع ايدوب
صويندن اداغه وارنجه ومسقوه وروس ولاتيلرينه
متاع الوب كيدوب كتوروب ممالك استدكلرنده وممالك محروسه يه
اولجا بندن متاع كتوروب بيع وشرا ايدوب ولايت بجمدن
فتح اولنان يرلوده قديمدن مزجلله كمرك الله كلمش ايسه دائما
اولوجه اوزره الشوب زياده استيوب ايدرلر واستانبولده
كلوجك كمالري روذكار ومخالف اولمغله كمغ يه ويا اولجا ينه
برمحله دوشدكده حسن رضا اولوبله بيع وشرا ايتدرمين
كمسنه جبرًا متاعلرين طشره جقا روب اليوب واديلرين
وكيلرين وبخيدر اولنمه واولجا ينه وارانلر كيملرينه كيمسنه
مانع اوليوب محوف ومخاطره اولميرلوده حكام انكلتره لونك
كيملرين وايجنده اولان اديلرين واوزاق واسباب ومالرين
حمايت وصيانت ايدوب ضرر وزيان ايتديرمه لو ولازم
مرعي اولوزه زاد وذخيرين بولنان يرلوده اچه لويله الموق اثواب

D.07018.0002.00

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

تحمیلی ایجون عرایه ویکی طوتوق استدکلرینه شویلکه اغرضدن طولایی
اولمایجق کیمسنه مانع اولمیه وکیلرینه استانبوله وسایر
ممالک محروسه یه کونده دکلری متاعلرینه جاده امکه رسم اجلبجون
کندو رضالریله طشره جقادمیه لرکمرک التمیه وبرلیمانه
واصل اولوب اثوابه ومتاعلرینی طشره جقادوب کمرکلرینی
ادا ایتدکدن صکره کیرو وامین وسالم کیدوب کسنه مانع اولمیه
والکلتره کیلرلر ممالک محروسه یه کلدکلرینه جزایر ومغرب
یقه سنه اوغرایوب اهل اسلامدن بنجه حجاجی وسایر
یولجی لرلیه الوب اسکندریه وسایر ممالک محروسه یه جقادوق
ایجون اکوب کیدوب محل مذکوره واصل اولدقلرنده امنا وعمّال
کیلرینه اولان جمله متاعلرینی طشره جهدرین کمرک طلب ایدوب
تعدیه ایتمکله محتاج ویولجی المعتدن منقطع اولمشاردر کذلک
بنجه یولده کوتوده جک متاعلرینی استانبوله کارکر الکلتره کیدلرنده
دخی امنا جبرًا اسباب ومتاعلرینی طشره جقادوق استیوب
وطشره جقا ولیلیان اسباب ومتاعلرندن کمرک طلب ایدوب
رنجیده ایدرلرایمش استانبول واسکندریه وطرابلوس شام
واسکندرونه وسایر ممالک محروسه یه کالاتن الکلتره کیدرلرن
کمرک اضیاریله صاغق ایجون طشره جقادرد قلری متاعلرندن
اولیکادوقی اوندهٔ کمرکلرینی ویروب طشره جقادوقدرد قلری
متاعلرندن کمرک التمایوب استدکلری یره الوب کیدوب
رنجیده اولمیه لر والکلتره لوردن والکلتره یرانجی التزه قودیه یاخود
بری قان وسایر قباحت ایدوب وسایر اوامر شرعی واقع اولدقده
ممالک محروسه ده اولان حکام ایلجیلری وقونصولوسلری معًا
حاصل اولنجه دعوالرین استماع ایتیوب ایلجیلری وقونصولوسلری
معرفتیله معًا کوروب یا الکز کوروب مکلمه خلاف شرع شریف وسایر
عهدنامه همایون رعایت اولنمیه لر وممالک محروسه یه کالاتن
الکلتره کیلر تحمیل اولندقده کمرک التلرن متاعدن ایلجیلری
وقونصولوسلری اولنلرقونصولوسلق حقین الوب ویوعهدنامهٔ
همایونه مقید ایکن بعض مسلما نلرنجاری وساقزلو ومستامن
وحربی اولنلرقونصولوسلق حقین ویرمکدن تعلل ایدرلرایمش
وجه مشروح اوزره کیلرینه تحمیل اولنان متاعلرهرکیلک اولوزنیه
اولیون کمرک الله کالاون متاعدن عهدنامه همایون موجبنجه هر
قونصولوسلق حقین ویروب عناد ومخالفت ایتمیه لر وطلب
تجاوز ایدن الکلتره لرلر والکلتره یرانجی التزه کالاون قرانجه
وونریک تجاری ویرد کلری اوزده ویروب زیاده براتجه دینه
ویرمیه لر وسد سینه ده اولان الکلتره ایلچیسی الکلتره
قرالرینک وکلاری اولوب ایلچیلرک ترجمانلری وکلاری اقامله
ایلچیلرافیدن هرنه ترجمانلق ایلدکلریچون ومورلوتذکره لرینی
وعرضحالدرین بریره ایلدکلرنده ویاخود ایلدقده قضاة وحکام
ایلچیلرینک ویاقونصولوسلرینک معرفتلری اولمدرین تعرّض ومحبس
ایلیوب فی الواقع ترجمه یلدکلری ایلچیلرینک وقونصولوسلرینک
کلام وجوابی ترجمه سی ایسه معاف اولوب رنجیده اولمیه لر
والکلتره ترجمانلرندن بری مرد اولدقده الکلتره دن کلیش ایسه
متوکاتن ایلچیلری ویاقونصولوسلری قبض ایدوب بوجانبدن
اولوب وارثی واولیسه وارثنه ویریلوب برغیبه بیت ایلچیلر
قبض ایتمه لر وذکر اولنان خصوصلرده من بعد وجه مشروح
اوزره عمل اولنمق فرمان اولنمشدر بعده الکلتره قرالنک
الچیسی استمانه سعادتلو کلوب بعض فرمانلر عهدنامهٔ همایونه
مخالف اوامر شریفه ویریلوب انک یکی عهدنامه همایونه مخالف
ویریلان احکام شریفه خبر عزاولدرین حکام حضورنده ابراز
اولندقده ذکر اولنان احکام عهدنامه همایون تاریخندن
مؤخر اولغله عهدنامهٔ همایون مضمونی ایله عمل اولنیوب
واوامر شریفه موجبنجه عمل اولنوب اولمقدیرجه المرذه اولان
عهدنامه یه مخالف اولوب اولمقوله اوامر ایله عمل اولنیوب
دائما عهدنامه همایون هرجهتیله عمل اولنمسی مشار الیهلک
مراعیدرویو اعلام ایتدوکی بایهٔ سریره اعلایه عرض اولندقده

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

موحی الیهك رجاسی مقبول همایون اولوب اولوزن عهدنامه یه مخالف
مقدما وشمدن صکره اخراج اولنان اوامر شریفه حکمنه دائما عهدنامهٔ
همایون ایله عمل ایلیك بابنده فرمان عالیشان صادر اولوب انك بجب
عهدنامه یه مخالف اولان اوامر شریفه ابراز ایدنلرك اولوزن اولوب
استماع اولمیه دیو اجداد عظام واباء کرامم زمان شریفلرنده مفصل
ومشروح عهدنامه همایون ویریلوب بعده مرحوم ومغفور له سلطان
عثمان طاب ثراه تخت فرخ بخته جلوس ایلدکده مشار الیه الکلاوز قرالنك
ایلچیسی نامه وپیشکش ویله کلوب ارسال ایلدوکی هدایا واصل وحیز
قبوله واقع اولوب مشار الیهم اجداد عظام واباء کرامم زمانلرنده معمول
عنوانلرنده ویریلان عهدنامه همایون تجدیدا ولمقسزین موحی الیه قرالك
استدعاسیله ورقه موحی الیه دنجی مقرر طوتوب مجددا عهدنامهٔ همایون
ویریلوب وجلوس همایونلرنده صکره الکلاوز قرالنك تکراراً ایلچیسی
ونامه ایله پیشکش کوندوب استانه سعادته اظهار مصافات
واستمداد وموالات ایدوب بولدوغی معتبر بکلرینه بوی دوه ولتدن
متمکن ایلچی اولمیجون یقین وارسال ایدوب ارسال ایدوکی
هدایا واصل وحیز قبوله واقع اولوب اجداد عظام واباء کرامم
زمانلرنده عصمتلو شریفلرنده ویریلان عهدنامه همایون وموحی الیه طرفدن ویریلان
عهدنامه میمنت مقرونده تجدید ومقرر اولمق ایجون وعهدنامه همایونه
بعض مرام واقدام مواد الحاق اولنوب وعهدنامه ده مسطور اولان
بعض مادّه لرك تصحیح وتصریح اولنمق ایجون موحی الیه قرال طرفندن
التماس ایتکله استدعاسی حیز قبوله واقع اولوب اجداد عظام
واباء کرامم عصمتلو شریفلرنده ویریلان عهدنامهٔ همایون موحی الیه طرفندن
مقرر طوتیلوب مقبول همایونلرنی اولوب تجدید عهد وپیمان وتشتیق مشاق
عهد واماندن اولنوب دائما بو عهدنامه همایون موجبنجه عمل اولنوب
خلافنه رضا وجواز کوستریلیه دیو فرمان عالیشان وارد اولوب
ممالك محروسه ده تجارت ایدن الکلاوز ایچون اکا تابع بجارطه أنفه سی
بنجه یولوده حکام واماناخلاف عهدنامه همایون بنجه بدعه واحداث
ایدوب کلی وبنجه ایتکله منع اولنمق وبعضلرهم والزم مواد عهدنامه یه
الحاق اولنمق موحی الیه الجی بایه سریر عالیلرینه عرض واعلام ایدوب

الطاف

14

الحاق وعنایت اولنمق مواد هرنه ایسه من بعد عمل اولنوب خلافنه
بره حرکه بجواز کوستریلیه دیو فرمان اولنمشدر اول مادّه لودت
جمله دن بوی قوتی وجزایر وقرصانلرمز الکلاوز قرالنك وسایر دوستلرنك
اوزره اولان قرالرك بجاره وادمالرینی عهدنامه یه مخالف ورضای
شریفه مغایر بنجیدن واسباب ومالارینی غارت ایتمکله غارت اولنان
اموال وادناق هرنه ایسه کیرو ویریله وادمالری اطلاق اولنمق
ایجون مذکور ومشدد اوامر شریفه ویریلوب بو فرمان شریفله صکره
توقیفلو وجزایرلو کیرو عهدنامه همایون مغایر بجاره مزبوره یی
بنجیدن واسباب ومالارینی غارت ایدنلرایسه مادامکه غارت
اولنان اسبابلری ویریلیه من بعد اولمقوله لری ممالك محروسه مزدن
اولان ایمان واسکله لرده خصوصا توقیفلو وجزایر ومتون وقرنی
اسکله لرینه بکلربکیلر وحکام وسایر ضابطان منع وزجر وطرح اولنوب
رخصت ویرمیه لر وممالك محروسه مزدن هیچبر اولان امنا
وعمال الکلاوزه تجاریندن عهدنامه یه مخالف حرکت کوستریلنجه
ورقت بهانه سیله خواه ناخواه بنجه اچقه لرینی الوب ویخود بجاره مقدم
هیچبر المدقلری حرکت ویرمیدکده ویرمیه جکلری وقرانجه لولری ویرمدکلری
اوزره انلرده نجی ویروب زیاده ویرمیه لر دیو عهدنامهٔ همایونزه
مسطور ومعتبر ایکی هیچبر اولان امنا یکی وحرکت کوستریلنجه یوزده
ایکی بحق اچقه کمرك ورقت اچقه سی طلب ایدنلرایسه ویوزده
صکره رخصت بهانه سیله ظلماً اچقه لرینی الوب ویرمدکلری تفتیش
وتحقیق اولنوب الان کسنه لردن کیرو وصایا جاریه ایله ویریله
وحالا عادت قدیم اوزره قرانجه لرو ویوزدیکلرو ویرمدکلری اوزره
الوب من بعد بدعت واحداث نامنه براچمه ویرجیه الیمیه
وطائفه فرمیوده دن غلطه ده ساکن وممکن اولنلرو بعض متاع
وسایر اثواب صاتوزن الوب کیاریه تحمیل ایتمزدن مقدم کمرك
امینلرینه کوکن ویروب الدیکنه اداتذکره لرین ویرمدکلرینی صکره
اولرینه قویوب بعده متاعلرین اولوزدن چقاروب کیاریه
تحمیل ایدنجه زمان مرور ایتمکین براشاده امین قوت ویاخود
معزول ولمغله یرینه کلان امین جدید بجاولك الوزه اولان

D.07018.0002.00

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

تذكره لرينه اعتباداً ايتيوب تكواركرك طلب ايتمكله دفترى ايدلر
ايشى صانمزلر الدقلرى جهله متاعلرينى برداده كرك وبرداده كلوب
ظاهراولدقدن صكره امنا تذكره لرينه عملا ايدوب تكواركرك
طلب ايتيه وطائفه مزبوره نك تجاردن انفرادن صوف ومحيّر
وجوهر وسائر متاع الوب استانبولده وسائر ممالك محروسه يه
كوندركلرى متاعلرينك بوكره كركى اداايدوب والرينه اداء
تذكره سى ويريلوب اولرينه قوده قلرندن صكره تكواركرك طلب اولنمز
ايمش اولمقوله متاعلرينى كيدلرينه تحميل ايلك استدكلرنده الرندن
اولزمان اداتذكره لرى صحيح اولوب كركلرينى اداايلدكلرى
محقق ايسه اولمقوله متاعلرينك كركى تكرار طلب اولنميه انما
تجار طائفه سى اولكركى ويريلوب متاعلرى اجنبه كركى التجار
متاعى خلط ايتيه لر وطائفه مزبوره نك تجارى استانبولده
وسائر ممالك محروسه يه كوندركلرى وممالك محروسه دن
الوب كوندركلرى حرير وصوف وسائر متاعلرينك بوكره كركلرين
اداايتدكلرينه صكره اول متاعلرى صاتيوب اذميور وسائر وغيرى
اسكله لره وارمق لازم كلورسه واصل اولدقلرنده اولجا بنده
اولزمان امنا وعمّال داخلما الرنده اولزمان اداتذكره لرينه عمل ايدوب
متاع مزبوره دن تكواركرك طلب ايتيه لر وطائفه مزبوره نك
تجارى استانبول وسائر ممالك محروسه يه كوندركلرى والوب
كندكلرى متاعلرينى غلطه واستانبولده اولان مصدريه جيلر
قانون قديم واسلوب سابق اوزره مصدريه المنه كلرلرسه
متاعلرين مصدريه لرين الوب مصدريه المنه كلميان متاعلرين
خلاف قانون قديم مصدريه طلب ايتيوب من بعد انكلتره اولنك
متاعلرينه بدعت احداث ايتيوب قانون قديملرى زياده بزيحه
وجهيله لرين اليه لر وطائفه مزبوره تجارى داعما
محروسه مزلك ايمان واسكله لرينه كلوب كيدوب
تجارت ايدوب كوندركلرى حوقه وقرزيه وبهار وقارى
وقورشون وسائر متاعلرينه مكسنه مانع اولميوب كذلك
ممالك محروسه مزده ممنوع اولميان متاعلرى صانمزلر الوب
كوتومان

15

كمودمك استدكلرنده مكسنه دخل وتعرض ايتيوب كركى امنلرى
وسائر عمّال تعادف قديم وعهدنامه همايون موجبنجه كمركلرين
الدقلرندن صكره زياده طلب ايتيه لر وبو بابده بكلربكيلر وسائر
حكام قولرينه واسكله امنلرى رضا بطلب داعما موجب عهدنامهٔ همايون
ايله عمل ايدوب خلاف جواز كوستوليه ديو مفصل ومشروح عهد
نامهٔ همايون ويريلوب بمدرجنت مكان فردوس اشيان
مرحوم ومغفور والدم عم بزركوارم سلطان مراد خان طاب ثراه
زمانندن منشا والده انكلتره قرالرنك وكاب همايونلرينه باوتل
نوستنز فرونام الچيسى ويخف وهدايا سيله ايلچى كاوب ارسال
ايتدوكى بيشكش وهدايا مقبول همايونلرى اولوب وحالا الچى مخايله
متّفق تمام اولمغله يدينه وردولنمز متمكن اولمق ايچون استانبول
فايض الاحسانه باوتل سرتومارزو يتوس نام الچيسى ايله بيشكش
وهدايا سيله وخلوص فواد وكمال اتحادى مشعر نامه سى كلوب
اظهار مصافات وموالات ايلميوب الچى مشار اليه دخى اللونن اولوب
عهدنامه كرى كوتوروب قانون اوزره تجديد اولنمش وعهدنامهٔ
همايونده مسطور اولان شروط وقيوده مخالف انكلتره باوزركانلرى
كمركخانه يه كلدكلرنده كمركلرى اوزنه ادم واوروب اسبابلرينى فضولاً
چقاروب كزيرلر ومعتبر اولان اسبابلرينك بهالرين بجدين
وحسابلرين كوسترمدكلرين الوب كوتوروب واسبابلرينك كمركلرين
اسكله ده بالتمام اداايلدكلرنده صكره غيرى اسكله يه كوتورملرى
مراد ايلدكلرنده كمركجيلر تكرار كمرك دخى الماينجه صالميوب
وانكلتره لرنك دعوالرى اولدقجه الچيلرى وقونصولوسلرى حاضر
اولمايجه حكام فصل واستماع ايلميه لر ديو عهدنامهٔ همايونده مفيد
لكن حاكملرى انكلتره لرلرى وتجاردن بخا الجينك خبرى يوغيكن
حبس ايدوب وجريمه لرين الوب ويخدم اولدقلرنى وانكلتره

D.07018.0002.00

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

بتجاری کمرکلرینه طلب اولنمغله بو خصوص خط همایونله منع اولنمشکن
کیره اکلتره تجاری ویخیده ایلدکلرینی وکمرک امینلری اکلتره
تجارینک امتعه لرینه وکیلرینه زیاده تحمیل ایدوب
عادت یوزدن اوج اقچه المق ایکن بوطریقله یوزده اوچ اقچه
العب وکمرک ضرمتکاولری دخی خرده نامنه بنجه اقچه لرین
العب وکیلرندن دخی عادتلرن زیاده یکمی نامنه زیاده
ادم قویوب خرجلرین بازرگانلره ویکی رشیدی حکمکله
بازرگانلره عنوه وحیفدیو یابدی دفع ظلم اولنوب متاعلرنه
وکمرکنه زیاده بهانه تحمیل استدکلرندن بازرگانلر یوزده
اوچ حسابی اوزره کمرک ایچون استانبول عینی اسباب ویردکده
کمرک امینی اولوب مخالفت ایلدکلرین بلدروب منع اولنمسی
وعهدنامه همایون موجبنجه عمل اولنمسی بابنده ایلدوکی
استدعای عنایت یابه سریر اعلاده عرض اولندقده اکلتره
تجاری اشیالرینک کمرکلرین قانون اوزره یوزده اوچ اقچه
ویروب کیدرکن حقا وصدقه بوخرده بازرگانلردن رضاسی
اولمدقچه بوفسنه لرین المیه لردیو یوبابده الحی متاعلرینه
ربا والتماسنه مساعدت علیه خسروانه اولوب عهدنامه
همایونه مخالف اکلتره بازرگانلردن منوال مشروح اوزره یوزده بنجین
اولمق فرمان اولنوب بعده مسافریه اکلتره قرالرینک
سده سعادتده مقیم اولوب ایچون اکلتره ولایتندن وتجلس
باشاسی ومسقونه دن مبعوث باروت هدیه لریله دین
اسقوه یه صاحب اولوب اقربا سندن هنیا بیوفرش قوالیه
نام الچیسی ایله پیشکش وهدایاسی خلوص فواد وکمال اتحادی
مشعر نامه سی کلوب اظهار موالات ومصافات ایدوب الحی متاعلرینه

حج

دخی اللوزه اولان عهدنامه لرین کمروب قانون اوزره یکدیکرینه تجدید اولنمش
وعهدنامه همایونلرن مسطور اولان ماده لردن بعضی مهم ولزوم مولد
تاکید لوصل عهدنامه همایونه الحاق اولنمق التماس ایتمکله استدعاسی
مبنی قبول واقع اولوب اول ماده لردن بری ممالک محروسه مدن
دیدیلوزینه جیقان دونمای وقدوغه لرو سایر کیلریمزدن زیاده
اکلتره کیلرینه راست کلوب بولنسه قانون برفردی بنجه اقچه
واکلدوب بو نسنه لرین دخی المیوب دائما بوی بریله دوستانه
ایدوب ضرر وزیان سمتنه سالک اولیه لرو یوعهدنامه همایونه مقید
ایکن دونمای همایون کیلرو دیاده یوزیان بکلرو وفود اناطولو غزاسی
وتوسلی وطره بلوسلی اکلتره کیلرین برایماندن بولیمانه کیدرلرایکن
راست کلدکلرنی مجرد اخذ وجلب ایچون کیلرو کوده دشمن اسجاقلی ورایه
کیلرکی یوقاروزیو یوبهانه ایله ویخیده ایدوب بولنوزن التقویوب
تقری ایله بریله ایچی برغاز حصار لرینه ولیمانلرده قرینلرن ایکلرون
قانون اجرا اولنوب سروی دیاده یوقاره غتی بهانه سیله اچه طلب
وبخیده اولنمیه دیو عهدنامه همایونه اولان شروط وقیودنه مخالف
اکلتره بازرگانلرن اسباب ایلرینک کمرکن بالتمام ادا ایلدکدن صکره
امناصاحفه سی محرر دفتجیلرن ایچون کمرکی الناذ متاعلرک ادا تذکره لرین
ویرمکله عوق وتاخیر ایتدیریلوب اداتذکره لرینی اکلدیکده میوب ویروب وبوجهله
عوق وتاخیر ایتدیریلوب اداتذکره لرینی اکلدیکده میوب ویروب وبوجهله
کمرکی ویرلدکن متاع اول لیمانده صاتلیوب اخر لیمانه وارد چاوزن
قدرن اولان عهدنامه همایون موجبنجه اداتذکره لری معمول بها اولوب
تکرار کمرک طلبیله رنجیده ایدیلوب وحلب ومصر وسایر ممالک
محروسه ده اکلتره تجاری واکاتابع اولانلر کندوحالرن الفوزیوشی
ایدوب جمیع متاعلرندن مقدما الندکلرنی اوزره یوزده اوچ اقچه
کمرک ویروب زیاده براقچه ویرجیه ویرمیه لرو یوعهدنامه همایونه
مقید ایکن اکلتره تجاری واکاتابع اولانلر کیلرینه تحمیل ایدرکلری متاع ایله

D.07018.0002.00

D.07018.0002.00

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

متاع اسكندرونه كلوب كيلونيه تحميل اولنوب كتمك محلدن قزيه
رسوماتى خانم برك وستخيانك دنكلونرى بوربحق وياك غروش
وخراسان هندوبنيه ايبلكى دنكه اوجريع وماعدا دنكه بوربع
وراونر وسايو تفاريق وسقط وغيرى اغراقسمندن هرديكلن
بعد التحمين اوجريع غروش المنه من بعد خلافه رضا وجواز كوستريلوب
وذكر اولنان مواد لك خلافه ماليه طرفندن ابواز ايلد كلن راعموم
عمل اولنوب داعما مضمون فشان همايونى وعهد نامه ايله عمل اولنه
والكلارى بجادى كوتوده كلن والوب كوتوده كلن متاعلرندن
يوزده اوچ كرك ويروب وزياده براچه ويرجبه ويرميه اولمق
عهد نامه همايونى مسطور وليكن امنا طائفه سى تزاعلرى واقع اولمله
كنه يوزده اوچ حسابى اوزده اولوب نقصان وزياده اولمياق
اوزده استانبول وغلطه اسكله لرنه كوتوده كلن لوندره والكلارده
اشلمان بوقه لرى كرك اعلا وكرك ادنى هرنه بهاده اولورسه
اولسون قانون قديم وويره كلد كلرى اوزده بهر باستا وندن
زياده غروش سكسانر واسدى غروش وتميز براچه يه اولمق
اوزده يوزقرق دوت صاغ اچه الفوب زياده التمنه امتعه
فلمنك وسايو ولوتيلرك جوقلريكى سايه ولوندرنيه واستراخان
وسايو جوقلر لودد قيمتلى تمنوال اوزده كرك الله كلمش ايسه
كنه اولمنوال اوزده ويره اولمياوزده قزيلوندن ويوقه كلد كلرى
اوزده كنه ريال واسدى صاغ حسابنجه كرك اعلا وكرك
ادنى هرباستا ولوندزده وسايو الكلارى بوقه ستدن يوزه
بكرمبشر اچه الفوب زياده براچه ويرجبه طلب اولنميه
ويرعت احداث اولنميه والكلارى لونلر دوت بيك
اچه زياده اولمق دعوالرى استانبه سعادتمزه استماع اولنوب
غيرى بوزده استماع اولنميه ديو عهد نامه همايونى مسطور
ومقيد ايكن الكلارى باذركانلرى وياكى ايله كيدوجك
الكلارى لوقى بعض حكام وضابط طوتوب حبس ايدوب
سندى الويجق وارد ديو اوتعا ايلد كلوندن اول يولك
قونسلوسى ديوان همايونه كوردلك اوزده ضامنى ديو تكفل
ايلد كدن اولمقوله لوصا ايدوب ايدوب حبس ديو لوندن النقود الوب

دعوا ايتمكله

ودعوا حياتيه كلوب ديوان همايونه مراجعه اولوب الجيلر جواب ويره اما
تكفل ايلد كلرى كسنه لوس اول يولك حاكمى يخچه ديو ايسه اليه
واستانبول واسكندرون وانيبور وقابوس وسايو ممالك محروسه
اسكله لرينه كلان الكلارى كيلو سراويجه اچه سالمتمثال رسمى ويروب
زياده براچه التمنيه والكلارى باذركانلرندن بوى متاع ايله كلوب
مسلمان اولورايسه الجيلرس وقوشلوسلرى معرفيله ولاية تدارى
باذركانلرندن الدوغى متاع غيرك اولدوغى ظاهر ومتبين اولورسه
اقرابى ونقديه سى الوب الجيلريه ويريلوب كم صاحبلرينه كوندريله بركسنه نك
حتى اوزده لونه قالميه حاكملردن وقضاتدن كسنه دخل وتعرض قيله
وطائفه مزبوره انقره وبجاذارندن صوف ومحير وتفنك ايبلكى
استانبه ايدوب كوتوده ملك استد كلوندن يوزده اوچ كرك كلرين
ويرد كلوندن فصكره باج اخراج نامياله يخچه اولمنوب براچه ويرجبه ويرميه
التمنيه والكلارى بجادينك بركسنه اوزدن اولان حقى دعوا اولنمغله
مباشر معرفيله تحصيل اولنمقره تحصيل اولنان اچه دن محكمه لوده
ويرلدوكى اوزده يوزده ايكى اچه مباشره وهماونه رسم ويرلوب
زياده براچه ويرجبه طلب اولنميه وقرال مشاراليه دولت عليه مزاياه
دوستلغمزه ثابت قديم اولمغله دوستلغنه بناء مطلقا ايكون
مضايقه اولنوب مستوفى وكنزق اوزده اولدوغى سنه لوده
اونيوسلاونيك وسايو ممالك محروسه اسكله لوندن هرسنه اچه زيله
ايكسز بكى ايجون اوتدم استرا ويوزده اوچ اچه كمركلرين ويوكلوندن
صكره كسنه مانع اولميه والكلارى باذركانلرى بوسه واستانبولدن
استرا ايلد كلرى حريرودن ماعدا ديار عجم وكوه وجستاندن كلوب
وارميا نلودن اونيوزده استرا ايلد كلرى حريرودن قزيلدن كمرلك
وميزان رسمى ويوه كلمش اولمامغله فى الواقع بوانه دكين ويوه كلمش
دكلدرايسه ويعوى يه ضبورى بوغيسه بوندن صكره دخى كمرلك
وميزان رسمى طلب اولنميه وذكر اولنان خصوص لوده كوكى بكى
رعايت اولنوب عهد نامه همايونه الحاق اولمق التماسيله ايلكاله الجى استمو
ايلهك استدعاسى مبنى قبول واقع اولوب مقتضاسنه خط همايون سعادت
مقرونم مرحمتيه ويريلوب عهد نامه همايون وجهه مشروح اوزده تجديد

D.07018.0002.00

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

اولمغوب صادر اولان فرمان همایونم موجبنجه مجدداً بو عهد
نامه همایونی عنایت و احسان ایدوب بوروده مکه مادامکه
انکلتره قرالی اولان منشا والیه قادر اولوی ثانی حضرتلری عواقبه
بالخیر عتبه علیه مزایله اعداد عظام زمان نزهتلرنده اولدقجه
کبی خلوص فواد و مودت ثابت قدم و حسن موالات و مضافاتده
راسخ دم اولم بندمجه دوستلغی قبول ایدوب عهد و پیمانم
اوزره طوروب یمین و قسم ایدوم کم یرلری و کوکلری
وجمله مخلوقاتی خلق ایدن جناب کبریایانک برلکی معتبوث
اولدقجه عقد اولنان عهد و میثاق و پیمانه و استیو عهدنامه
همایونمه مخالف بروضع و حرکت ظهور ایلیه
شویله بیلوب علامت شریفه اعتماد قلنه
تحریراً فی اواسط جمی
الحرام سنه

بیلدیکلرنده بونسخه سندکه واقع رمضان شریف غره سنده
نده لاین الجنیسی التماسیله تجدید اولنوب عهدنامه همایونم
شروط قدیمه سی اوزره تجدیداً و اتمغله اشبو علیحضرتلری ضبط و تجدید
تحریر اولنمشدر
نام دیکر فلمنابی

یحق حضرت مالک مهیمن و متعال واهب العطیا و النوال جل عن الشبیه
والمثال و تنزه عن النظیر و الاشکال مالک کمال قدرت ازلیه و وفور موهبت
لم تزلیه سی مقارن تخت ایله و مهر سپهر نبوت و اختر برج فتوت پیشوای
زمره انبیا و مقتدای فرقه اصفیا حبیب خدا شفیع المذنبین
فی یوم الجزا محمد مصطفی صلی الله تعالی علیه و سلم حضرتلرینک
معجزات کثیره البرکاتی موافقین ایله و اصحاب کرامین و خلفای راشدین
رضوان الله تعالی علیهم اجمعین و جمله اولیای هدایت قرین
و جمهور اصفیای سعادت دهین قدس اسرارهم الی یوم الدین
حضرتلرینک ارواح مقدسه لری مرافقتی ایله

محل طغرا

بن کم سلطان صفا و یدسلاطین و اساطین خواقین تاج بخش خسروان
اورنک فتین قاصم قوت و القرنین قاصم کاسر جمهور و الوکاسره قهرمان

الماء

الماء و الطین خلل الله تعالی فی الارضین المتمکن علی مقام الریاسه المتزینه
التی نیابا عن فی الارض خلیفه و امتن مدائن و امصار و ایمن دار و دیار
اولان حرمین شریفینک حامی و قدس مبارکلرک حامی و حاکمی و مدار
السلطنه العلیه و مفخر مفاخر الخلافه السنیه محروسه استانبول حمیت
عن البلیه و محمیه آدینه و محروسه بورسه نک و مرکز ایلی
و طمشوار و ولایت بوسنه و بدون و سکتوار و اکره و قینق
و سمندره و بلغراد و ولایت اناطولی و قرمانک و دیار عربستان
و شام دار السلام نزهت مقامک و نادره عصر اولان محروسه مصر
و یمن ایمن و حبش و عدن و لویه لوینک و بغداد بهشت اباد و بصره
و لحسا و سواکن و صنعان و حلب و ذوالقدریه و شهرزول
و ادنه و طرسوس و قبرس و انطالیه و ساقز و دیار بکر و رقه
و رهه و جلمد و ایالت عمادیه و حصن کیفه و ارزن الروم و کوده جستان و کمخ و کوذلو و دشت قبجاق اقلیم لوینک
و دار الجهاد تونس و طرابلس غرب و جزایر غرب و لویه لوینک
و اردل و بغداد و افلاق و سایر دار الحربدن فوت قاهره ظهرانه
و سطوت باهره مالوکانه مزایله بعون الله الملک الفتاح قبضه فتح
و تسخیره کتوریلان مدائن و امصار و ممالک و دیارلک و بالجمله
اقطار بر و بحرلک شهریاری و اماکن عزت و فخارلک تاجداری
و اق دکز و قره دکز و بحیره ممالک جزایر و بنادر و معابرلک
و قبایل و عشایرلک و بحیره کره یوزینک عساکر نصرت مآثرلک
بادشاه معدلت پناهی و شهنشاه نصرت دستگاهی مظهر عنایت
السرمدیه محض امانت الملة المحمدیه سلطان محمد خان بن سلطان
ابراهیم خان بن سلطان احمد خان بن سلطان محمد خان بن سلطان
مراد خان بن سلطان سلیم خان بن سلطان سلیمان خان
بن سلطان سلیم خان بن سلطان بایزید خان بن سلطان محمد خان
علیه الرحمة و الغفران سمند سعادت تمند صاحبقرانی قبضه قوت
و قدرتمزه مقرمد و جمله دیع مسکون و هفت اقلیم بتوفیق صمدانی
زمام اقتدارمزه مسخر اولمشدر حضرتحق جل عن الشبیه

EK-2 OSMANLI DEVLETİ TARAFINDAN İNGİLTERE'YE VERİLEN 1675 (1086)TARİHLİ İMTİYAZNÂMENİN TÜRKÇE TRANKRİPSİYONU [480]

İngilterelüye îtâ' ve ihsân olunan 'ahidnâme-i hümâyûnun sûretidir.

Nişân-ı hümâyûn oldur ki; şimdiki halde 'avn-ı 'inâyet-i rabbânî ve meşiyet-i hidâyet-i subhân-i mukâreneti ile de ki sultân-ı salâtîn-i cihân ve burhân-ı havâkın-i deverân tâc-ı necşî hasrevân-ı zamân Gâzî Sultân İbrâhîm Hân ibn-i Sultân Ahmed Hân ibn-i Sultân Mehmed Hân ibn-i Sultân Murâd Hân ibn-i Sultân Süleyman Hân ibn-i Sultân Selim hâtimu iftihâru'l umerâi'l-izâmi'l 'İseviyye ve muhtâru'l kibriyâi'l fuhhâm fi'l milleti'l mesîhiyye muslihu mesâlihu cemâhîru't tâifeti'n nasrâniyye sâhibu ezyâli'l haşmeti ve'l vakâr sâhibu delâilu'l mecd ve'l iftihâr İngiltere ve İskoçya ve Françe ve Hiberniye ve Britanya-i kebîr vilâyetlerinin Kralı ve veliyyi sânî hutimet avâkibuhu bi'l-hayr der bundan akdem vilâyet-i mezbûra Kraliçesi sedde-i sa'âdet destgâhımıza ki melâz-ı melce-i salâtin-i cihân ve penâh-ı melce-i havakîni deverândır.

Müdebbir beyzâde ve adamları ve gemileri ile peşkeşleri gelüp vâsıl ve irsâl eyledikleri hedâyâ hayyiz-i kabûlde vâki' olup cennet mekân firdevs-i âşiyan garîk-i rahmet-i rahmân ceddim Sultân Murâd Hân tâb-ı serâh zamânında Âsitâne-i Sa'âdetlerine adam gönderüp izhâr-ı musâfât ve ihlâs ve iş'âr-ı meveddet edüp adamları gelüp gitmek bâbında isticâbet eylediklerinde merhûm mûmâ ileyh zamânında icâzet-i hümâyûn olup menâzil ve merâhilde ve me'âbir ve benâdirde ve deryâda ve karada kimesne rencîde eylemeye deyu ahkâm-ı şerîfe verilmekle merhûm dedem Sultân Mehmed Hân tâb-ı serâh zamânında dergâh-ı ma'delet penâhlarına hulûs-ı taviyyet ve safâ-i 'akîdet üzere 'arz-ı ihlâs ve ihtisâs edüp França ve Venedîk ve Leh ve sâir 'atebe-i 'aliyyeme 'arz-ı ihtisâs eden krallar ile ma beynde mün'akid olan müvâlât ve musâfât muktezâsınca mûmâ ileyh ile dahi dostluk üzere olup adamları ve tercümânları ile Memâlik-i Mahsûreye emn ve emân üzere gelüp ticâret edüp ve muşârun ileyhim Krallara dostluk üzere verilen ''ahidnâme-ihümâyûn 'izzet-i makrûn ve ahkâm-ı şerîfe

[480] BOA, İngilterelü Nişan Defteri "1086-1257", Düvel-i Ecnebiyye Defterleri, nr. 39/5, s. 2-28; TSMA, D. 7018, 7a-18a.

mûcibince mûmâ ileyh cânibine dahi verilmek bâbında istid'â-ı âtıfet olup mûmâ ileyha İngiltere Kraliçesi tarafından iltimâs olunduğu üzere fermân olunur.

İngiltere tâifesi ve tüccârı ve İngiltere bayrağı ile yürüyen tüccâr tâifesi deryâda emti'a-i metnû'aları ve gemileri ve kalyonları ile emîn ve sâlim yürüyüp Memâlik-i Mahrûseye gelüp gidüp adamlarına ve esbâb ve mallarına asla kimesne dahl ve tecâvüz eylemeyüp ve ber-vech ile muzâyega ve rencîde ve remîde olunmayup kendü hallerinde kâr ve kesbleründe olalar. İngilterelü Memâlik-i Mahrûse'mde karadan gelüp ve eğer âhar vilâyetlere gider iken gelür iken alıkonulup rencîde olunurlar ise geri salıverilüp rencîde olunmayalar.

Ve İngiltere gemileri ve kalyonları Memâlik-i Mahrûse'mizde olan limân ve iskelelerde gelüp girdiklerinde cemî' zamânda emîn ve sâlim yatup ve istedikleri zamânda kalkup gittiklerinde kimesne dahl ve ta'arruz eylemeyeler ve gemilerine ve kalyonlarına furtuna muzâyega verdükde ve sâir levâzım ve mühimmâtlarında hâzır bulunan eğer hâssa gemiler halkıdır ve eğer gayrılardır deryâda ve karada muâvenet edüp ve Memâlik-i Mahrûsede limân ve iskelelerde yatup akçeleri ile zâd ve zevâdde ve zahîrelerin alup ve sulanup ve kendilerine lâzım olan her ne ise alduklarında kimesne mâni' ve muzâhim olmaya.

Ve eğer deryâ, gemileri Memâlik-i Mahrûse sevâhiline atar ise beylerbeyiler ve kâdılar ve hukkâm ve zâbit olanlar sâir kullarım dâima muâvenet ve himâyet edüp ve karaya düşen esbâb ve malları her ne ise kendülerine teslîm oluna. Ve esbâbları gârat olunmuş ise dikkat ve ihtimâm ile teftîş ve tefehhus olunup buldurulup hakları bi't-tamâm alıverile.

Ve dâima muşârun ileyhâ Kraliçenin tüccâr ve adamları ve tercümân ve simsârları deryâdan ve karadan Memâlik-i Mahrûse'ye gelüp ve gidüp emîn ve sâlim bey' ve şirâ' ve ticâret edüp gelişde ve gidişde beylerbeyiler ve kâdılar ve kapûdânlar ve deryâda yürüyen reîsler ve asker halkı ve gayrı kullar kendülerine ve esbâb ve mallarına hiçbir vecihle dahl ve ta'arruz etmeyeler.

Ve İngilterelünün biri medyûn ve yâhûd kefîl olup firâr ederler ise veya müflis olur ise deyn borçludan taleb olunup elinde müdde'înin hüccet-i şer'iyye ile kefîl olmayacak âhar kimesne tutulup deyn-i mezbûr âhardan talep olunmaya.

Ve İngilterelü ve ona tâbi'' olan yerlerin bâzirgânları ve adamları ve tercümânları ve simsârları ile Memalik-i Mahrûse'de bey' ve şirâ' ve vizesi ve ticâret ve kefâlet husûsları ve sâir umûr-u şer'iyyeleri vâki' oldukda murâdları olur ise kâdıya varup sebt-i siccil ettirüp hüccet alalar. Ba'dehü nizâ' olur ise hüccet ve sicile nazar olunup da'vaları hüccete muvâfık ise mûcib-i hüccet-i şer'iyye ile 'amel oluna. Ve madem ki kuzâtden huccetleri olmayup mücerred şâhid zor ikâmet etmekle da'vaları istimâ' olunmayup dâima hüccet-i şer'iyye muktezâsınca icrâyı hak oluna.

Ve bazı kimesneler İngilterelüye bize şetm ettiniz deyu iftirâ ederler ise zor ile ikâmet eyledikleri şuhûd, hükkâm huzûrunda istimâ' olunmayup İngiltere elçilerine haber olunup onların ma'rifetleriyle görülüp her zamân himâyet olunalar. Ve dahi İngilterelüden biri müthem olup ve yâhûd firâr ederler ise onun içün kefâletsiz âhar kimesne tutulup rencîde olunmaya.

Ve İngilterelüden ve onlara tâbi' olanlardan esîr bulunur ise ve İngiltere elçileri ve konsolosları murâd ve talep ederler ise teftîş ve tefehhus olunup İngilterelü olduğu zâhir ve ma'lûm olur ise olma kullar itlâk olunup elçilerine veya konsoloslarına teslîm oluna.

Ve İngilterelü ve ona tâbi' olanlar Memâlik-i Mahrûse'de mütemekkin olanlardan eğer evlü ve eğer bekâr olsun rençberlük edüp ticâret ede onlardan harac taleb olunmaya.

Ve İngiltere elçileri Haleb ve İskenderiye ve Trablus Şam ve Cezâyir ve Tunus ve Trablus Garb ve Sakız ve İzmir ve Mısır iskelelerinde ve sâir Memâlik-i Mahrûsede konsolos ta'yîn edüp ve onları tebdîl edüp yerlerine gayrılarını nasb eylemek istediklerinde kimesne mâni' olmaya.

Ve İngilterelü ve ona tâbi' olanlar da'vâ ve husûmetleri ve sâir umûr-u şer'iyyeleri oldukda tercümânları veya vekîlleri hâzır olmadıkça hukkâm, dâ'vâlarını

fasl ve istima' eylemeyeler. Ve İngilterelülerin birbirleriyle nizâ'ları oldukda elçileri ve konsolosları görüp kâdılar ve sâir zâbit kullarım karışmayup dâima 'âdetleri üzere fasl ve kat-ı nizâ' eyleyeler.

Memâlik-i Mahrûse'mizde deryâ yüzüne çıkan donanma ve kadırgalar ve sâir gemilerimiz deryâda İngiltere gemilerine rast gelüp buluşduklarında bir ferdi rencîde etmeyüp ve eğlendirmeyüp ve bir nesnelerin dahi almayup dâima birbirleri ile dostluk edüp zarâr ve ziyân semtine sâlik olmayalar.

Ve Venedîk ve Françe ve sâir Âsitâne-i Sa'âdetimiz ile dostluk üzere olan kullara verilüp 'ahidnâme-i hümâyûn ve şurût ve mevâd İngilterelünün hakkında dahi fermân ve mukarrer inâyet olunmuştur. Ve 'ale'd-devâm işbu 'ahidnâme-i hümâyûn mûcibince 'amel olunup min ba'd kimesne bu 'ahidnâme-i hümâyûnda vaz' ve hareket ve bir tarîkle dahl ve ta'arruz eylemeyeler.

Ve eğer korsan tâifesi ve deryâda yürüyen Levendikor Kıtası, İngilterelünün gemilerini alup ve esbâb ve malları her ne ise gârat ve hasârat ederler ise ve Memalik-i Mahrûse'mizde dahi bir kimesne İngilterelünün cebren ve zulmen nesnelerin alırlar ise bu kulların ele geçirilmesine sa'y ve ikdâm olunup ehl-i fesâd her kimler olur ise olsun haklarından gelinüp gemileri ve esbâbları ve malları bilâ tehîr ve bilâ te'allül alı verile.

Ve beylerbeyiler ve kapûdanlar ve hâssa ve gönüllü reîsler ve umenâ ve ummâl ve sâir hukkâm ve zâbıt kullarım işbu 'ahidnâme-i hümâyûn meymenet-i makrûnun mazmûnu ve muvâlât-ı muktezâsıyla 'amel edüp hılâfınca bir kâr ve fi'ile cevâz gösterilmeye.

Ve işbu mîsâk ve 'ahid ve peymân üzere mâdemki mûmâ ileyhâ Kraliçe tarafından sadâkat ve ihlâs müşâhede oluna ve meveddette sâbit-i kadem râsih-i dem ola cânibimizden dahi işbu şerâit-i 'ahd ve emân kavâid-i sulh ve salâh ve musâfât kemâ kâne mer'i ve muhterem tutulup asla hılâfına cevâz gösterilmeye.

Ve dedem merhûm tâbe serâh zamân-ı şerîflerinde Âsitâne-i Sa'âdetlerine nâme ile elçileri ve gemileri ile peşkeşlerin gönderüp irsâl eyledikleri hedâyâyı hayr-ı kabûlde vâki' olup merhûm dedem hüdâvendigâr tâbe serâh zamânında mün'akid olan

sulh ve salâh ve muvâlât ve musâfât ve verilen ‘ahidnâme-i hümâyûn ve şurût ve kuyûd-u mukarrer ve tecdîd ve te’kid-i musâfât olunmasını ve ‘ahidnâme-i hümâyûna ba’zı maddeler ilhâk olunmak iltimâs olunduğu pây-i taht-ı hümâyûnlarına ‘arz ve i’lam olundukda sulh ve salâh ve musâfât ve muvâlât ve ‘ahidnâme-ihümâyûn ve kuyûd ve şurût-u mukarrer ve tecdîd olunup dâima ‘ahidnâme-i hümâyûn mûcibince ‘amel olunmak fermân olunmuştur.

Mûmâ ileyha kraliçenin istid’âsı mûcibince ‘ahidnâme-i hümâyûna ilhâk olunup fermân olunarak cümlesinden biri İngilterelü ve İngiltere bayrağı ile yürüyen tüccâr tâifesi Memâlik-i Mahrûse’ye getürdükleri ve alup Memalik-i Mahrûse’den bir yere götürdükleri ve alup gittikleri altûn ve kurûşdan resm ve gümrük taleb olunmaya. Ve beylerbeyiler ve kâdılar ve defterdârlar ve darbhâne emînleri dahi dahl ve ta’arruz etmeyüp kurûşunuzu ve altûnunuzu akçeye tebdîl ederiz deyu rencîde ve remîde etmeyeler.

Ve İngilterelü tâifesi ve ona tâbi’ olanların gemileri Memâlik-i Mahrûse’den bey’ ve şirâ’ ve ticâret edüp bârût ve sâir âlet-i harbden gayr-ı memnû’ olmayan metâ’lardan gemilerine her ne metâ’ tahmîl edüp götürmek istediklerinde kimesne mâni’ olmayup cemî’ zamânda gemilerin Memâlik-i Mahrûse’nin limân ve iskelelerinde emîn ve sâlim gelüp ve yatup alışveriş edüp akçeleriyle zâd ve zahîrelerin alup ve sulanup kimesne mâni’ olmayup rencîde ve remîde eylemeyeler.

Ve İngilterelü ve ona tâbi’ olanların bir husûs ve sâir umûr-u şer’iyyeleri vâki’ oldukda elçileri veya konsolosları veya tercümânları hâzır olmadıkça hukkâm fasl ve istimâ’ etmeyüp ve dört bin akçeden ziyâde olan da’vâları Âsitâne-i Sa’âdette istimâ’ olunup gayrı yerlerde istimâ’ olunmaya.

Ve İngiltere elçileri tâcirlerin himâyet olunmak içün Memâlik-i Mahrûse’de nasb ve ta’yîn eyledikleri konsolosları asla habs olunmayup ve evleri mühürlenmeyüp kendülerini aramayalar ve raf’ olunmayalar. Ve her ne mekûle da’vâları olur ise sedde-i sa’âdetime ‘arz olunup İngiltere elçileri cevâbını vereler.

Ve İngiltere ve ona tâbi’ olan yerlerin ve bayrağı altında yürüyenlerden birisi Memâlik-i Mahrûse’de mevt oldukda bâkî kalan emvâl ve erzâkına beytü’l mâlciler ve

sâir hukkâm malı gâibdir deyu kabz ve dahl ve ta'arruz etmeyüp herHângi İngilterelüye vasiyet ona verile eğer vasiyetsiz mevt olur ise konsolosları veya onda bulunan ol yerlü yoldaşlarına verile. Eğer ol mahalde konsolosları ve yâhûd yerlü yoldaşları bulunmaz ise kâdî tarafından kabz ve zabt olunup ba'dehu İngiltere elçileri kimi nasb ve ta'yîn ve irsâl ederler ise cümle ona teslîm oluna.

Ve İngilterelüye ve ona tâbi' olup bayrağı altında yürüyenlere verilen ahkâm-ı şerîfe ve şimdiden sonra verilecek evâmir-i şerîfe dâima müekked ve ma'mûlün bihâ olup tâife-i mezbûraya ve sancakları altında yürüyenlere her zamân nâfi' ve mu'teber olup 'ahidnâme-i hümâyûnun mazmûnuna mugâyir 'amel olunmaya ve kassâmlar ve kâdılar tarafından resm-i kısmet talep olunmaya.

Ve İngiltere elçileri ve konsolosları istedikleri yassâkcıları ve murâd eyledikleri kimesneleri tercümânlıkda istihdâm edüp yeniçerîlerden ve gayrıdan eğer kullarım ve eğer gayrıdır cebren kimesne hizmetlerine karışmaya.

Ve İngiltere elçileri ve konsolosları ve sâir İngilterelü sâkin oldukları evlerinde kendilerinin ve adamlarının kifâf-ı nefisleri içün şîra sıkup hamr etmek istediklerinde kimesne mâni' olmaya. Ve yeniçeri kullarımdan ve zâbitlerimden her kim olur ise olsun bir nesnelerin istemeyüp ve cebren almayup zulm ve teaddî eylemeyeler

Ve İstanbul ve Haleb ve İskenderun ve Sakız ve İzmir ve sâir Memâlik-i Mahrûse'de İngiltere tüccârı bir yerde gümrüklerin edâ eyledikden sonra ziyâde bir akçe ve bir habbe taleb olunmaya ve metâ'larına kimesne dahl etmeye ve gemilerine tahmîl edüb Memalik-i Mahrûse'de götürdükleri metâ'yı taşra çıkardıklarında bir limânda gümrük verüb ba'dehü metâ'ları ol limânda satılmaz ise âhar limâna gitmek isteyüb götürdüklerinde ol limânda metâ'larını taşra çıkardıklarında umenâ ve ummâl tâifesi onların metâ'larından tekrâr gümrük ve resm taleb etmeyeler emîn ve sâlim ticâret edüb rencîde olunmayalar. Ve İngilterelüden ve ona tâbi' olanlardan kassâb akçesi nâmına bir akçe bir habbe taleb olunmaya.

Bundan akdem Âsitâne-i Sa'âdette olan İngiltere Kraliçesinin ve Françe Padişahının elçilerine Flândralı tüccâr husûsunda nizâ'ları olup ikisi dahi rikâb-ı hümâyûnuma 'arz-u hâl sunup zikr olunan Flandra tüccârı Memâlik-i Mahrûse'ye

geldiklerinde kendü bayrağı altında gelmek ricâ eylediklerinde iki tarafa dahi hatt-ı hümâyûn ile fermân olunmuş iken sâbıkan vezir-i a'zâm olup kâpûdân iken vefât eden Çagâla Zâde Sinân Paşa deryâ taraflarının hâkimi ve ehl-i vukûfu olmakla Flandra tüccârı tâifesi İngiltere Kraliçesinin bayrağına ta'yîn olunup nâme-i hümâyûn verilmek gerekdir deyu i'lâm edüp sâir vuzerâ-i 'izâm dahi münâsib gördükleri üzere cemî' Flândra vilâyetlerinin [481] Hollandiya (Hollanda) ve Zelandiye (Zeland) Frizlandiye (Friesland) ve Girderlandiya (Gilderland) nâm dört pâre vilâyetlerinin [482] tüccâr tâifesi İngiltere Kraliçesi bayrağı altında gelüp gidüp ve sâir İngiltere tüccârı gibi kendü metâ'larından ve gemileriyle getürdükleri sâirlerin metâ'larından konsolos hakkın ve sâir avâidin (âidâtlar) İngiltere Kraliçesinin elçilerine ve konsoloslarına verüp min ba'd Françe elçisi ve konsolosları tarafından dahl ve ta'arruz olunmaya deyu hatt-ı hümâyûn ile fermân-ı âlîşân sâdır olup min ba'd bu 'ahidnâme-i hümâyûn mûcibince ''amel oluna deyu fermân olunmuş iken mûmâ ileyh İngiltere Kralı'nın tekrâr elçisi gelüp irsâl ettiği hedâyâ ve peşkeş vâsıl ve makbûl olup muşârun ileyhin elçisi 'ahidnâme-i hümâyûna ba'zı husûslar ilhâk olunmasın murâd eyledikde defter ve i'lâm edüp cümleden biri merhûm ve magfûrun leh ceddim Sultân Süleymân tâbe serâh zamân-ı şerîflerinde İspanya ve Portekiz ve Anevne ve Kalortin ve Kâtalan ve cümle Flandra ve sâir harbî tüccâr tâifesi Memalik-i Mahrûse'ye bey' ve şirâ' içün gelüp gitmeye 'ahidnâme-i humâyûn verilüp ve ol ahidnâmede konsolos nasb edeler deyu mukayyed olup lakin her cins konsoloslarına haracların çekilmeye kudretleri olmakla 'atebe-i 'aliyyelerine dostluk üzere olan Krallardan herhangisinin bayrağı ile gelmek murâd ediyorlar ise ve hangi konsolosu isterler ise mürâca'at edüp gelüp gidüp kendü hallerine tefvîz olunmakla husûs-u mezbûr içün nîce def'a 'ahidnâme ve ahkâm-ı şerîfeler verilüp zikr olunan tüccâr tâifesi İngilterelünün bayrağı altında gelüp gitmeyi ihtiyâr edüp benderlerde İngiltere konsoloslarına mürâca'at ederler iken França elçileri zikr olunan harbî tüccâr tâifesini bir tarîkle ahidnâmelerine ilhâk ettirüp ve benderlerde konsoloslarına cebren murâca'at etmek istediklerinde tüccâr-ı mezbûr ahvâl-i dîvân-ı

[481] Flandra vilâyetlerine Osmanlı arşivinden ulaştığımız imtiyâznâmede yer verilmez iken Muâhadât Mecmuası c.I, s.247'de yer verildiği tesbit edilmiştir.

[482] Bu bölüm Muâhadât Mecmûası c.I, s.247'de zikredilmektedir.

humâyûna i'lâm ve murâfa'a olup görüldükde harbî tüccârın ihtiyarlarına tefvîz oldukda ve tâife-i mezbûra İngiltere elçillerine ve konsoloslarına mürâca'at ederler iken Frânçe elçisinin tarafından dahl ve ta'arruz olunduğu i'lâm olunup Françalı 'ahidnâmesinin dahi harbî tüccâr tâifesi içün olan şurût makbûl olmayup uslûb-u sâbık üzere zikr olunan tüccâr tâifesi İngiltere konsoloslarına mürâca'at edüp min ba'd Françalunun tarafından dahl olunmamak içün müceddeden 'ahidnâme-i hümâyûna kayd olunmasını iltimâs etmeğin zikrolunan vilâyetlerde olan harbî tüccâr tâifesi vech-i meşrûh üzere ellerinde olan ahkâm-ı şerîfe mûcibince İngiltere elçilerine ve konsoloslarına mürâca'at edüp ve bu husûs müceddeden 'ahidnâme-i hümâyûna kayd olunup fermân olunmuştur.

Ve 'ahidnâme-i hümâyûnda mestûr olan şartlarda muhâlif ve ''ahd ve emân ve muvâlât ve musâfâtın nakz ve ihtilâlına müte'allık hükm-ü hümâyûn ihrâc olunmayup mademki der ve devletimde mütemekkin olan İngiltere elçisine evvel i'lâm olunup olduğu ihtilâl ve nakz-ı 'ahde müte'allik olan husûsları men' edüp cevâbın vere.

Ve Haleb ve Mısır ve sâir Memalik-i Mahrûse'de İngiltere tüccârı ve ona tâbi'' olanlar kendü hallerinde alışveriş edüp cemî' metâ'larından mukaddemen eline kalan mallar üzere üç akçe gümrük verüp ziyâde bir akçe ve bir habbe vermeyeler.

Ve İngiltere gemilerine tahmîl edüp götürdükleri ve alup gittikleri cemî' metâ'larından gümrük alına gelmiştir. Konsolosluk hakkın dahi İngiltere elçilerine ve konsoloslarına bî-kusûr edâ eyleyeler.

Ve İngiltere tüccârı ve bayrağı altında yürüyenler ve sâir adamları bey' ve şirâ' edüp memnû' olmayan metâ'lardan gayrı istedikleri metâ'ı bey' edüp deryâdan ve karadan nehir suyundan Azak'a varınca ve Mosko ve Rus vilâyetlerine metâ' alup gidüp götürmek istediklerinde ve Memâlik-i Mahrûse'ye ol cânibinden metâ' götürüp bey' ve şirâ' edüp ve vilâyet-i acemden feth olunan yerlerden kadîmden ne vecihle gümrük alına gelmiş ise dâima ol vecih üzere alunup ziyâde istemeyüp almayalar.

Ve İstanbula gelecek gemileri rüzgâr muhâlif olmakla Kefe'ye veya ol cânibe bir mahalle her düşdükde hüsn-ü rızâları ile bey' ve şirâ' etmeden kimesne cebren metâ'ların taşra çıkarup almayup ve adamların ve gemilerin rencîde olunmaya.

Ve ol cânibine varan gemilere kimesne mâni' olmayup muhavvef ve muhâtaralı yerlerde hukkâm İngilterelünün gemileri ve içinde olan adamların ve erzâk ve esvâb ve mâlların himâyet ve sıyânet edüp zarâr ve ziyân ettirmeyeler.

Ve lâzım-ı mühim olan zâd ve zahîrayı bulunan yerlerde akçeler ile almak ve esvâb tahmîli içün araba ve gemi tutmak istediklerinde şöyle ki âhardan tutlmuş olmayacak kimesne mâni' olmaya ve gemileriyle İstanbul'a ve sâir Memâlik-i Mahrûse'ye götürdükleri metâ'ları mâdemki bey'ler resm ecli içün kendü rızâları ile taşra çıkarmayalar gümrük alınmaya.

Ve bir limâna vâsıl olup esvâb ve metâ'ların taşra çıkarup gümrüklerin edâ ettikden sonra geri emîn ve sâlim gidüp kimesne mâni' olmaya.

Ve İngiltere gemileri Memâlik-i Mahrûse'ye geldiklerinde Cezâyir ve Magrib yakasına uğrayup ehl-i islâmdan nîce haccâcı ve sâir yolcuyu alup İskenderiye ve sâir Memalik-i Mahrûse'ye çıkarmak içün alup gidüp mahall-i mezkûra vâsıl olduklarında umenâ ve ummâl gemilerinde olan cümle metâ'ları taşra çıkarmadan gümrük taleb edüp te'addî etmekle haccâc ve yolcuyu almakdan munkati' olmuştur.

Kezâlik nîce yerlere götürecek metâ'ların taşra çıkarmak isteyüp ve taşra çıkarılmayan esvâb ve metâ'larından gümrük taleb edüp rencîde ederler imiş. İstanbul ve İskenderiye ve Trablus Şâm ve İskenderun'a ve sâir Memâlik-i Mahrûse'ye gelen İngiltere gemilerinden kendi ihtiyârları ile taşra çıkardıkları metâ'larından evvel geldiği üzere gümrüklerin verüp taşra çıkarmadıkları metâ'larından gümrük alınmayup istedikleri yere alup gidüp rencîde olunmayalar.

Ve İngilterelüden ve İngiltere bayrağı altında yürüyenlerden biri kân ve sâir kabâhat edüp ve sâir emr-i şer'î vâki' oldukda Memâlik-i Mahrûse'de olan hukkâm elçileri ve konsolosları me'an hâsıl ve hâzır olmayınca da'vaların istimâ' etmeyüp elçileri ve konsolosları ma'rifetiyle me'an görüp yalnız görülmekle hılâf-ı şer'î şerîf ve mugâyir-i 'ahidnâme-i hümâyûn rencîde olunmayalar.

Ve Memâlik-i Mahrûse'ye gelen İngiltere gemileri tahmîl olundukda gümrük alınan metâ'dan elçileri ve konsolosları olanlar konsolosluk hakkın alalar deyu

‘ahidnâme-i hümâyûnda mukayyed iken ba’zı müslümânlar tüccârı ve Sakızlu ve müste’men ve harbî olanlar konsolosluk hakkın vermekde te’allül ederler imiş. Vech-i meşrûh üzere gemilerine tahmîl olunan metâ’lar her kimin olur ise olsun gümrük alına gelen metâ’dan ‘ahidnâme-i hümâyûn mûcibince konsolosluk hakkın verüp ‘inâd ve muhâlefet etmeyeler.

Ve Halebde ticâret eden İngilterelüler ve İngiltere bayrağı altında gelen tüccâr tâifesi harîr satın alup gemilerine tahmîl eylediklerinde gümrük ve sâir rusûmu vermekde Frânça ve Venedîk tüccârı verdikleri üzere verüp ziyâde bir akçe ve bir habbe vermeyeler.

Ve sedde-i sînede olan İngiltere elçisi ve İngiltere Krallarının vekilleri olup ve elçilerin tercümânları vekilleri olmakla elçileri tarafından her ne tercümânlık eyledikleri içün ve mühürlü tezkerelerin ve ‘arz-u hâllerin bir yere eylediklerinde veya cürümleri oldukda kuzât ve hukkâm elçilerinin veya konsoloslarının ma’rifetleri olmadan ta’zîr ve habs eylemeyüp fi’l-vâki’ tercüme eyledikleri elçilerinin ve konsoloslarının kelâm ve cevâb-ı tercümesi ise muâf olup rencîde olunmayalar.

Ve İngiltere tercümânlarından biri mevt oldukda İngiltereden gelmiş ise metrûkâtın elçileri veya konsolosları kabz edüp bu cânibden olup vârisi var ise vârisine verilüp yok ise beytü’l-mâlciler kabz etmeyeler. Ve zikrolunan husûslarda min ba’d vech-i meşrûh üzere ‘amel olunmak fermân olunmuştur.

Ba’dehu İngiltere Kralının elçisi Âsitâne-i Sa’âdete gelüp ba’zı zamânda ‘ahidnâme-i hümâyûna muhâlif avâmir-i şerîfe verilüp onun gibi ‘ahidnâme-i hümâyûna verilen ahkâm-ı şerîfe hayrımız olmadan hukkâm huzûrunda ibrâz olundukda zikrolunan ahkâm-ı ‘ahidnâme-i hümâyûn tarihinden muahhar olmakla ‘ahidnâme-i hümâyûn mazmûnu ile ‘amel olunmayup avâmir-i şerîfe mûcibince ‘amel olunur. Evvel takdîrce elimizde olan ahidnâmeye muhâlif olur ol mekûle-i avâmir ile ‘amel olunmayup dâima ‘ahidnâme-i hümâyûn mûcibince ‘amel olunması muşârun ileyhin murâdıdır deyu pâre-i serîr-i i’lâya ‘arz olundukda mûmâ ileyhin ricâ-yı makbûl-u hümâyûn olup ellerinde olan ‘ahidnâmeye muhâlif mukaddemen ve şimdiden sonra ihrâc olunan avâmir-i şerîfe hukkâm huzûrunda ibrâz olundukda zikr olunan ahkâm

ahidnâme-i hümâyûn tarihinden muahhar olmakla ahidnâme-i hümâyûn mazmûnu ile ‘amel olunmayup avâmir-i şerîfe mûcibiyle ‘amel olunur.

Ol takdîrince elimizde olan ahidnâmeye muhâlif olur olmakla avâmiriyle ‘amel olunmayup dâima ahidnâme-i hümâyûn mûcibince ‘amel olunması muşârun ileyhin murâdıdır deyu i’lâm ettiği ‘arz olundukda tezkirelerine i’tibâr etmeyüp tekrâr gümrük talep etmekle te’addî ederler imiş. Satun aldukları cümle metâ’larından bir def’a gümrük verdikleri zâhir olduktan sonra tekrâr gümrük taleb etmeye.

Ve tâifei mezbûrun tüccârı Ankara’dan sof ve harîr ve sâir metâ’ alup İstanbul’da ve sâir Memâlik-i Mahrûse’ye götürdükleri metâ’ların bir kerre gümrük edâ edüp ve ellerine edâ tezkiresi verilüp evlerine götürdükten sonra tekrâr gümrük talep olunur imiş olmakla metâ’ların gümrüklerine tahmîl eylemek istediklerinde ellerinde olan edâ tezkireleri sahîh olup gümrüklerini edâ eyledikleri muhakkak ise ol mekûle metâ’ların gümrüğü tekrâr talep olunmaya.

Amma tüccâr tâifesi evvel gümrüğü verilen metâ’ların içine gümrüğü alınmayan metâ’ı halt etmeyeler ve tâifeyi mezbûranın tüccârı İstanbul’a ve sâir Memâlik-i Mahrûse’ye getürdükleri ve Memâlik-i Mahrûse’den alup götürdükleri harîr ve sof ve sâir metâ’ların bir kerre edâ ettikten sonra ol metâ’ları satmayup İzmir ve sâir ve gayrı iskelelere varmak luzûm gelirse vâsıl olduklarında ol cânibinde olan umenâ ve ummâl dâima ellerinde olan edâ tezkirelerine ‘amel edüp metâ’ı mezbûrdan tekrâr gümrük talep etmeyeler.

Ve tâifeyi mezbûranın tüccârı İstanbul ve sâir Memâlik-i Mahrûse’ye getürdükleri ve alup götürdükleri metâ’larından Galata ve İstanbul’da olan masdariyyelerin kanûn-i kadîm ve uslûb-u sâbık üzere masdariyye eline kalan metâ’dan mastariyyelerin alup mastariyye eline kalmayan metâ’dan hılâf-ı kanûn-i kadîm masdariyye talep etmeyüp min ba’d İngilterelünün metâ’larına bid’at ihdâs etmeyüp kânun-i kadîmden ziyâde bir akçe ve bir habbelerin almayalar.

Ve tâifeyi mezbûra tüccârı dâima mahrûsemizin limân ve iskelerine gelüp gidüp ticâret edüp getürdükleri çuha (ince, sık dokunmuş, tüysüz yün kumaş) ve bâharat ve kalây ve kurşûn ve sâir metâ'larına kimesne mâni'olmayup kezâlik Memâlik-i Mahrûse'mizde memnû' olmayan metâ'ları satun alup götürmek istediklerinde kimesne dahl ve ta'arruz etmeyüp gümrük istedikleri ve sâir ummâl âdet-i kadîm ahidnâme-i hümâyûn mûcibince gümrüklerin aldıktan sonra ziyâde talep etmeyeler.

Bu bâbda beylerbeyiler ve sâir hukkâm kullarımız ve iskele emînleri ve zâbıtlar ahidnâme-i hümâyûn ile 'amel edüp hılâfına cevâz gösterilmeye deyu mufassal ve meşrû' ahidnâme-i hümâyûn verilüp ba'dehü cennet mekân firdevs-i âşiyan merhûm ve mağfûrun leh Sultân Murâd Hân tâb-ı serâh zamânında muşârun ileyh İngiltere Kralının rikâb-ı hümâyûnlarına elçisi ve hedâyası ile gelüp irsâl ettiği peşkeş ve hedâyâ makbûl olup ve hala elçi mûmâ ileyhin müddeti tamâm olmakla yedine ve hedâyası ve hulûs-u fuâdı ve kemâl-i ihtihâdı müş'irnâmesi gelüp izhâr-ı musâfât ve muvâlât edüp elçi muşârun ileyh dahi ellerinde olan ahidnâmeleri getürüp kanûn üzere tecdid olunmuş ve 'ahidnâmeyi hümâyûnda mesdûr olan şurût ve kuyûda İngiltere bâzirgânları gümrüklerine gelmeden kimileri üzerine adam varup esbâbların fuzûlen çıkarup yerinde ve mu'teber olan esbâbların pahâların biçmeden ve hesâpların görmeden alup götürüp ve esbâblarının gümrüklerini iskelede bi't-tamam edâ eyledikten sonra gayrı iskeleye götürmek murâd eylediklerinde gümrükçüler tekrâr tekrâr gümrük dahi almayınca salıverilüp ve İngilterelünün da'vâları oldukda elçileri ve konsolosları hâzır olmayınca hukkâm fasl ve istimâ' eylemeyeler deyu 'ahidnâmeyi hümâyûnda mukayyed iken hâkimler İngilterelüleri ve tüccârını elçinin haberi yok iken hapsedüp ceremelerin alup alup rencîde olunduklarını ve İngiltere tüccârı getürüp ve alup götürdükleri metâ'larından dahi yüzde altı akçe talep olunmakla bu husûs hatt-ı hümâyûnla men' olmuş iken İngiltere tüccârını rencîde eylediklerini ve gümrük emînleri İngiltere tüccârının emti'alarına diğer pahâsından ziyâde tahmîn edüp 'âdet yüzde üç akçe almak iken bu tarîk ile yüzde altı akçe alup ve gümrük hizmetkârları dahi hurda nâmında nîce akçelerin alup 'âdetten ziyâde bekçi nâmında ziyâde adam koyup haracların bâzirgânlara tehmîl eyledükleri ve bu bâbda def'i zulüm olunup metâ'larına değerinden ziyâde pahâ tahmîn etmek istediklerinde bâzirgânlar yüzde üç hesapı üzere gümrük içün isteyen 'aynı esbâb verdikdee gümrük emîni alup muhâlefet eylediklerin bildirüp men'

olunmuş ve ‘ahidnâmeyi hümâyûn mûcibince ‘amel olunmuş bâbında eylediği istid’â-yı inâyeti pâre serîr-i ‘îlâ-yı ‘arz olundukda İngiltere tüccârı eşyâların gümrüklerin kanûn üzere yüzde üç akçe verüp gemiden çıkardıkda bir ferd bâzirgânların rızâsı olmadıkça bir nesnelerin almayalar deyu bu bâbda elçi muşârun ileyhin ricâ ve iltimâsına müsâde-i ‘aliyye-i hâs revân olup ‘ahidnâme-i hümâyûna muhâlif İngiltere bâzirgânları minvâl-i meşrûh üzere rencîde olunmamak fermân olunup ba’dehü muşârun ileyh İngiltere Kralının sedde-i sa’âdetimde mukîm olmak içün elçisi ile peşkeş ve hedâyası hulûs-u fuâdı ve kemâl-i ittihâdı müş’irnâmesi gelüp izhâr-ı muvâlât ve musâfât edüp elçi muşârun ileyh dahi ellerinde olan ‘ahidnâmelerin getürüp kanûn üzere tecdîd olunmasını ve ‘ahidnâmeyi hümâyûnda mesdûr olan maddelerden ba’zı mühim ve elzem mevâddı tekîden asl-ı ‘ahidnâmeyi hümâyûna ilhâk olunmak iltimâs etmekle istid’âsı hayyiz-i kabûlde vâki’ olup ol maddelerden biri:

Memâlik-i Mahrûse’den deryâ yüzüne çıkan donanma ve kadırgalar ve sâir gemilerimiz deryâda İngiltere gemilerine rast gelüp buluşduklarında bir ferdi rencîde etmeyüp ve eğlendirmeyüp bir nesnelerin dahi almayup birbirleriyle dostluk edüp zarâr ve ziyân semtine salik olmayalar deyup ‘ahidnâmeyi hümâyûnda mukayyed iken donanma-yı hümâyûn gemileri ve deryâda yürüyen beyler ve kâpudânlar ve Cezayirli ve Tunuslu ve Trabluslu İngiltere gemileri bir limândan diğer limâna giderler iken rast geldiklerinde mücerred ahz ve celb içün düşmân esbâbı vardır gemilerinizi yoklaruz deyu bir bahâne ile rencîde edüp yollarından alıkoyup te’addî etmeyeler.

Ancak boğaz hisârlarında ve limânlarda kadîmden ola gelen kanûn icrâ olunup açık deryâda yoklanmak bahânesiyle akçe talep ve rencîde olunmaya deyu ‘ahidnâmeyi hümâyûnda olan şurût ve kuyûda muhâlif İngiltere bâzirgânları esbâbların gümrüğünü bi’t-tamâm edâ eyledikten sonra umenâ tâifesi mücerred ta’cîz içün gümrüğü alınan metâ’ın edâ tezkirelerin vermekte tehîr eyleyüp te’addî eylediklerini i’lân eylemekle bir vecihle tehîr ettirilmeyüp edâ tezkirelerini eğlendirmeyüp verüp bir defa gümrüğü verilen metâ’ı ol limânda satılmayup âhar limâna vardıklarında kadîmden olan ‘ahidnâmeyi hümâyûn mûcibince edâ tezkireleri ma’mûlun bih olup tekrâr gümrük talebi ile rencîde ettirilmeyüp ve Halep ve Mısır ve sâir Memâlik-i Mahrûse’de İngiltere tüccârı ve ona tâbi’ olanlar kendi halleründe alışveriş edüp cemî’ metâ’larında

mukaddemen eline kalan üzere yüzde üç akçe gümrük verüp ziyâde bir akçe vermeyeler deyu ‘ahidnâmeyi hümâyûnda mukayyed iken İngiltere tüccârı ve ona tâbi’ olanlar gemilerine tahmîl eyledikleri metâ’ ile gerek deryâda gerek karada limân ve iskelelere geldiklerinde umenâ tâifesi mücerred ta’cîz içün getürdükleri metâ’ı İngiltere metâ’ı değildir ancak İngiltereden getürdüğünüz metâ’dan yüzde üç akçe alup Venedik’ten ve gayrı yerden getürdüklerinizden ziyâde aluruz deyu rencîde eylemleriyle mukaddemen verilen ‘ahidnâmeyi hümâyûn mûcibince ‘amel olunup hukkâm hılâfına rızâ ve cevâz göstermeyeler.

İngilterelünün biri medyûn veya kefîl olup firâr ederlerse veya müflis olursa deyn borçludan talep olunup elbette müdde’înin hüccet-i şer’iyye ile kefîli olmayacak âhardan kimesne tutulup deyn-i mezbûr âhardan talep olunmaya deyu ‘ahidnâmeyi hümâyûnda mukayyed iken âhar vilâyette sâkin İngilterelü tüccârından biri mücerred kendünü tahlîs içün gayrı yerde sâkin İngilterelüden alınmak üzere poliçe edüp poliçe ile gelen kimesne dahi borçlu olmayan İngilterelüye sana poliçe ile geldim ol medyûn olan bâzirgânın borcunu senden alırum deyu hılâf-ı şer’î şerîf ve ‘ahidnâmeyi hümâyûna mugâyir rencîde ve te’addî eylemekle rencîde ettirilmeyüp ve ol bâzirgân poliçeyi kabûl eder ise ve poliçede minvâl üzere kabûl olunmuş ise ol minvâl üzere ‘amel olunur. Kabûl eylemezler ise asla rencîde olunmayup ve İngiltere elçilerinin tercümânları tekâlif-i ‘örfiyyenin cümlesinden mu’âf ve müsellem ola gelmekle kadîmden ‘ahidnâmeyi hümâyûnda olan şurût ve kuyûd mer’î tutulup onun gibi mevt olan tercümânların metrûkesine kassâm tarafından dahl olunmayup vârisleri beyninde taksîm oluna.

Ol muşârun ileyh Âsitâne-i Sa’âdetimin sadâkat üzere dostu olmakla sedde-i sa’âddetimde mukîm olan elçisinin dahi yalnız on nefer hizmetkârı herhangi milletten olursa olsun tekâlifden mu’âf olup rencîde olunmaya.

İngilterelüden biri müslümân olursa ol müslümân olan İngilterelünün elinde olan metâ’dan gayrı İngilterelüden âhar kimesnelerin metâ’ı olduğu sâbit ve zâhir ve muhakkak olur ise ol mekûle âharın olan alınup İngilterede sâhiplerine irsâl olunmak içün elçilerine veya konsoloslarına teslîm oluna deyu mukaddemen ‘ahidnâmeyi hümâyûn inâyet ve ihsân olunur.

Kral muşârun ileyhin mütemekkin olan elçisi mevt olup yerine mütemekkin olmak içün gönderilen elçi îsâl ve irsal eylediği ‘ahidnâmeyi getürüp bazı hükümler ilavesi ile âdet üzere tecdîdi kralın isteğidir deyu onun tarafından ricâda bulunarak bu ricâsı kabûl olunmakla yeniden ‘ahidnâmeye yazılmasına karar verildi.

Ol maddelerden cümleden biri: Bundan akdem vâlidi ma ceddim merhûm ve mağfûrun leh Sultân İbrâhîm Hân aleyhi’r-rahmet ve’r-rıdvân zamân-ı sa’âdetlerinden binelliüç senesinde hatt-ı hümâyûn ile ihsân eyledikleri nişân-ı âlî şân mazmûnunu kadîmü’l eyyâmdan İngiltere gemileri İskenderun iskelesine gelen Londra çuhasının her pâstâvından (top) İskenderundan gümrük içün kırkar para, bir pâstâv kıl çuhadan altı para, tavşan kürkü derisinden her destesine altışar para, kalây ve kurşûnun Şâmi kantârına elli yedişer buçuk para resm-i gümrük alınup Halebe geldikde Haleb gümrüğü içün Londra çuhasının her pâstâvından seksen para, kıl çuhasının her pastavından sekizer para ikişer fülüs ve tavşan kürkünün destesine sekiz para ikişer fülüs ve kalâyın ve kurşûnun Haleb batmânından birer para gümrük resmi alunup ve bu tâife-i mezbûranın Halebde iştirâ’ edüp götürdükleri emti’adan reftiye rusûmâtı, hâm bezin ve sahtiyânın (boyanmış, cilalanmış deri) ve Horâsân hindînin her denklerinden ikişer buçuk ziyâde kurûş ve penye (pamuk) ipliği dengine birer riyâl kurûş ile birer bir rubu’ ve mâzû dengine birer rubu’ ve harîrin her dengine onar ‘osmânî ve râvend (ilaç yapmakta kullanılan bir bitki) ve sâir tefârîk içün muhammin tahmîni ile yüz kurûşda üç kurûş alunup zikrolunan metâ’ İskenderuna gelüp gemilerine tahmîl olunup gitmek mahallinde reftiye rusûmâtı hâm bezin ve sahtiyânın denklerinden birer buçuk riyâl kurûş ve Horâsân hindî ve penye ipliği dengine üçer rubu’, mâzû dengine birer rubu’ ve râvend ve sâir tefârîk ve gayrı âhar aksâmından her denkden ba’de’t-tahmîn üçer rubu’ kurûş alına. Min ba’dü hılâfına rızâ ve cevâz gösterilmeye. Zikrolunan mevâddın hılâfına mâliye tarafından ibrâz eyledikleri avâmire ‘amel olunmayup dâima mazmûnu nişân-ı hümâyûn ve ‘ahidnâme ile ‘amel oluna.

Ve İngiltere tüccârı getürdükleri ve alup götürdükleri metâ’lardan yüzde üç gümrük verüp ziyâde bir akçe ve bir habbe vermeyeler deyu ‘ahidnâmeyi hümâyûnda mesdûr iken umenâ tâifesi nizâ’ları vâki’ olmakla yine yüzde üç hesâbı üzere olup noksân ve ziyâde olmamak üzere İstanbul ve Galata iskelelerine getürdükleri Londra ve

İngilterede işlenen çuhala gerek a'lâ gerek ednâ her ne pahâda olur ise olsun kanûn-i kadîm veregeldikleri üzere beher pâstâvından ziyâde kurûş seksener ve esdeb kurûş yetmişer akçeye olmak üzere yüzkırkdört sâg akçe alınup ziyâde alınmaya. Ama Flamenk ve sâir yerlerin çuhalarından kadîmden minvâl üzere gümrük alına gelmiş ise gene ol minvâl üzere vereler. İzmirde kadîmden veregeldikleri üzere gene riyâl ve esdeb sâg hesabınca gerek a'lâ gerek ednâ her Londra ve sâir İngiliz çuhasından yüzyirmişer akçe alınup ziyâde bir akçe ve bir habbe talep olunmaya ve bid'at ihdâs olunmaya.

Ve İngilterelünün dörtbin akçe ziyâde olan da'vâları Âsitâne-i Sa'âdetimde istimâ' olunup gayrı yerde istimâ' olunmaya deyu 'ahidnâme-i hümâyûnda mesdûr ve mukayyed iken İngiltere bâzirgânları veya gemiyle gidecek İngilterelüyü ba'zı hukkâm ve zâbit tutup haps edüp sende alacak vardır deyu iddi'â eylediklerinde ol yerin konsolosu Divânı- Hümâyûnda görülmek üzere dâminim deyu tekeffül eyledikde ol mekuleler salıverilüp yollarından alıkonulmayup da'vâcıları gelüp Divânı- Hümâyûnda murâfa'a olup elçileri cevâb vere. amma tekeffül eylemedikleri kimesneleri ol yerin hâkimi nîce diler ise eyleye.

İstanbul ve İskenderun ve İzmir ve Kıbrs ve sâir Memâlik-i Mahrûse iskelelerine gelen İngiltere gemileri üçyüz akçe selâmetlik resmi verüp ziyâde bir akçe alınmaya.

İngiliz bâzirgânlarından biri metâ' ile gelüp müslümân olur ise elçileri ve konsolosları ma'rifeti ile bâzirgânlarından aldığı metâ'ı gayrın olduğu zâhir ve mütebeyyen olur ise esvâbı ve nakdiyesi alınup elçilerine verile ki sâhiplerine gönderile ve bir kimesnenin hakkı üzerlerinde kalmaya, hâkimlerden ve kuzât kimesne dahl ve ta'arruz kılmaya.

Ve tâife-i mezbûra Ankara Beypazarında sof ve muhayyer ve tiftik ipliği iştirâ' edüp götürmek istediklerinde yüzde üç gümrüklerin verdikten sonra bâc-ı ihrâc nâmıyla rencîde olunmayup bir akçe ve bir habbelerin dahi alınmaya.

İngiltere tüccârının bir kimesne üzerinde olan hakkı da'vâ ve şer'î ile mübaşir ma'rifeti ile tahsîl olundukda tahsîl olunan akçeden mahkemelerde verildiği üzere yüzde iki akçe mubâşire ve çâvuşa resim verilüp ziyâde bir akçe ve bir habbe taleb olunmaya.

Kral muşârun ileyh Devlet-i ‘Aliyemizle dostlukta sâbit-i kadem olmakla dostluğa binâen matbahı (mutfak) içün muzâyega olmayup müstevfâ ve kesrat üzere olduğu senelerde İzmir ve Selanik ve sâir Memâlik-i Mahrûse iskelelerinden her sene akçeleriyle ikişer gemi incir ve üzüm satın alup yüzde üç akçe gümrüklerin verdikten sonra kimesne mâni’ olmaya.

Ve İngiltere bâzirgânları Bursa ve İstanbulda iştirâ’ eyledikleri harîrden mâ ‘adâ diyâr-ı ‘acem ve Gürcistandan gelüp varmayanlardan İzmirde iştirâ’ eyledikleri harîrden kadîmden gümrük ve mîzân resmi veregelmiş olmakla bu âna değin veregelmiş değiller ise ve hazîneye zarârı yok ise bundan sonra dahi gümrük ve mîzân resmi taleb olunmaya.

Zikrolunan husûslarda gereği gibi riâyet olunup ‘ahidnâmeyi hümâyûna ilhâk olunmak iltimâs eylemekle elçi muşârun ileyhin istid’âsı hayyiz-i kabûlde vâki’ olup mukaddemen hatt-ı hümâyûn sa’âdet-i makrûnun mûcibince verilen ‘ahidnâmeyi hümâyûn vech-i meşrûh üzere tecdîd olunup sâdır olan fermân-ı hümâyûnun mûcibince müceddeden bu ‘ahidnâmeyi hümâyûnu inâyet ve ihsân edüp buyurdum ki:

Mâdemki İngiltere Kralı olan muşârun ileyh hutimet avâkibühü bi’l-hayr ‘atebeyi ‘aliyyemizle ecdâd-ı ‘izâmın zamân-ı şerîflerinde olduğu gibi hulûs-u- fuâd ve meveddette sâbit-i kadem ve hüsn-ü muvâlât ve musâfâtta râsih-i dem ola ben dahi dostluğu kabûl edüp ‘ahdi peymânım üzere durup yemîn ve kasem ederim ki yerleri ve gökleri ve cümle mahlûkâtı halk eden Cenâb-ı Kibriyânın birliği hakkı içün evvelden ‘akd olunan ‘ahd ve peymâne ve işbu ‘ahidnâme-i hümâyûnuma muhâlif bir vaz’ ve hareket zuhûr eylemeye. Şöyle biline ‘alâmet-i şerîfeye i’timâd kılalar. Tahrîran fi evâsıt-i elfin ve sittete semâniye.